

HET WIJKEND SUBJECT

Het orthopedagogisch model
van S.J. Redmeijer gezien
in het licht van M. Foucault

HET WIJKEND SUBJECT

Het orthopedagogisch model
van S.J. Redmeijer gezien
in het licht van M. Foucault

Doctoraalscriptie orthopedagogiek

Rijksuniversiteit Groningen 1990

Door P.G. Bolhuis

Begeleiders: Drs. H.K. Knijff

Drs. J.H. Lensink

INHOUDSOPGAVE

INTRODUCTIE	6
INLEIDING	6
ONDERZOEKSVRAAG EN OPZET	8
KORTE INHOUD VAN DE HOOFDSTUKKEN	9
HOOFDSTUK 1 REDMEIJER	11
INLEIDING	11
1.1 Tussen theorie en praktijk	11
1.2 Het theoretisch gedrags- of communicatie- model van Redmeijer	13
1.2.1 Belangrijkste elementen van het model	15
1.3 Thema's in de theorievorming	21
1.3.1 Structuur	23
1.3.2 Wetenschap	25
1.3.3 Persoon en moraal	29
1.4 Het model toegepast	33
1.4.1 Het werkveld	33
1.4.2 De theorie	36
1.5 Opmerkingen	41
1.5.1 Positieve betekenis van het model	41
1.5.2 Kritische kanttekeningen	43
HOOFDSTUK 2 FOUCAULT	46
INLEIDING	46
2.1 Tussen theorie en praktijk	46
2.2 De veranderde werkwijze van Foucault	48
2.3 Een visie op de werkwijze van Foucault	51
2.4 De methode van Foucault	56
2.5 Thema's	59
2.5.1 Thema's uit "de orde van het spreken"	60
2.5.2 Waarheid	65
2.5.3 Macht	70

2.5.4 Subject	76
2.6 Opmerkingen	81
2.6.1 Positieve betekenis	81
2.6.2 Kritische kanttekeningen	82
HOOFDSTUK 3 IS EEN VERGELIJKING MOGELIJK?	86
INLEIDING	86
3.1 Tussen theorie en praktijk	86
3.2 Thema's van Redmeijer en Foucault	91
HOOFDSTUK 4 THEORIE EN MODEL VAN REDMEIJER HERZIEN IN HET LICHT VAN FOUCAULT	95
INLEIDING	95
4.1 Aanvullingen op de thema's van Redmeijer	95
4.1.1 Structuur	95
4.1.2 Wetenschap	99
4.1.3 Persoon en moraal	103
4.2 Het model Redmeijer in het licht van Foucault	106
4.2.1 Persoonlijke Structuur	106
4.2.2 De Sociaal Aanvaarde Structuur	109
4.2.3 Logisch Sociaal Aanvaarde Structuur	112
4.2.4 De factoren	114
4.2.5 Het axioma	116
4.3 Persoonlijk- en beroepsreferentiekader	118
HOOFDSTUK 5 SAMENVATTING EN CONCLUSIES	123
5.1 Samenvatting	123
5.2 Conclusie	125
5.3 Aanbevelingen tot verder onderzoek	125
LITERATUURLIJST	128

INTRODUCTIE

INLEIDING

De orthopedagogiek als wetenschappelijke discipline is ontstaan uit praktisch pedagogische hulp aan kinderen met handicaps. Uit een aanvankelijk zeer bescheiden vorm van pedagogische zorg groeide al werkend een omvangrijk en gedifferentieerd orthopedagogisch hulpverleningssysteem. (Rispen 1985 p.13). Terwijl de theoretische benadering dus is voortgekomen uit de praktijk, is de relatie tussen theorie en praktijk allerm minst onproblematisch. Terwijl de praktijk staat te springen om praktische adviezen en bezig is met de totale opvoedingssituatie, is de theorie vaak met algemene onderzoeken bezig op deelgebieden van de opvoeding. Aan de ene kant wordt de praktijk overweldigd door de enorme hoeveelheid kennis en feiten die de wetenschap ophoest en aan de andere kant is de vraag wat ze nu met die gegevens moeten doen in de concrete opvoedingssituatie van elke dag. Wat ontbreekt is de mogelijkheid om al die gegevens in een algemeen kader te plaatsen om er van daaruit kritisch mee om te kunnen gaan. Om dat te kunnen bewerkstelligen zou er ten eerste een algemeen denkkader gevormd moeten worden waarin al die gegevens een plaats kunnen krijgen en ten tweede zou dat kader de mogelijkheid moeten bieden om kritisch relativerend te staan tegenover al die nieuwe gegevens, visies en feiten die de wetenschap produceert.

Tijdens mijn studie orthopedagogiek kwam ik in aanraking met het model Redmeijer wat een poging is om juist zo'n algemeen kader voor de orthopedagogiek te formuleren. Het is een model wat enerzijds abstract theoretisch is, maar duidelijk voorkomt uit een jarenlange ervaring in de orthopedagogische praktijk. Binnen de orthopedagogiek van de R.U.G. zijn diverse mensen bezig met het uitwerken van de aanzet die Redmeijer in deze richting gegeven heeft. Het model Redmeijer en de achterliggende theorie boeit me, omdat er veel nadruk wordt gelegd op persoonlijke verantwoordelijkheid en het recht van een ieder om zijn eigen visie op de wereld te hebben. Redmeijer neemt afstand van autoriteit, plaatst geen grotere waarheidsaanspraak bij wetenschappers en probeert steeds uit te gaan van - en recht te doen aan - ieders eigen manier van in de wereld staan. Kortom een kritisch-relativerende visie die mij positief trof tussen allerlei onderzoeken die zich toespitsen op deelgebieden, die uitgaan van gedragsaanpassing, zonder ruimte te laten voor een eigen persoonlijkheid van

opvoeder, orthopedagogen en kind. Dit model is een zinvolle andere benadering, maar ook roept juist dit model veel vragen op, want we worden wel degelijk beïnvloed door autoriteit en wetenschap. We worden gevormd in een samenleving die niet onze keuze is en die ons vanaf onze geboorte beïnvloedt. Hoe verhoudt dat zich tot de keuzevrijheid en persoonlijke verantwoordelijkheid waar Redmeijer over spreekt? Een kind opvoeden gebeurt altijd binnen een bepaalde samenleving en ook al geef je het kind recht op zijn visie op de wereld, dan kan hem dat juist onvrij maken, omdat die visie door de samenleving niet geaccepteerd wordt en het kind dus wordt buitengesloten.

Met al dit soort vragen ten aanzien van het model en de theorie Redmeijer in mijn hoofd kwam ik binnen mijn tweede studierichting filosofie in aanraking met het werk van M. Foucault. In zijn werk kwamen dit soort vragen, weliswaar op een heel ander niveau en op een totaal andere wijze, ook aan de orde. De relatie verzet en macht, de rol van het weten, de kennis en al dergelijke thema's spelen bij hun een centrale rol.

Ik wilde weten of er ondanks de verschillen in achtergrond, werkveld en werkwijze; - Redmeijer een Gronings orthopedagoog die vanuit jarenlange ervaring een theorie en een model ontwikkelt over het orthopedagogisch werkveld en Foucault een Frans filosoof die vanuit een historisch-theoretische blik onderzoek doet op allerlei terreinen van de gevangenis tot seksualiteit bij de oude Grieken en daaruit ideeën over macht, verzet en spreken ontwikkelt of er ondanks al deze verschillen een mogelijkheid is dat de theorie en de werkwijze van Foucault iets zouden kunnen bijdragen aan het model Redmeijer en de achterliggende theorie.

ONDERZOEKSVRAAG EN OPZET

Foucault heeft historische analyses geschreven over de gevangenis, de psychiatrie, menswetenschappen en vele andere terreinen. Het is niet mijn bedoeling om deze kant van zijn onderzoeksmethode te gebruiken. Een Foucaultiaans onderzoek naar het ontstaan van de orthopedagogiek zou zeker interessante dingen kunnen opleveren, maar vraagt een langdurig en nauwgezet onderzoek wat jaren kan duren.

Mijn bedoeling is om de thema's die Foucault in deze onderzoeken op diverse terreinen ontwikkeld heeft, toe te passen op het model en de theorie van Redmeijer.

De vraag die ik daarmee wil beantwoorden is:

"Is het mogelijk om het model en de theorie van Redmeijer te verrijken door gebruik te maken van de werkwijze en het gedachtengoed van Foucault en zo ja, welke resultaten levert een dergelijke toepassing van Foucault dan op, brengt het het model verder in de richting van een algemeen orthopedagogisch denkkader?"

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal ik eerst Redmeijers theorie en model weergeven en ook de theorie en de werkwijze van Foucault. Pas dan is het mogelijk om tot een zinvolle vergelijking te komen en de onderzoeksvraag te beantwoorden.

KORTE INHOUD VAN DE HOOFDSTUKKEN

Hoofdstuk 1 Redmeijer

Een beschrijving van het orthopedagogisch model en de achterliggende theorie. Overzicht van de gevolgen van een dergelijke visie voor het werkveld en enkele positief en negatief kritische opmerking over het model en de theorie.

Hoofdstuk 2 Foucault

Een beschrijving van de werkwijze van Foucault, zoals hij dit in de loop der jaren op diverse terreinen heeft toegepast. Een overzicht van de belangrijkste thema's die Foucault aan de orde stelt en enkele positief en negatief kritische opmerkingen over zijn ideeën.

Hoofdstuk 3 Is een vergelijking mogelijk?

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de eerste helft van de onderzoeksvraag, namelijk op de vraag of Foucault te gebruiken is om het model Redmeijer te verrijken, te herzien en een stap te doen richting het doel: een algemeen orthopedagogisch kader.

Hoofdstuk 4 Redmeijer bezien in het licht van Foucault

Het model en de theorie van Redmeijer uit hoofdstuk 2 worden opnieuw aan de orde gesteld, maar nu wordt beschreven hoe de ideeën van Foucault in de theorie en het model Redmeijer verweven zouden kunnen worden.

Hoofdstuk 5   Samenvatting en conclusie

Na een korte samenvatting van de scriptie volgen de conclusies die nu getrokken kunnen worden t.a.v. het antwoord op de onderzoeksvraag. Daarna volgen nog enkele opmerkingen over mogelijkheden tot verder onderzoek op dit terrein.

HOOFDSTUK 1 REDMEIJER

INLEIDING

In dit hoofdstuk staat het model van Redmeijer centraal. Dit theoretisch gedrags- of communicatiemodel (Redmeijer 1985-2 p.105) is een naar mijn mening vruchtbare poging om in het spanningsveld tussen theorie en praktijk een werkbare positie te kiezen. In dit hoofdstuk wordt eerst de positie van Redmeijer tussen theorie en praktijk geschetst. Daarna wordt het model in grote lijnen weergegeven, waarna ik nader inhoudelijk op de verschillende onderdelen van het model zal ingaan.

De bedoeling van dit hoofdstuk is dat de theorie van Redmeijer op zodanige wijze weergegeven wordt, dat er in de hoofdstukken 3 en 4 de analyse mogelijk wordt óf en in hoeverre Foucault's theorie een bijdrage kan leveren aan een verdere uitwerking van dit model. Om dat mogelijk te maken zal ik vervolgens de achtergronden van het model weergeven middels een aantal kernpunten uit de theorie van Redmeijer. Daarna zal ik kort ingaan op de toepassing en praktijkervaringen met het beschreven model. Aan het slot van dit hoofdstuk wil ik mijn positieve en negatieve kritiek op dit model en de achterliggende theorie kort noemen.

1.1 Tussen theorie en praktijk

Redmeijers positie tussen theorie en praktijk wordt grotendeels bepaald door zijn ervaring opgedaan in het jarenlange contact met Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen (ZMOK). Pas jaren nadat hij onderwijzer was geworden is hij begonnen aan een opleiding aan de universiteit, waar hij in 1974 afstudeerde als onderwijskundige. Sinds die tijd zijn er van zijn hand diverse boeken verschenen, die grofweg te verdelen zijn in orthopedagogische theorievorming en romans en essays waarin Redmeijer zijn mensopvatting weergeeft. Beide soorten boeken zijn sterk met elkaar verweven omdat Redmeijer zijn opvatting over mens en maaatschappij sterk laat doorklinken in zijn theoretisch werk. Juist omdat alle boeken een op persoonlijke ervaring gebaseerde inhoud hebben kunnen we wellicht beter spreken van meta-praktijk dan van theorievorming. Het is duidelijk dat de ideeën van Redmeijer ontstaan zijn in zijn werk en door de

problemen die zich daarbij voordeden. Dat daaruit een omvattende visie is gegroeid maakt enerzijds dat er meer afstand is ontstaan ten aanzien van die praktijk, maar maakt het anderzijds mogelijk om boven de strikt subjectieve ervaringskennis uit te abstraheren en zo tot een algemeen bruikbaar model te komen.

Wat wil Redmeijer met dit model? Op deze vraag kunnen we pas een antwoord krijgen als dat model zelf aan de orde is geweest, toch wil ik hier alvast enkele dingen noemen.

Steeds weer waarschuwt Redmeijer voor het klakkeloos volgen van autoriteiten, heersende opinies en populaire theorieën; dit maakt ook duidelijk dat we zijn model dan ook niet kunnen lezen als een voorschrijvende theorie. Het heeft juist tot doel te laten zien dat er niet één waarheid is, dat we allemaal onze eigen inkleuring geven aan wat we waarnemen om ons heen. Die inkleuring noemt Redmeijer structurering. Als we ons ervan bewust worden dat iedereen structureert en gestructureerd wordt door zijn omgeving, dan wordt de weg geopend naar een discussie op rationele gronden en zonder een beroep op het inzicht hebben van 'de waarheid' door één van de partijen. Wat Redmeijer wil laten zien is dat niemand het recht heeft om een ander zijn persoonlijke opvatting over de werkelijkheid af te nemen. Iedereen heeft alle vrijheid, mits dat niet ten koste gaat van de vrijheid van anderen.

In plaats van te zoeken naar 'de persoonlijkheid', 'de waarheid' enzovoorts, kiest Redmeijer ervoor om zich te beperken tot datgene wat we kunnen waarnemen en rationeel bespreekbaar kunnen maken, namelijk hoe mensen structurerend in de wereld staan.

Om het model van Redmeijer weer te geven en zijn achterliggende visie duidelijk te maken gebruik ik voornamelijk de ortho-pedagogische boeken van Redmeijer, alhoewel andere boeken en artikelen wel gediend hebben om zelf een beter beeld te krijgen van de ideeën van Redmeijer. Het is onmogelijk om in deze scriptie een diepgaand systematische tekstanalyse te geven van het werk van Redmeijer. Dat is dan ook niet mijn bedoeling. Waar het mij om gaat is dat de theorie en het model van Redmeijer in grote lijnen geschetst worden, waarna een vergelijking met de theorie van Foucault mogelijk is, met het doel te analyseren of en in hoeverre Foucault bruikbaar is om dit model verder uit te werken en/of aan te vullen.

1.2 Het theoretisch gedrags- of communicatiemodel van Redmeijer

Het model Redmeijer, zoals ik dit door hem beschreven theoretisch gedrags- of communicatiemodel voortaan zal noemen, wordt uitgewerkt in het boek Gedragsproblemen (Redmeijer 1985-2). In de eerste schets die ik hier van dit model geef gebruik ik termen en aanduidingen zoals deze door Redmeijer zelf gehanteerd worden in dat boek. Bij de nadere omschrijving van het model zal ik verder af gaan staan van de oorspronkelijke tekst.

Het model ziet er schematisch weergegeven als volgt uit: (fig.1)

fig.1

Wat het model weergeeft zijn de volgende abstracte elementen:

- P.S. ; De persoonlijke structuur, dat wil zeggen het individu met zijn verleden, zijn opvattingen en zijn persoonlijke en sociale identiteit.
- S.A.S. ; De sociaal aanvaarde structuur, dat wil zeggen de algemeen aanvaarde omgang met elkaar en de wereld om ons heen. Het is het gebied van de intersubjectiviteit. Deze S.A.S. is soms zo gewoon voor ons geworden dat we ons er niet van bewust zijn dat er sprake is van iets wat we sociaal aanvaardden en dus ook niet zouden kunnen aanvaardden.
- L.S.A.S.; De logisch sociaal aanvaardbare structuur is het gebied waarin de P.S.1., P.S.2. en de S.A.S. met elkaar geconfronteerd worden. Het is hier dat de discussie(s) plaats vinden of moeten vinden tussen de inhoud van de persoonlijke structuur van één of meer personen en de sociaal aanvaarde structuur en waarbij deze inhoud getoetst wordt of moet worden aan rationele argumenten.
- Factoren; De factoren zoals die in het model op de cirkel zijn aangegeven vertegenwoordigen op abstracte wijze alle factoren die de P.S., de S.A.S. en de L.S.A.S. en daarmee ook de relaties tussen de genoemde gebieden beïnvloeden. De factoren zijn te onderscheiden naar drie categorieën:
- lichamelijke of constitutionele factoren
- cognitieve factoren
- psycho-sociale of emotioneel-sociale factoren
In elk van deze categorieën zijn zowel cumulatieve als oorzakelijke factoren ondergebracht.
- Axioma ; Het gehele model berust op een visie die de totaliteit van mens en wereld als een dynamisch geheel opvat. Dit betekent dat alle elementen van het model en hun inhoud aan verandering onderhevig zijn. Alles wordt teruggebracht tot het niveau van intersubjectiviteit en de uitkomst van een rationele discussie. Maar welk criterium leggen we aan voor deze

discussie om te voorkomen dat ook dit criterium onderwerp wordt van de discussie zelf? Er is een criterium, een uitgangspunt of idee nodig wat buiten de subjectiviteit ligt en voor Redmeijer is dit het axioma van de gelijkwaardigheid. Dit wil niet zeggen dat die gelijkwaardigheid steeds aanwezig is, maar wel dat ze altijd als rationeel uitgangspunt moet dienen in de discussie over de aanvaardbaarheid van standpunten tussen P.S.1., P.S.2. en S.A.S.

1.2.1 Belangrijkste elementen van het model nader omschreven

Na deze eerste schets wil ik nader ingaan op de belangrijkste elementen van het model Redmeijer.

Allereerst het niveau van de P.S. We kunnen dit element -en dat geldt voor alle elementen van het model- wel onderscheiden maar niet scheiden van de totaliteit. Een mens maakt deel uit van zijn omgeving, vormt mede die omgeving en wordt er door gevormd. Dat maakt het ook zo moeilijk om dit proces te beschrijven, het is een complex geheel van op elkaar werkende elementen terwijl we erover nadenken, lezen of schrijven, maken we zelf deel uit van dit proces.

Een baby wordt geboren in een sociaal aanvaarde structuur, namelijk de structuur die de substructuur, waar hij deel van is gaan uitmaken, al had. Maar het kind heeft vanaf het eerste moment ook invloed op zijn omgeving. Eigenlijk kun je zeggen dat minstens vanaf het moment dat de zwangerschap bekend is, het ongeboren kind invloed uitoefent. De omgeving moet anticiperen op de veranderde situatie. Redmeijer spreekt over een wisselwerking vanaf de geboorte waarbij de omgeving reageert op de oerreflex van het kind. Bijvoorbeeld; het huilt om voedsel en de omgeving reageert. "Het reageren van de omgeving is een door het kind opgedane ervaring, die de oorspronkelijke reflex als het ware verrijkt" (Redmeijer 1985-2 p.77). Door deze ervaringen en de verwerking daarvan vormt het kind een cognitief veld wat van reflexmatig reageren overgaat op een meer gedifferentieerde reactie, bijvoorbeeld; meningsvorming en kennis. Dit is een proces van structurering en herstructurering waar we ons hele leven mee bezig zijn. Steeds opnieuw veranderen er dingen die herstructurering nodig maken. We worden ouder, komen in een andere werkkring, nemen nieuwe kennis tot ons en al die dingen samen maken het onmogelijk om onze structuur te handhaven. Dit vraagt echter wel dat we steeds bereid zijn om afstand te doen van oude ideeën,

opvattingen en zekerheden, zodat nieuwe dingen een kans krijgen.

Redmeijer spreekt over een gestructureerd deel van de persoonlijkheid, het nog te structureren deel van de persoonlijkheid en de nog niet in structuur gebrachte wereld. Ik geef er de voorkeur aan om ook het derde gebied binnen de persoonlijkheid te trekken, omdat het mijns inziens evenzeer persoonsgebonden is welk deel van de wereld men nog niet gestructureerd heeft, als welk deel men binnen de persoonlijkheid nog niet verankerd heeft.

Schematisch ziet het gebied van de P.S. er dan als volgt uit: (fig.2)

fig.2

- A** Het gestructureerde deel van een persoon is dat gedeelte van zijn persoon wat op de een of andere manier verankerd is. De ideeën en opvattingen die zich hier bevinden worden als vanzelfsprekend beschouwd. Vaak is een persoon zich er niet eens van bewust dat iets wat zich hier bevindt een mening is, hij hanteert het doorgaans als een vaststaand feit. Het gaat hier niet alleen om cognitieve maar ook om emotionele of sociale aspecten.
- B** Het nog te structureren gebied is datgene in zijn omgeving en zichzelf, waarvan een persoon zich bewust is, maar waarover hij (nog) geen mening heeft, of wat in ieder geval nog geen vaste betekenis heeft gekregen.
- C** Het niet-gestructureerde gebied is datgene wat de persoon nog niet tot object van zijn mogelijke structurering heeft gemaakt. Het betreft hier dus feiten, ideeën en opvattingen die hem niet bekend zijn of die buiten zijn blikveld vallen. Zoals eerder gesteld neem ik ook dit gebied als behorende bij de persoonlijkheid. Temeer daar zo'n indeling ook duidelijk maakt dat gegevens uit de gebieden **A** en **C** in gebied **B** kunnen terecht komen en daar alsnog als te structureren worden aangemerkt.

De bovengenoemde P.S. met z'n uit 3 geledingen bestaande inhoud, staat in een voortdurende wisselwerking met zijn omgeving te weten;

- a) andere persoonlijke structuren,
- b) de sociaal aanvaarde structuur.

Zowel de P.S. als de S.A.S. kent de in figuur 2 aangegeven driedeling. Ook in datgene wat sociaal aanvaard is is één deel verankerd; het gestructureerde deel, één deel nog te structureren en één deel (nog) niet-gestructureerd. Dat laatste is als het ware dat deel wat die bepaalde sociale structuur niet bewust ervaart als een gebied wat ze tot object kan maken. Het gebied is oneindig groot omdat het hier gaat om een potentieel gebied. Tot dit gebied hoort ook alles waaraan wij in de natuur blootstaan maar waarvan wij nog niet weten, onontdekte terreinen van kennis en wetenschap.

Om een voorbeeld te geven; In een bepaalde S.A.S. kan het lettersysteem waarmee gewerkt wordt tot de structuur behoren die verankerd is. De noodzaak te kunnen schrijven kan iets zijn wat valt in het gebied B (te structureren), maar het idee van de breed opgezette verspreiding van het geschreven woord komt niet

binnen hun blikveld omdat de boekdrukkunst (nog) niet uitgevonden is. De invulling van de diverse gebieden loopt niet parallel tussen individuen onderling en ook niet tussen personen en de sociaal aanvaarde structuur waarin zij leven. Tussen personen (In het model abstract weergegeven door P.S.1. en P.S.2.) en hun omgeving (S.A.S.) vindt een voortdurende uitwisseling plaats, die naar alle kanten de invulling van de gebieden A, B, en C doet verschuiven.

Ten eerste omdat in het gebied B steeds meningsvorming, opdoen van nieuwe kennis enzovoorts, veranderingen teweeg brengt. Daarnaast verschuiven ook elementen van het ene gebied naar het andere. Dat laatste kunnen we als volgt weergeven; (fig.3)

fig.3

Pijl 1 geeft de beweging aan van gestructureerd naar te structureren. Als iemand zich bewust wordt dat iets wat hij tot op heden als vanzelfsprekend ervoer niet vanzelfsprekend is, brengt hij dat uit gebied A naar gebied B.

Pijl 2 geeft aan dat als iemand ergens een vaststaande mening over gevormd heeft, dit niet langer een te structureren maar een gestructureerd iets is.

Pijl 3 geeft aan dat iemand zich bewust kan worden van dingen die hij daarvoor niet tot object van zijn overwegingen, emoties of gedachten kon of wilde maken. Het lijkt alsof dit ook het geval kan zijn met elementen van groep A, maar daar gaat het om vanzelfsprekendheden die iemand eerst gevormd moet hebben, ookal vergeet hij dat later, terwijl het bij gebied C gaat om nieuwe objecten van kennis.

Een mens kleurt zijn omgeving en wordt erdoor gekleurd. Steeds opnieuw vindt er

een gelijktijdig proces van accommodatie en assimilatie plaats. De ervaring wordt gevormd door de wereld, maar we nemen de wereld waar met onze (gevormde) ervaring. We doen ervaring op in de confrontatie met individuen, groepen en substructuren van de maatschappij en met de natuur waar we deel van uitmaken. Alleen daar waar we ons bevinden op gebied B, het te structureren gebied, kan uitwisseling plaatsvinden. Als dat niet het geval is praten we langs elkaar heen, ontstaat er een patstelling of zijn we het volstrekt eens. Als de ene persoon het gebied niet eens kan zien als een object van het denken, kan de ander het wel laten om erover te praten. Als beiden praten vanuit een in structuur gebrachte wereld van vanzelfsprekendheden zijn er twee mogelijkheden; ze zijn het eens of ze zijn het oneens, maar in beide gevallen is alle beweging eruit.

Tot nu toe is alles wat zich voordoet een uitwisseling van subjectieve interpretaties van de werkelijkheid in en om ons heen. Het gaat ook nog steeds om het aanwezige; de aanwezige P.S. en S.A.S. dat wil zeggen datgene aan feiten en meningen wat door

één of meerdere personen of een (sub)structuur als geheel aanvaard is. Maar is er dan niet meer dan subjectiviteit en intersubjectiviteit? In het gebied van de L.S.A.S. (logisch sociaal aanvaardbare structuur) komen de verschillende subjectieve opvattingen met elkaar in contact. Deze confrontatie, uitwisseling of discussie heeft een aantal criteria nodig om te voorkomen dat de macht van de meerderheid, de macht van het geweld of welke macht dan ook doorslaggevend wordt, voor de afweging of iets wel of niet sociaal aanvaardbaar is. Enerzijds is dat criterium de rationaliteit. Er wordt gediscussieerd op basis van argumenten die rationeel zijn en géén enkel ander argument mag doorslaggevend zijn. Maar er is ook een criterium nodig wat boven de bestaande werkelijkheid uitstijgt en daarmee doel en uitgangspunt van de discussie kan zijn.

"Een axioma is een stelling, op rationele gronden geformuleerd, die als uitgangspunt voor verdere redentatie dienst doet, en boven de werkelijkheid uitstijgt" (Redmeijer 1985-2 p.104). Dit axioma is in het model Redmeijer gelijkwaardigheid. Het is als axioma fel bekritiseerd. Ik wil daar echter in deze scriptie slechts kort op ingaan.

Door de wijze waarop de theorie van Redmeijer is opgebouwd ontstaat de indruk dat het axioma aan het model is toegevoegd om te ontkomen aan de kwalijke gevolgen van de subjectiviteit en intersubjectiviteit als maatstaf voor feiten waarden en normen. Door dit uitgangspunt te nemen wordt enerzijds de mogelijkheid gecreeërd om je ook als éénling hard te maken tegen iets, wat je in

tegenstelling tot alle anderen onaanvaardbaar vindt, daarnaast geeft het een beperking aan de vrijheid die ieder mens en iedere subgroep heeft om zijn eigen structurering aan te brengen. Men mag dit alleen voorzover dit de gelijkwaardigheid van ieder ander mens intact laat. Gelijkwaardigheid moet ook hier niet verward worden met gelijkheid, maar daarnaast vindt er vaak een ander misverstand plaats, namelijk dat dit uitgangspunt van gelijkwaardigheid betekent dat iedere structurering dezelfde status heeft. Redmeijer maakt geen onderscheid tussen goede en slechte structureringen, maar wel tussen adequate en niet adequate structureringen. Niet adequaat is die structuur die uitsluitend gericht is op het welbevinden van degene die de structuur aanbrengt, óf gericht op het belemmeren van degene aan wie de structuur wordt opgelegd. Een persoon met een baby die denkt dat het kind zichzelf wel kan redden, brengt een inadequate structuur aan die levensbedreigend is voor de baby. Een persoon met achtervolgingswanen brengt een inadequate structuur aan die bedreigend is voor zichzelf en wellicht ook voor zijn omgeving. Alhoewel het lijkt alsof het axioma achteraf toegevoegd is, is uit eerdere boeken van Redmeijer duidelijk op te maken dat het uitgangspunt van zijn mensvisie is geworden en dat daarom eerder gesteld kan worden dat het model uit het axioma is ontstaan. Het is echter wel zo dat er problematische aspecten kleven aan de relatie tussen uitgangspunt en theorie. De theorie is sterk gericht op ieders recht op een eigen visie, onafhankelijk van de mening of het gedrag van anderen. Het axioma legt een beperking op aan die vrijheid door gelijkwaardigheid voorop te stellen. Daardoor ontstaat ook de mogelijkheid om toch over een structuur van een ander individu te kunnen oordelen als zijnde wel of niet adequaat.

Het laatste aspect wat ik wil belichten is de rol die de factoren spelen in het model Redmeijer.

"Bij de concrete invulling van de concrete mens van dat abstract neutraal gestructureerde, spelen allerlei factoren een rol".

"Het zijn de factoren die door een bepaalde manier van lichamelijk zijn, de kijk op de wereld en de eigen plaats erin, in sterke mate beïnvloeden" (Redmeijer 1982-2 p.88).

Er staat 'beïnvloeden' en niet 'bepalen' in deze omschrijving, omdat de reactie van de omgeving weer invloed op de inbreng van de factoren heeft. Als een kind bijvoorbeeld doof is, is dat een factor die zijn structurering beïnvloedt, maar de reactie van de omgeving en andere factoren beïnvloeden de mate waarin de doofheid belangrijk wordt voor het in de wereld staan van dit kind. De factoren

hebben invloed op personen en op de S.A.S. en op de vorm die de L.S.A.S. aanneemt.

1.3 Thema's in de theorievorming

Om het nu geschetste beeld van het model Redmeijer beter te begrijpen moeten we kijken naar de achtergrond, de visie waarin dit model is ingebed. Daarom wil ik eerst enkele belangrijke thema's uit de theorie van Redmeijer aan de orde stellen. Het is onmogelijk om in het bestek van deze scriptie een systematische analyse te maken van de begrippen die Redmeijer hanteert en de betekenis die hij daaraan verleent. Mijn doel met deze thematisering is om te komen tot het benoemen van een aantal kernpunten uit de theorie van Redmeijer en deze zodanig weer te geven dat ik in de hoofdstukken 3 en 4 op een zinvolle wijze kan bekijken of en in hoeverre Foucault's werkwijze en thematiek bij die van Redmeijer aansluit en of daardoor aanvulling op het model Redmeijer mogelijk is. Op basis van uitspraken van Redmeijer uit de vijf orthopedagogische boeken die voor dit hoofdstuk mijn materiaal vormen (Redmeijer 1982, 1984-2, 1985-2, 1986, 1989) ben ik tot een indeling in drie categorieën gekomen;

Categorie a Structuur

Hieronder vermeld ik die opvattingen die over het abstracte begrip 'structuur' gaan. Dit thema 'structuur of structurering' is de basis van alle andere thema's. De thema's zijn dan ook niet te scheiden, ze worden hier alleen onderscheiden om tot een verheldering van de theorie van Redmeijer te kunnen komen.

Categorie b Wetenschap

Onder deze categorie vallen enerzijds de algemene wetenschapsopvattingen zoals Redmeijer die weergeeft. Zijn opvatting over de relatie wetenschap-werkelijkheid hangt sterk samen met het in categorie a genoemde begrip structuur.

Anderzijds vallen onder b ook de opvattingen die over de orthopedagogiek gaan. Alhoewel de specifieke inhoudelijke aspecten van orthopedagogiek buiten het bestek van deze scriptie vallen, worden de algemene ideeën omtrent orthopedagogiek als wetenschappelijke discipline wel genoemd.

Categorie c Persoon en moraal

In het werk van Redmeijer wordt veel aandacht besteed aan de mens als individu, staande in zijn sociale omgeving. In deze categorie vallen ook het axioma gelijkwaardigheid en het daarmee samenhangende begrip autonomie. Ook de opvattingen over wat de mens kan of moet doen en zijn persoonlijke verantwoordelijkheid komen hier aan de orde.

1.3.1 Structuur

Redmeijer vraagt zich in 'Oedipus, begeerte, vrijheid of totale mens' (Redmeijer 1982) af of de mens een aangeboren behoefte heeft aan structuur. Hij stelt dat de behoefte aan structuur constateerbaar is, maar dat we niets kunnen zeggen over het al dan niet aangeboren zijn van onze verwachtingen ten aanzien van die structuur. Wat we kunnen constateren is dat een pasgeborene behoeften heeft waarop moet worden ingegaan om overleven mogelijk te maken. Het kind reageert vanuit zijn reflexen en de omgeving biedt hem daarom een structuur aan door middel van voedsel, verzorging en aandacht.

"Aanvankelijk wordt een adequate structuur aangeboden. Bij het opgroeien moet de mens, om zich veilig te kunnen voelen, zelf adequaat structurerend bezig zijn. Adequaet structureren is een algemeen begrip, het kan inhouden dat de baby zoveel regelmaat wordt gegeven dat hij overleeft, het kan ook betekenen zoveel geven dat hij meer dan overleeft" (Redmeijer 1982 p.7).

Des te groter de adequaatheid van de aangeboden structuur, des te meer zal het opgroeiende kind ook behoefte krijgen om de niet-gekende wereld in structuur te brengen. Dit structureren doet ieder mens op basis van zijn reeds aanwezige structuur. Deze structuur is het resultaat van opgedane ervaringen. Het is niet zo dat ieder mens gedurende zijn leven een reeds aanwezige structuur leert ontdekken, de mens vormt een eigen structuur en is dus subjectief structurerend bezig. Redmeijer sluit hierin aan bij ideeën van Piaget en stelt met hem dat "(...) opgedane ervaringen worden vervormd naar het beeld dat we van de werkelijkheid hebben (assimilatie), terwijl op hetzelfde moment ons een beeld van de werkelijkheid door deze ervaring wordt veranderd (accomodatie)" (Redmeijer 1982 p.87).

Er kan geen sprake zijn van structuurloosheid, want hoe open een structuur ook is, hij is er. Zodra je iets kunt zeggen over jezelf of de wereld om je heen heb je daarin een bepaalde ordening aangebracht, hoe vaag deze ordening ook is. Er kan echter wel sprake zijn van een meer of minder adequate structuur. Het woord adequaat slaat hier op overlevings- mogelijkheden biedend voor persoon, groep of soort (de mensheid).

Er is al zoveel gezegd over structuur, maar wat betekent het nu precies? Redmeijer zegt "het onderscheid tussen relevante en irrelevante factoren en eliminatie van de irrelevante (Redmeijer 1985-2 p.15). Ik zou hieraan toe willen voegen dat uit de relevante factoren een min of meer samenhangend beeld wordt gevormd, waarbij aan iedere factor een bepaalde betekenis wordt toegekend. Structuur heeft een zogenaamd "Drosteblik-effect". Op een Drosteblik staat een vrouw met een Drosteblik, waarop een vrouw staat met een Drosteblik enzovoorts. Bij het bekijken van een structuur neem je zelf ook weer positie in op basis van een structuur. Je brengt dus steeds alles waarmee je ervaring opdoet, in structuur op basis van een structuur. Er is geen positie te bedenken waarbij het begrip structuur géén rol speelt.

"Het in structuur brengen wordt voorafgegaan, vindt zijn startpunt, in een daarvoor in structuur gebrachte werkelijkheid" (Redmeijer 1985-2 p.61). Ook het ter discussie stellen van je eigen structuur vindt plaats vanuit dat startpunt. Dat is belangrijk omdat we ons er van bewust moeten zijn dat hoe kritisch we ook bezig zijn, we nooit los kunnen staan van structuren die reeds bij ons aanwezig zijn. Het is beter om deze structuren te onderkennen, dan te doen alsof we totaal vrij en ongebonden naar de wereld en onszelf kunnen kijken.

Uit het beeld wat we tot dusverre van structuur en structurering hebben gekregen kunnen we opmaken dat er enerzijds geen onderliggende structurering in de wereld aanwezig is die wij moeten leren kennen, maar dat er anderzijds wel een werkelijkheid buiten onze subjectieve structurering moet zijn. Immers, hoe zouden we anders ooit genoodzaakt kunnen worden om onze persoonlijke structurering aan te passen dan door een ervaring van confrontatie met feiten die niet met onze structuur overeenkomen. Deze problemen komen nader aan de orde in 2.3.2 "wetenschap".

Als laatste wil ik hier nog opmerken dat Redmeijer expliciet duidelijk maakt dat er door het hanteren van dit begrip structuur als drager van onze opvattingen over de mens en zijn wereld, een grote onzekerheid optreedt "Door geboorte en

dood te definieëren als enige zekerheid, het leven daartussen als onzekerheid - in onze terminologie: steeds opnieuw te structureren -, wordt elke doelstelling gedurende het leven een onzeker doel, wel te formuleren, wel na te streven, maar gedurende de formulering steeds zeer speculatief" (Redmeijer 1985-2 p.51). Dat dit grote gevolgen heeft voor wetenschap en voor de persoon en zijn moraal zal duidelijk zijn, welke die gevolgen zijn zal uitgewerkt worden in 2.3.2 en 2.3.3.

1.3.2 Wetenschap

"Wat is wetenschappelijk en wanneer zijn we niet meer wetenschappelijk bezig. Ook bij deze vraagstelling kunnen we met Poppers wetenschapsopvatting meegaan die betoogt dat wetenschap bestaat uit het formuleren van theorieën en daarna het uitproberen of deze theorieën waar zijn" (Redmeijer 1982 p.11). Redmeijers wetenschapsopvatting steunt in sterke mate op het hiervoor genoemde begrip 'structuur'. Een theorie is ook een vorm van structurering die op een bepaalde wijze wordt weergegeven in een model, theorie of hypothese. Elke theorie, elke benadering, elk paradigma of het strategie of therapie, diagnostiek of analyse wordt genoemd, is die ongelukkige poging om structuur aan te brengen in de chaos, om een beetje inzicht te krijgen - dat is alles (Redmeijer 1985-2 p.41). Met dit citaat wordt de positie ten opzichte van wetenschap die Redmeijer inneemt aardig duidelijk. Wetenschap is niet het weergeven van de waarheid of de pretentie om de waarheid steeds dichterbij te naderen, maar een op z'n best intersubjectieve structuur die dus veranderlijk is en daarmee een erg relatieve status heeft.

Steeds weer blijkt ook dat Redmeijer dát wil benadrukken, met het doel iedereen kritisch te laten kijken naar beweringen van wetenschappers. Hij citeert in dat kader ook Kruihof "De fout in de kennis over de werkelijkheid bestaat vooral daarin dat een voorstelling van de werkelijkheid als werkelijkheid wordt aanvaard, zonder rekening te houden met het feit dat deze voorstelling een gevolg is van een geconditioneerde informatie (Redmeijer 1985-2 p.42).

Redmeijer ontkent niet het bestaan van een wereld buiten onze structurering, anders is immers niet meer te verklaren op basis waarvan wij genoodzaakt zijn onze structureringen bij te stellen. Hij stelt alleen dat deze totaliteit te complex is om te kunnen begrijpen en dat we daarom steeds slechts een deel van die totaliteit vatten in onze structuur. Daaruit volgt dat we geen van allen uit

onze eigen beperkte structuur kunnen stappen om te beslissen welke structuur wel en welke structuur niet juist is - waarbij juist opgevat moet worden als een betere representatie van de feitelijke werkelijkheid.

Toch is de wetenschapsopvatting van Redmeijer moeilijk tot een éénduidig geheel te maken. Enerzijds stelt hij "dat de mens structurerend en niet structuur ontdekkend in de wereld staat. Ieder structureerd op zijn manier en dat op eigen manier structureren is wat we subjectief bezig zijn zouden kunnen noemen" (Redmeijer 1982 p.12). Daarentegen zegt hij ook "Sommigen zien structuren waar ze niet zijn (...) Ze zien niet alleen structuren waar ze niet zijn, maar maken ze om erin opgesloten te kunnen blijven zitten" (Redmeijer 1982 p.8). Onder objectiviteit verstaat Redmeijer het recht doen aan het object zoals het is." Zo objectief mogelijk willen zijn betekent: het object dat te bestuderen valt zoveel mogelijk in eigen waarde, in het "zo zijn" bestuderen" (Redmeijer 1982 p.12).

Aan deze wetenschapsopvatting zitten problematische kanten, die echter bij verdere uitwerking zouden leiden tot een uitgebreide kentheoretische verhandeling, hetgeen niet de bedoeling is van deze scriptie. Wat van meer belang is, is de opvatting omtrent de verhouding theorie-praktijk en de ideeën omtrent de orthopedagogiek als wetenschappelijke discipline.

"Als ik mij beperk tot de menswetenschappen meen ik te moeten stellen, dat de meest objectieve benadering van de te bestuderen mens is: proberen te ontdekken hoe deze mens structurerend in de wereld staat" (Redmeijer 1982 p.12).

"De middelen om een kind in zijn "zo zijn" te benaderen zijn: testen, anamneses, observatie en de opvoeder zelf. De opvoeder is een direct middel, de anderen zijn indirecte middelen om het kind te leren kennen. Geen van de middelen is ten volle objectief" (Redmeijer 1982-2 p.16).

"Uiteindelijk blijft het een ander mens voor ons en blijven wij voor de ander onbegrepen. Daarom kan er alleen sprake zijn van het benaderen van de ander" (Redmeijer 1984-2 p.61).

Uit bovenstaande citaten blijkt dat Redmeijer de opgave van de menswetenschappen in het algemeen en de orthopedagogiek in het bijzonder, vooral ziet als het benaderen van de eigenheid, de P.S. van de ander. Daarbij wordt gebruik gemaakt van modellen en theorieën, maar we moeten steeds in de gaten houden dat dit slechts afbeeldingen zijn die een werkelijkheid benaderen. Het moet geen strijd worden op basis van theorieën, centraal moet blijven staan; hoe doen we het object het meeste recht.

"In de discussie komt men vaak weinig relativisme tegen, de voorstander van de

ene wetenschapsopvatting menen de ander te moeten verwijten dat ze "niet wetenschappelijk" zijn, wat dat dan ook moge betekenen. Alle voorstanders van een bepaalde theorie of stroming hebben gemeen dat hun theorie de norm is van hun denken. Met objectiviteit, in de zin van 'het object recht doen' heeft het niets te maken" (Redmeijer 1989 p.81).

Over de problematische verhouding tussen theorie en praktijk van de orthopedagogiek heeft Redmeijer een duidelijke mening; "Bekend is daarbij de opvatting, dat in de hulpverleningswetenschappen, waaronder ook de opvoedingswetenschappen horen, een kloof tussen praktijk en theorie bestaat. De op de praktijk gerichten, die van de kloof uitgaan, hoort men beweren, dat orthopedagogiek een praktijkwetenschap is, en dat theorievorming vanuit de praktijk moet plaatsvinden en worden opgebouwd. Het is een loze kreet, want de praktijk wordt gevormd door een groot aantal mensen, die op een bepaalde manier met andere mensen, in dit geval hun pupillen, omgaan. De ervaringen die ze stuk voor stuk opdoen zijn subjectieve ervaringen" (Redmeijer 1989 p.84).

Het gaat er niet om dat we vanuit de praktijk een criterium kunnen vormen voor de theorie. Er wordt door Redmeijer voor bezinning op de praktijk gepleit, dit noemt hij "meta-praktijk". In deze bezinning moet weer de objectiviteit en dus het 'kind recht doen' centraal staan. Deze "meta-praktijk" moet in de plaats komen van ideologieën die de objectiviteit in de wet staan.

"Hier wil ik stellen dat er teveel wordt geideologiseerd, dat er in plaats van ideologisering de meta-praktijk moet worden ontwikkeld. Oftewel: ideologieën belemmeren de objectiviteit, de meta-praktijk heeft tot taak het zoeken van de hoogst mogelijke graad van objectiviteit" (Redmeijer 1989 p.140).

Bij de ideeën van Redmeijer over de verhouding theorie-praktijk blijft centraal staan "Hoe doen we het object recht, hoe benaderen we het in zijn "zo zijn", dus in zijn eigen structuur. Dit betekent dat er een grote invloed is van de persoon van de hulpverlener, daarop wil ik in de volgende paragraaf dieper ingaan. Hier wil ik alleen benadrukken dat de hulpverlener zich noch op de praktijk, noch op de theorie kan beroepen als een vaste kennisbron. Redmeijer geeft dit duidelijk aan waar hij stelt: "(...) er is geen eenduidigheid, er kan geen eenduidigheid zijn, want de mensen en hun opvattingen zijn divers, uniek en vaak grillig. Eenduidigheid kan slechts bij ideologisch denken (...).

"De ideologie kan zijn cultuur en veelal zijn dictatuur eenduidig doen zijn. De niet goede Marxist is een dissident of in het meest tolerante geval: een niet goed wetser. Waar horen we dat echter ook? Is in de wetenschap dank ook niet een

cultuur? Het forum, meent de Groot (De Groot 1981-11) maakt uit wat wetenschap is" (Redmeijer 1989 p.141). Juist daar waar de feiten helder en eenduidig lijken dienen we op onze hoede te zijn, want alles is slechts een tijdelijke configuratie van meningen, metingen enzovoorts, kortom niet meer dan een structuur van diegenen die op dat moment de wetenschap beheersen. Het gaat Redmeijer echter ook niet om een theorieën-strijd, diegenen die de ene theorie tegenover de andere zetten zijn niet zinloos bezig, maar ze zijn ook niet bezig met het bereiken van het object in de orthopedagogiek. Hun object is de theorie, terwijl het object steeds het structurerende en gestructureerde kind moet zijn. In een latere paragraaf bij de toepassing van het model Redmeijer zullen we nog zien hoe zo'n orthopedagogiek eruit ziet.

1.3.3 Persoon en moraal

Ik kies ervoor om niet slechts te kijken naar de orthopedagoog of het kind, maar naar wat Redmeijer zegt over de persoon in het algemeen, om pas daarna nog enkele opmerkingen te maken over het verschil tussen "persoonlijk- en beroepsreferentiekader" dat Redmeijer aanbrengt. Uit de voorgaande paragrafen is al duidelijk geworden dat de mens structurerend in de wereld staat. Er is geen kant en klare structuur die we al groeiend ontdekken, er is geen overzicht te krijgen over de totaliteit van de wereld waarin we leven en we kunnen ook niet afgaan of theorieën of ideologieën. De conclusie hieruit trekt Redmeijer door te stellen dat;

"De mens zijn enige zekerheid is, dat hij het zelf moet doen en hoe meer verantwoordelijkheid hij neemt, des te meer moet hij zelf doen" (Redmeijer 1982 p.179). Dit brengt problemen met zich mee die Redmeijer ook constateert als hij zegt dat we ook "zelf zoeken naar machten buiten onszelf gelegen om aan de verantwoordelijkheid te ontkomen, want niets is zo onzeker als maatstaf dan wijzelf en onze integriteit" (Redmeijer 1982 p.170).

De eigen verantwoordelijkheid zou natuurlijk kunnen leiden tot een geheel vrijblijvende levensvisie waarbij alleen eigen welbevinden telt. Dat dit niet is wat Redmeijer beoogt mag ondertussen duidelijk zijn.

Redmeijer stelt gelijkwaardigheid als axioma van zijn model, in later werk benadrukt hij meer de autonomie die onlosmakelijk met dit begrip gelijkwaardigheid verbonden is. Over gelijkwaardigheid zegt hij: "Dit principe: het erkennen van het recht van andere individuen is het principiële uitgangspunt

van de moraal. Het is het uitgangspunt van rationaliteit. Elk ander uitgangspunt, niet berustend op erkenning van gelijke rechten van de ander is gebaseerd op willekeur" (Redmeijer 1982 p.122). Deze principiële gelijkwaardigheid is het gevolg van de volstrekte autonomie van ieder mens. Deze autonomie is er vanaf de geboorte.

"(...) autonomie is het vanzelfsprekende en onvervreembare recht om eigen leven naar eigen smaak en vermogen in te richten, te leven. Het kind is vanaf de geboorte een individu, en daarom geldt dit ook voor het kind. Het kind is als elk individu autonoom" (Redmeijer 1989 p.100).

Wij zijn niet gerechtigd te oordelen over de inhoud die een ander aan zijn leven geeft. Wat van belang is, is enerzijds het kritisch naar jezelf kijken en de invulling die je aan de eigen autonome bestaan geeft en anderzijds het openstaan voor de structurering van de ander om tot een vruchtbare manier van samenleven en samenwerken te kunnen komen. "In principe kan geen mens beoordelen wat goed of slecht is, ziek of gezond gedrag van een ander is. De kernvraag is in beginsel: ben ik gelukkig met mijn gedrag, met mijn werkelijkheid, met mijn manier van leven, en niet: is hij wel goed, gezond of gelukkig met zijn manier van leven. Gedrag en leefwijze zijn niet goed of slecht, ziek of gezond, maar vrijlatend of belemmerend" (Redmeijer 1985-2 p.119). Het is alleen zo dat een structurering die niet openstaat voor andere structurering vaak ook belemmerend is voor anderen. Als iemand voor zichzelf stelt "zo is het en niet anders" is daar niets op aan te merken, maar meestal volgt daarop de eis dat anderen het ook zo moeten zien en daarop is wel kritiek te leveren, omdat het niet voldoet aan het axioma van gelijkwaardigheid en zoals gezegd is volgens Redmeijer ongelijkwaardigheid een niet rationeel uitgangspunt.

De mens staat enerzijds op zichzelf, is zichzelf en maat en doel, maar aan de andere kant kunnen we niet leven zonder in een situatie te leven, een situatie met medemensen. Het is daarom ook bijna altijd zo dat wat wij denken, dus onze P.S., invloed heeft op onze medemensen, dit geldt in nog sterkere mate voor de hulpverleningsrelatie. Meer dan waar ook is het daar van belang dat het recht op autonomie van de ander gewaarborg moet zijn. Dat betekent dat er op de hulpverlener sterker een beroep wordt gedaan om z'n eigen verantwoordelijkheid op te pakken.

Wat van belang is, is dat er een onderscheid is tussen een persoonlijk referentiekader en een beroepsreferentiekader. In het eerstgenoemde geval heeft iemand recht om in de ontmoeting met anderen zijn eigen structuur vast te houden, voorzover hij dit niet oplegt aan de ander. Er bestaat de mogelijkheid

van patstelling, discussie of eensgezindheid. Bij een beroepsreferentiekader moet de hulpverlener zijn eigen belangen onderkennen en uitschakelen of bewust hanteren in de situatie. Hij moet beschikken over geïntegreerde kennis die zijn houding bepaalt en zijn doel moet zijn; het object leren kennen in zijn structurerend in de wereld staan en daar waar deze is vastgelopen weer perspectief bieden. De hulpverlener heeft hier de verantwoordelijkheid voor zichzelf en de situatie en mag zich niet beroepen op autoriteit van zichzelf of anderen, mag niet zijn structuur opleggen aan het kind en mag zich niet laten leiden door de waardering of kritiek van anderen. Dit vraagt veel van een orthopedagoog, maar wellicht is het wijzen op deze eisen al erg belangrijk, iemand die hier niet aan voldoet moet zich van z'n grenzen bewust worden.

Het vraagt ook iets van de omstandigheden waarin de orthopedagoog moet kunnen functioneren; "De orthopedagoog (...) moet autonoom en creatief kunnen handelen. Hij moet in vrijheid zijn keuzes doen. Hij moet de vrijheid durven gebruiken. Hij moet daarnaast de verantwoordelijkheid voor zijn handelen op zich durven nemen. Daarvoor is nodig dat hij zich veilig genoeg voelt om zichzelf te kunnen zijn" (Redmeijer 1984-2 p.66). Er moet de mogelijkheid zijn voor kritiek en discussie, zonder dat de orthopedagoog zich bedreigd voelt in zijn positie. Toch moet de positie van een opvoeder ter discussie staan wanneer blijkt dat hij niet de autonomie van de pupillen respecteert en hun gelijkwaardigheid niet als uitgangspunt hanteert. Dit signaleert Redmeijer ook en hij wijst daarbij weer op het belang van een counselor (zie ook 1984-2) waar hij stelt: "De opvoeder in de directe relatie met zijn opvoeding is de enige, die de relatie naar waarde kan diagnosticeren, maar door de situatie waarin hij verkeert, wordt hij tevens in dat diagnosticeren belemmerd (...). De bovengenoemde opvoeder heeft de hulp van een begeleider nodig, die de situatie waarin bovengenoemde opvoeder verkeert, door-en-door kent, maar door zijn situatie in staat is om boven de eerste situatie uit te stijgen, en overzicht over te kunnen hebben, om er op meta-niveau met de opvoeder over te kunnen praten" (Redmeijer 1989 p.110).

De vraag blijft of die begeleider (counselor) zichzelf ook moet beoordelen en of dat niet teveel gevraagd is en welke criteria er zijn voor anderen, bijvoorbeeld een bestuur/directie om in te grijpen.

Bij Redmeijer staat centraal dat ieder mens gelijkwaardig en autonoom in het leven staat. In die autonomie kan hij kiezen om af te gaan op andermans kennis of advies, dat blijft echter een keuze. Niemand kan een ander opleggen hoe hij

zijn werkelijkheid moet zien, en wat hij moet doen. Voor diegenen die in een hulpverleningssituatie werken is het extra belangrijk om zich van bovenstaande eisen bewust te zijn. Daarnaast moet voor hen de objectiviteit centraal staan, dus moeten ze openstaan voor de structuur van de ander en daarbij hun eigen structuur zoveel mogelijk naar het gebied van te structureren brengen d.w.z. een open houding hebben. De hulpverlener kan zich niet beroepen op wetenschappelijke theorieën, op autoriteiten of op eigen waarden en normen, het gaat erom dat het andere autonome individu weer perspectief ervaart om z'n eigen leven op zijn manier in te vullen. Behoefte aan zekerheid, waardering of beveiliging mag geen leidend principe worden van de hulpverlener.

1.4 Het model toegepast

Juist omdat Redmeijer zelf benadrukt dat er behoefte bestaat aan bezinning op de praktijk en zijn werk zeker in dat licht gezien moet worden, zal ik kort ingaan op de gevolgen van zijn theorie en model voor de praktijk, het werkveld. Binnen dat werkveld zal ik twee niveau's onderscheiden, ten eerste het niveau van de opvoeder en ten tweede het niveau van de begeleider of counselor. Daarnaast heeft het werk van Redmeijer gevolgen voor de meer theoretisch-inhoudelijke kant van de orthopedagogiek. Dit gebied zal ik nader onderscheiden in, ten eerste de diagnostiek, ten tweede de meta-praktijk en ten derde de theorie.

1.4.1 Het werkveld

In het licht van het model Redmeijer bezien, ziet het werkveld er als volgt uit. Op de eerste plaats is er het kind met zijn P.S. Redmeijer heeft het voornamelijk over Z.M.O.-kinderen, maar het model en de toepassing zijn over een groter terrein te generaliseren.

Daarnaast zijn er een aantal opvoeders, die proberen de structuur van het kind te begrijpen, maar ze kunnen dat alleen door middel van hun eigen gestructureerd zijn, hun P.S. en dus levert dat altijd een subjectief beeld op. In de P.S. van iedere opvoeder zit ook een samenstelsel van meer of minder geïntegreerde kennis, ervaring, waarden en normen. Redmeijer pleit voor een beroepsreferentiekader, maar ook de wijze waarop elke opvoeder dat concreet invult hangt af van zijn P.S.

De opvoeders worden begeleid door een counselor, iemand met meer (zelf)kennis en ervaring, die de opvoeders bewust moet maken van hun autonomie en dat van het kind en hoe daarmee om kan worden gegaan in deze specifieke opvoedingssituatie. De counselor heeft natuurlijk ook zijn P.S., daarin zit zijn beeld van het kind, de opvoeders en de structuren die zij hebben, meer of minder geïntegreerde kennis en ervaring enzovoorts. Ook het beroepsreferentiekader van de counselor kan niet losstaan van zijn P.S. Kind, opvoeders en counselors zijn allen ingebed in een S.A.S. en maken ook deel uit van diverse, eventueel onderling verschillende, substructuren.

Tot nu toe hebben we een situatie geschetst gezien op puur subjectieve uitgangspunten, geen mens staat er hetzelfde in, ieder heeft zijn eigen visie. Wat allen wel gemeenschappelijk hebben, zegt Redmeijer, is het axioma van gelijkwaardigheid en het daarmee nauw samenhangende principe van autonomie. Maar, zoals hij ook aangeeft "het axioma stijgt boven de werkelijkheid uit. Hiermee wordt bedoeld dat de werkelijkheid anders kan zijn, anders kan worden waargenomen of anders wordt voorgesteld" (Redmeijer 1985-1 p.104). Elders zegt hij "(...) autonomie is een contrafactisch begrip. Het wil zeggen, dat het niet als feit wordt geconstateerd, maar als uitgangspunt wordt gehanteerd" (Redmeijer 1989 p.100). Dit betekent dat de concrete invulling van deze begrippen niet in het werkveld aanwezig zijn, of tenminste niet hoeven te zijn; Ze dienen alleen wel als uitgangspunt gehanteerd te worden. Hoe ieder deze begrippen 'gelijkwaardigheid' en 'autonomie' invult hangt dus weer af van iemands visie en dus van iemands P.S.

Al met al is er dus niets te vinden waaraan een werker in het werkveld zich kan vasthouden of waarop hij zich kan beroepen, geen enkele theorie, autoriteit of geconcretiseerd uitgangspunt. Dit lezen we ook op diverse plaatsen in de boeken van Redmeijer; "De mens zijn enige zekerheid is dat hij het zelf moet doen en hoe meer verantwoordelijkheid hij neemt, des te meer moet hij zelf doen" (Redmeijer 1982 p.179).

"(...) de individuele mens is zelf de maat voor zijn handelen. Hij moet dat leren beseffen opdat hij zin aan zijn leven kan geven" (Redmeijer 1982 p.175).

"(...) er is geen eenduidigheid, er kan geen eenduidigheid zijn, want mensen en hun opvattingen zijn divers, uniek en vaak grillig. Eenduidigheid kan slechts bij ideologisch denken. Het vervelende is daarbij wel, dat iemand de ideologie gegrondvest moet hebben" (Redmeijer 1989 p.141).

"(...) dat ieder mens zijn eigen gelijk, waarheid en werkelijkheid heeft, en slechts voor zichzelf middelpunt is".

Ik denk dat deze opvatting over de hulpverleningssituatie gerechtvaardigd is en dat het ook de situatie is waarin de mens zich altijd bevindt, maar wat betekent dat voor de hulpverlening en met name voor de (ortho)pedagogiek? Het is iets heel anders om te constateren dat ieder mens autonoom zijn eigen leven moet leiden en alleen zelf daarvoor verantwoordelijk is, dan te constateren dat dit geldt in een opvoedingssituatie waarin diverse opvoeders de verantwoordelijkheid dragen voor een autonoom, maar niet zelfstandig en onafhankelijk kind. Deze opvoeders moeten tezamen tot een situatie komen waarin het kind perspectief geboden kan worden en dus moeten ze een gezamenlijke structuur creëren. Ze moeten gezamenlijk bijdragen aan het objectiveren van de structuur van het kind en van daaruit zoeken naar aangrijpingspunten om het kind perspectief te bieden. Dat vereist inzicht in het kind, de ander en zichzelf en de bereidheid om in een sfeer van openheid en gelijkwaardigheid daar over te praten. De rol van de counselor is het, om dit proces van inzicht krijgen in jezelf, de ander en de situatie waarin je samen werkt, te begeleiden.

Het is in dit kader van belang om op te merken dat Redmeijers pleidooi voor gelijkwaardigheid en autonomie, weliswaar bedoeld is om respect voor ieders "zo zijn" te claimen, maar dat dit niet mag leiden tot een houding van "zo ben ik nu eenmaal". Juist in een beroepssituatie is het belangrijk om eigen grenzen en beperkingen onder ogen te komen en daarnaar te handelen, maar daarnaast is het ook de bedoeling dat de eigen groei en ontwikkeling niet stagneert. Het respect voor de autonomie van een ander is daarin echter wel degelijk aanwezig; je bent alleen verantwoordelijk voor je eigen groei en het is niet mogelijk om die verantwoordelijk over het leven van anderen uit te strekken.

Het zal duidelijk zijn dat er in dit model hoge eisen gesteld worden aan opvoeders en dat de counselor ook aan hoge eisen dient te voldoen. Juist omdat er geen houvast is buiten de personen om, geen theorie of werkelijkheidsbeeld wat onomstotelijk vaststaat, wordt de draagkracht van het individu doorslaggevend voor de (ortho)pedagogische situatie. Nu worden de opvoeders daarin begeleid, maar wie begeleidt de counselor? Redmeijer geeft een aantal kenmerken waaraan een counselor moet voldoen; "Om te kunnen counselen zal de counselor de volgende eigenschappen dienen te bezitten **a** empathisch vermogen, **b** waarachtigheid, **c** zelfkennis, **d** emotionele rijpheid, **e** respect voor de levensopvatting van de medemens en structurerend vermogen. Dit zijn in feite dezelfde eigenschappen die gelden voor de

groepsleider/onderwijzer. Ze worden alleen in een andere situatie gebruikt" (Redmeijer 1984-2 p.109).

Wat mij daarbij problematisch lijkt, is dat, terwijl de opvoeder nog geholpen wordt door de counselor om deze kenmerken te ontwikkelen en ze toe te passen in de concrete werksituatie en de counselor hem daarbij ook kan helpen om nieuwe gebieden te structureren of gestructureerde gebieden bewust te maken, de counselor hierin alleen staat. Heel veel hangt af van de persoon van de counselor en diens persoonlijke invulling van bovengenoemde eigenschappen.

1.4.2 De theorie

In de eerste plaats is er de diagnostiek, die bij Redmeijer een specifieke plaats krijgt. Veelal vindt diagnostiek plaats door middel van tests en of observaties. Veelal worden deze tests na enige tijd herhaald om te bekijken of de behandeling vruchten afwerpt en zeker aan het eind van de behandeling vinden de meeste diagnostici een tweede onderzoek gerechtvaardigd.

Bij Redmeijer worden niet de tests, anamneses e.d. afgewezen, zoals in radicale kritiek op de diagnostiek nogal eens wordt gedaan. De mogelijkheden van de diagnostische hulpmiddelen worden echter wel sterk gerelativeerd. "Uiteindelijk blijft het een ander mens voor ons en blijven wij voor de ander onbegrepen. Daarom kan er alleen sprake zijn van het benaderen van de ander. Daarom zijn en blijven we steeds op zoek naar nog betere hulpmiddelen en, dit terzijde: vluchten we vaak in wanhoop in het ontwikkelen en perfectioneren van deze hulpmiddelen" (Redmeijer 1984-2 p.61).

Uit wat in voorgaande paragrafen duidelijk is geworden over de opvatting van Redmeijer over het structurerend in de wereld staan, zal ook voor de diagnostiek de consequenties getrokken moeten worden. Degene die met het kind werkt brengt zijn eigen P.S. mee in de diagnose en moet proberen zijn eigen P.S. zoveel mogelijk eruit te halen om de structuur van het kind zoveel mogelijk recht te doen.

"(...) kind en pedagoog hebben hun gestructureerde wereld. Vele begrippen behoren tot de structuur van de pedagoog. Het kind daarmee determineren - diagnosticeren - is niet het kind geven waar het recht op heeft, namelijk zijn structuur: de structuren worden ongelijkwaardig benaderd" (Redmeijer 1985-2 p.115).

De diagnosticus is in het model niet iemand die testbatterijen op het kind loslaat, maar iemand die in gesprek met het kind probeert het kind te begrijpen en dit in het verloop van het gesprek steeds opnieuw bij kan stellen. Om het kind te kunnen begrijpen kunnen tests e.d. echter wel een hulpmiddel zijn. Centraal staat echter de dagelijkse relatie met het kind.

"De opvoeder in directe relatie met zijn opvoeding is de enige, die de relatie naar waarde kan diagnosticeren, maar door de situatie waarin hij verkeert, wordt hij tevens in dat diagnosticeren belemmerd" (Redmeijer 1989 p.110).

Om te voorkomen dat de subjectiviteit van de opvoeder nadelig wordt voor het kind, pleit Redmeijer voor het begeleiden door een counselor. Ook hiervoor gelden in praktijk de problemen die in 1.4.1 zijn geschetst.

Een positief effect van een dergelijke opvatting over de diagnostiek, vind ik dat er enerzijds ruimte is voor de toepassingen van hulpmiddelen, maar dat ervoor gewaakt wordt, dat het kind teruggebracht wordt tot de optelsom van zijn testresultaten. Een test is zelf al theorie geladen en wordt daarbij nog eens geïnterpreteerd door iemand die daarover weer zijn eigen subjectieve visie legt. Daarbij heeft een ieder recht op zijn structuur en geeft een test-uitslag dus nooit direct daaraan gekoppeld gedragsveranderende programma's. Het gaat erom dat het kind weer perspectief ervaart en niet dat het kind hoger gaat scoren op welke test dan ook.

Naast de effecten voor de rol van de diagnostiek heeft de theorie ook gevolgen voor de metapraktijk en de theorievorming.

Om met de eerstgenoemde te beginnen; de metapraktijk is de bezinning op de praktijk. Wat is de bedoeling hiervan? Redmeijer zegt: "(...) de metapraktijk heeft tot taak het zoeken van de hoogst mogelijke graad van objectiviteit." Het gaat er dus om dat het object, in dit geval het kind, zoveel mogelijk recht gedaan wordt. Het gaat er dan niet om dat er gediscussieerd moet worden over allerlei opvattingen vindt Redmeijer, want dan is het object die bepaalde opvatting. Het is niet de bedoeling dat de discussie daarheen verschuift. Redmeijer zet zich vanuit zijn ervaring sterk af tegen wat hij de "verklaarders" noemt.

"Er zijn vele verklaarders, die vele theorieën opzetten, veelal leren we "begrijpen" omdat ons iets wordt verklaard, ookal is de verklaring een gedachtenspinsel. "(...) Het grote probleem is nu juist, dat de zogenaamde hulpverlenings'wetenschap', waaronder de orthopedagogiek, vergiftigd wordt door allerlei verklaarders en uitleggers" (Redmeijer 1989 p.132).

Het gaat Redmeijer erom dat docenten (in het Z.M.O.K. onderwijs)-en dit kan naar mijn mening gegeneraliseerd worden naar andere opvoeders in het werkveld- hun vakgebied hebben.

"Omdat de docent zijn vakgebied heeft, daarom heeft hij geen deskundigen nodig die hem vertellen wat hij moet doen. Hij heeft al helemaal niet de zogenaamde deskundigen van node, die hem theoretische standpunten proberen uiteen te zetten. Hij heeft vooral bezinning op zijn praktijk nodig" (Redmeijer 1989 p.147).

Even verderop maakt hij zijn positie ten opzichte van theoretische discussies duidelijk; "Ik zeg daarmee niet, dat ik een theoretische discussie zinloos vind, ik stel slechts, dat het kind er niet op zit te wachten" (Redmeijer 1989 p.147).

Toch is Redmeijer niet een van degenen die spreekt over een kloof tussen praktijk en theorie van de orthopedagogiek;

"De op praktijk gerichten, die van de kloof uitgaan, hoort men beweren, dat orthopedagogiek een praktijkwetenschap is, en dat theorievorming vanuit de praktijk moet plaatsvinden en worden opgebouwd. Het is een loze kreet, want de praktijk wordt gevormd door een groot aantal mensen die op een bepaalde manier met andere mensen, in dit geval hun pupillen, omgaan. De ervaringen die ze stuk voor stuk opdoen, zijn subjectieve ervaringen" (...).

De praktijk is geen criterium voor theorievorming of voor objectiviteit naar het kind toe. Er dient vooral bezinning op de praktijk plaats te komen, met nogmaals, de objectiviteit naar het kind toe als criterium. Deze bezinning zal ik meta-praktijk noemen" (Redmeijer 1989 84-85).

Wat betekent dit voor de theorie? Als meta-praktijk bezinning op de praktijk is en gericht op de objectiviteit naar het kind toe, welke plaats heeft de theorie dan in de orthopedagogiek? Redmeijer laat zich hier eigenlijk nauwelijks over uit, behalve in de gevallen waarin hij beschrijft wat theorie en theoretische discussie niet zouden moeten zijn. Toch is het mijns inziens mogelijk om vanuit de theorie en het model van Redmeijer te beschrijven wat theorievorming zou moeten zijn.

Redmeijer plaatst de theorie als volgt in zijn model:

"Omdat theorieën subjectief zijn, heb ik ze op de factorlijn van het door mij genoemde model geplaatst. Het wil zeggen, dat de theorieën mede een rol spelen in de wederkerige betrekkingen tussen personen en hun sociaal aanvaarde wereld. Ten eerste omdat de theorievormers hun theorie geloven, ten tweede omdat de niet

wetenschappelijke geschoolde zoekt naar de waarheid, en die niet in het object zoekt, maar in de theorie meent te kunnen vinden" (Redmeijer 1989 p.83).

"De positieve waarde van een goede theorie is dat ze de vanzelfsprekende kijk die je op de wereld hebt, de bestaande ideeën en meningen ter discussie stelt." "(...) goede theorieën kunnen hun waarde hebben om referentiekaders uit te breiden" (Redmeijer 1989 p.83).

Juist daar waar Redmeijer het heeft over de waarde van theorievorming is hij vooral duidelijk over wat ze niet moet of kan zijn. Juist dáár is hij expliciet over de onmogelijkheid van objectiviteit, de positie van theorieën als subjectieve wereldbeelden en het vervormen van de inhoud van theorieën door interpretaties.

Toch laat Redmeijer zelf steeds opnieuw zien dat de discussie over oorzaken van gedrag, uitgangspunten van menselijke betrekkingen en principes voor moreel gedrag weliswaar ontstaan uit de ervaringen die een mens opdoet en in die zin een bezinning op de praktijk zijn, maar dat dit zich niet beperkt tot meta-praktijk in de zin die Redmeijer zelf bedoelt.

Naast meta-praktijk, in de zin van bezinning op het handelen in het werkveld, in de concrete relatie opvoeder-kind, is er een reflexie nodig over de mens en de wijze waarop deze kan kennen, de wijze waarop hij handelend in de wereld staat en dit is dermate abstract dat, alhoewel het altijd een relatie met de praktijk heeft, het toch wel degelijk theorievorming genoemd moet worden. Als dit theorievorming is, gaat de meta-praktijk van Redmeijer over in theorievorming waar hij praat over het logisch sociaal aanvaardbare. Als we alleen meta-praktijk hebben kunnen we geen uitgangspunten formuleren, want deze komen niet rechtstreeks uit de praktijk, maar uit een theoretische benadering, een beeld van wat de mens zou moeten zijn of worden. In het model van Redmeijer is dit theoretisch aspect een onmisbaar element.

Wat Redmeijer echter terecht aangeeft is het gevaar dat theorieën een eigen leven gaan leiden en niet meer als subjectieve of intersubjectieve visie gezien worden. Zijn opvatting wijst erop dat theorieën door mensen gebruikt moeten worden om hun horizon te verleggen. Ook hier is ieder mens uiteindelijk zelf maat van zijn eigen handelen.

Er is geen objectiviteit in de zin van een waarheid die door een theorie wordt beschreven. Waar het om gaat is dat individuele mensen hun eigen visie opbouwen en uitbreiden met theorieën van anderen en dat steeds in het besef dat het een subjectief gegeven is, dat moet ten gevolg hebben dat men open blijft staan voor

andere visies of theorieën. Daarnaast is het mijns inziens terecht om erop te wijzen dat er een overgang plaatsvindt van het kind als object, naar de theorie als object. Het is niet erg dat de theorie object wordt van discussie, maar als het doel een orthopedagogisch doel is, moet de discussie toch steeds terugkeren naar het kind en hoe dat perspectief geboden kan worden.

1.5 Opmerkingen

Aan het eind van dit hoofdstuk waarin het model Redmeijer aan de orde is gesteld wil, ik kort de positieve betekenis van het model schetsen en daarnaast enkele kritische kanttekeningen plaatsen.

1.5.1 Positieve betekenis van het model

Het model geeft een overzicht waarin alle betrokkenen van een situatie geplaatst kunnen worden en waarin onderlinge betrekkingen duidelijk aangegeven worden, zonder dat de mensen in dat model gereduceerd worden tot producten van hun omgeving.

Iedere betrokkene in de situatie heeft een gelijkwaardige positie, zonder dat er van een kunstmatig gelijkheidsdenken wordt uitgegaan.

Het model biedt ruimte aan nieuwe theorieën, nieuwe ontdekkingen enzovoorts, maar geeft tevens aan iedere theorie of visie een grote relativiteit.

Binnen het model is beweging geen lastige variabele maar een basisaanname, dat doet mijns inziens recht aan het dynamische karakter van alle menselijk leven.

Er wordt een poging gedaan om de eigenheid van het kind recht te doen, zonder een opsomming te geven van wat een kind is, dat zou immers altijd tot verstarring en oversimplificatie leiden.

Het model en de theorie relativeren alle denkwijzen en dus ook zichzelf en geven aan dat er gezocht moet worden naar samenhangende denkwijzen en dit alleen kan wanneer iedereen kritisch naar zichzelf en de kennis die hem aangeboden wordt kijkt.

Het is een verdienste dat er op gewezen wordt dat er een verschil is tussen praten over het object 'kind' door middel van diverse theoretische achtergronden, of praten over het object 'theorie' waarbij het kind naar de achtergrond verdwijnt.

Het wijst iedere deelnemer aan de situatie op zijn eigen verantwoordelijkheid, zonder op te leggen hoe je deze verantwoordelijkheid vorm moet geven. De vrijheid om je eigen leven en werkwijze in te vullen, maar met de verplichting om tenminste echte keuzes te maken.

Van belang is ook dat de diagnostiek een proces wordt wat het kind recht moet doen. Van belang is ook dat de opvoeder altijd een element in de diagnose is. Menswetenschappen (daar wil ik me voor de duidelijkheid toe beperken) zijn altijd gekleurd door tijdsinvloeden, heersende theorieën en doordat de ene mens de andere moet proberen te begrijpen, het lijkt me beter dat te erkennen en er mee te leren omgaan dan te doen alsof het anders is.

Redmeijers theorie en model leggen sterk de nadruk op de persoon van de opvoeder. Soms zo sterk dat de indruk ontstaat dat alles staat of valt met diens vermogens. Het is goed dat er aandacht besteed wordt aan de persoonlijkheid van de opvoeder en diens invloed op de orthopedagogische situatie. Te vaak wordt alleen gekeken naar theoretische kennis, positie en diploma's en het is terecht dat Redmeijer hierop wijst. Het gaat er niet om wat je weet en wat je intenties zijn, het gaat erom wat het kind ervan kan ervaren. Toch is het juist dit aspect wat bij de negatieve kritiek terug zal komen.

Het is Redmeijers inzet te laten zien dat het niet de autoriteit moet zijn die telt, maar de rationaliteit en dat hij het rationeel niet anders kan zien dan dat ieder mens gelijkwaardig is, dat we slechts voor onszelf middelpunt zijn en de ander alleen kunnen helpen om zijn eigen middelpunt te worden. Daarmee geeft het model alle ruimte voor een kritische orthopedagogiek die ook openstaat voor kritiek vanuit de doelgroep, namelijk kinderen en ouders/opvoeders.

1.5.2 Kritische kanttekeningen

Terwijl Redmeijer steeds wijst op de gestructureerdheid van personen en de hun omringende sub-structuren, wordt er weinig aandacht besteed aan de historische

achtergrond van de orthopedagogiek. Doordat er geen aandacht wordt geschonken aan de vraag hoe deze groep kinderen is ontstaan, of het steeds dezelfde groep is gebleven en of de wijze van benaderen is veranderd, lijkt het alsof ervan uitgegaan wordt dat er eerst een probleemgroep was, waarna allerlei theorieën over de juiste benadering werden bedacht. Naar mijn mening zou een sociaal-historische invalshoek goed passen binnen de benadering van Redmeijer en zou het de inzet dat er niet één waarheid in theorie of autoriteit te vinden is beter tot zijn recht laten komen.

Het axioma wat Redmeijer stelt is noodzakelijke voorwaarde voor zijn theorie en model. Zonder het axioma is er geen criterium te stellen voor het handelen van opvoeders. Het axioma maakt het mogelijk om met de grootst mogelijke ruimte voor ieder individu, toch een intentionele opvoeding gestalte te geven. Het probleem ligt dan ook niet in het axioma zelf, maar in de claim van Redmeijer dat dit axioma buiten de subjectieve interpretatie staat. Hij erkent anderzijds wel dat het axioma een willekeurige is, maar zegt hij dat is niet anders dan bij andere axioma's. (Redmeijer 1985-2 p.104). Maar als dit axioma willekeurig is, waarin verschilt ze dan van andere structuren die in het gestructureerde deel van de P.S. te vinden zijn?

Zou Redmeijer niet eerder moeten zeggen, dat hij na kritische analyse van zijn eigen P.S. niet meer ter discussie kán stellen dan dat, dat dit axioma het enige is wat hij niet los kan en wil laten en dus iets is wat voor hem niet ter discussie staat? Daarmee blijft het subjectief, maar wel op een wijze die te beredeneren is en gefundeerd wordt door kritische (zelf)analyse.

Meta-praktijk en de structuur-gedachte zijn beide sterk aan de hier en nu situatie gerelateerde begrippen. Er wordt te weinig nadruk gelegd op het feit dat onder deze begrippen wel degelijk een theoretische basis ligt. Ook in de meta-praktijk en in de structurering spelen het axioma van gelijkwaardigheid en het principe van de autonomie een grote rol. Deze hoeven echter niet in de bestaande situatie te worden aangetroffen, benadrukt Redmeijer steeds opnieuw, maar dienen als uitgangspunt. Deze theoretische achtergrond wordt onvoldoende belicht.

Bij de positieve waardering staat dat de persoon van de opvoeder erg centraal staat. Dit komt ook bij deze kritische opmerkingen terug, omdat hieraan ook erg problematische kanten zitten. Iedereen is autonoom en heeft zijn eigen structurering, niemand kan zich beroepen op dé waarheid, dé theorie of wat dan

ook om te staven dat wat hij vindt juist is. Dit maakt dat iedere opvoeder alleen zichzelf kan controleren op de juistheid van zijn opvoedingsactiviteiten. Dit vraagt nogal wat van opvoeders en ook van de counselor. Redmeijer doet pogingen om persoonskenmerken te noemen waaraan iemand moet voldoen om deze zware taak te volbrengen. Maar ook de invulling van deze eigenschappen is weer sterk subjectief. Wat de één openstaan voor kritiek vindt, zal de ander niet zo ervaren. Er lijken twee wegen open te staan; óf het beroepsreferentie moet verder worden geoperationaliseerd, zodat er kritiek op collega's mogelijk wordt. Dit blijkt echter in tegenspraak met de autonomie van de opvoeders en de onmogelijkheid van een waarheid omtrent de beste opvoedingsmethode.

óf de opvoeders moeten steeds opnieuw getraind worden in de vaardigheid van de zelfkritiek, door steeds met zichzelf en anderen geconfronteerd te worden. De vraag wordt dan echter opgeroepen of dit geen therapie wordt in plaats van training en werkbegeleiding.

Redmeijer geeft wel aan dat een persoonlijkheid opgebouwd wordt vanuit de oerreflex, verrijkt met ervaringen die het kind opdoet. Er blijven echter een aantal belangrijke vragen onbeantwoord;

- Wat is nu die mens, het subject, wat drager is van P.S., S.A.S. en eigenlijk van alle momenten in het model?
- Als de mens niet meer is dan de optelsom van zijn ervaringen, kunnen we dan spreken van eigenheid of autonomie?
- Hoe is het mogelijk dat sommige mensen vastlopen in hun structuur, terwijl anderen niet alleen niet vastlopen, maar ook tot analyse en reflexie in staat blijken?

Als laatste wil ik ingaan op de eisen die Redmeijer aan de opvoeder stelt. De opvoeder moet zijn eigen belangen ter zijde stellen, moet het kind in zijn structuur begrijpen en het kind perspectief bieden. Dit kan een zinvolle benadering zijn, maar er is weinig aandacht gegeven aan het leren omgaan met de onvolmaaktheid van de volwassenen in je omgeving. Het kind leert niet dat een volwassene ook iemand is met zijn problemen en grenzen en de orthopedagogische opvoedingssituatie wijkt zo wel erg sterk af van de andere opvoedingssituaties van het kind.

Het gaat er niet om dat er geen kinderen zijn die alle ruimte nodig hebben, maar het feit dat er geen aandacht wordt gegeven aan de zinvolle bewuste hantering van de beperkingen van de opvoeder lijkt mij een leemte. Geen enkel mens is volmaakt en dat is de realiteit, ook in de opvoedingssituatie. Deze realiteit moet opgenomen worden in het beroepsreferentiekader, omdat een opvoeder die

zichzelf en zijn belangen krampachtig buiten de relatie met het kind probeert te houden ongeloofwaardig wordt en daarmee zichzelf, maar zeker ook het kind tekort doet.

HOOFDSTUK 2 FOUCAULT

INLEIDING

Omdat het onmogelijk is om in deze scriptie het gedachtengoed van Foucault in al zijn complexiteit weer te geven, heb ik ervoor gekozen om niet zijn historische onderzoeken te beschrijven, maar de werkwijze en theorie die achter deze onderzoeken zit. Daarbij kijk ik voornamelijk naar de thema's die in het werk van Foucault een belangrijke rol spelen. Vanuit een beschrijving van deze theorie en de thematisering die Foucault aanbrengt hoop ik te komen tot een samenhangend beeld, wat het mogelijk maakt om in de volgende hoofdstukken een antwoord te kunnen geven op de vraag of en in hoeverre Foucault's werkwijze iets kan bijdragen aan de invulling of uitwerking van het model Redmeijer.

In dit hoofdstuk zal ik eerst een overzicht geven van het werk van Foucault en de werkwijze die daaruit te destilleren valt. De daarop volgende paragraaf is gewijd aan een overzicht van de belangrijkste thema's in zijn werk. Als laatste ga ik in op de mogelijkheden van en de problemen rond het gedachtengoed van Foucault.

2.1 Tussen theorie en praktijk

Foucault (1926-1984) studeerde filosofie en psychologie. In 1970 werd hij professor aan het College de France op de leerstoel "geschiedenis van de denksystemen". Vanaf 1960 tot zijn overlijden in 1984 heeft Foucault steeds geschreven over bepaalde facetten van onze maatschappij, vanuit een historisch-filosofische positie. Dat begint met een onderzoek naar de geschiedenis van de waanzin (Foucault 1961) en eindigt met een onderzoek naar de veranderde rol van seksualiteit, die in onze samenleving onderwerp van zorg, aandacht en moraal is geworden. (Foucault 1984).

Foucault onderzoekt, stelt algemeen aanvaarde ideeën ter discussie en verlegt steeds zijn onderzoeksterrein. Hij is niet bezig met de opbouw van een filosofisch systeem, of met een kennis-theoretisch model, maar met het aanwijzen van inconsistenties in de systemen, theorieën en modellen die door grote groepen mensen als uitgangspunten gehanteerd worden. Zelf blijft hij voornamelijk

betrokken bij de theorievorming en bij het onderzoek. Pas rond de 70-tiger jaren wordt hij zelf politiek actief. Het past binnen zijn ideeën om ook in het verzet tegen misstanden in de maatschappij zich niet bij groepen aan te sluiten. Groepsvorming vergt regels en regels leiden tot verstarring en tot juist die dingen, die Foucault aanklaagt in de maatschappij. Verzet is bij Foucault iets van de enkeling die zich in de marge van de samenleving ophoudt. Toch wordt Foucault zelf centrum van een groep volgelingen en zijn ideeën worden opgepakt door anderen, die in hem een voorbeeld zien.

Foucault pleit voor bewegelijkheid van ideeën en wetenschappelijke methoden. Deze beweeglijkheid maakt hem moeilijk plaatsbaar. Hij neemt ideeën van filosofen vóór hem over, zonder zich daarover te verantwoorden, sluit zich niet aan bij een bepaalde stroming en bouwt geen systeem op en verandert steeds van onderzoeksterrein.

Toch blijft hij een aantal thema's trouw. Steeds opnieuw onderzoekt hij de relatie tussen weten (theorie) en praktijk, met name rond het thema van de macht. Dit thema onderzoekt hij op het terrein van de geneeskunde, de psychiatrie, de gevangenis en steeds weer bekijkt hij wat macht in die situatie is, wat ze bewerkstelligt en hoe ze te verklaren is. Nooit echter geeft Foucault direct een oplossing, hij analyseert en signaleert. Zelf zegt hij over dit thema van de macht: "Voor mij is de macht dat wat verklaring behoeft." (...)

"Wie kan deze machtsmechanismen en relaties verklaren die ik heb geregistreerd, aan het werk heb gezien, die aanwezig zijn in het probleem van de waanzin, van de geneeskunde, van de gevangenis enzovoorts? Op dit kleine, nog tamelijk duistere probleemcomplex van de machtsrelaties heb ik mijn krachten beproefd als iets wat verklaring behoefde. En zeker niet als een verklaringsprincipe voor het overige." (Trombadori) (Groene Amsterdammer 4-9-1985)

Dit thema komt terug op diverse manieren, onder te verdelen in onder (sub)thema's. Daarnaast is het hier van belang om over zijn positie, tussen theorie en praktijk, op te merken dat Foucault een thema beschrijft en in al z'n complexiteit wil weergeven.

"Ik bedank ervoor wetten te maken. Eerder ben ik erop uit problemen af te bakenen, ze in beweging te zetten en ze in al hun complexiteit te laten zien, zodat profeten en wetgevers de mond wordt gesnoerd: al degenen die voor en boven de anderen spreken." (Groene Amsterdammer 1985).

2.2 De veranderende werkwijze van Foucault

Om lijnen aan te kunnen brengen in het werk van Foucault baseer ik me voor een groot deel op "Foucault Waarheid als macht" (M. Karskens 1986). Karskens geeft een indeling van het werk van Foucault die ik hier zal overnemen, met de kanttekening dat een dergelijke indeling altijd een hachelijke zaak is. De boeken van Foucault zijn de neerslag van een ontwikkeling die hij doormaakt en dat is niet in strikte perioden onder te verdelen.

Vanaf 1960 tot 1969 bestudeert Foucault de geschiedenis van de menswetenschappen in de 17-de, 18-de en 19-de eeuw. Hij bekijkt de veranderingen die er op dit terrein hebben plaatsgevonden en probeert weer te geven wat er "werkelijk" is gebeurd. Dit geeft al aan dat zijn ideeën nogal afwijken van de normale wijze van geschiedsschrijving. Foucault probeert de teksten uit die tijd voor zichzelf te laten spreken. Natuurlijk voegt hij iets toe door de wijze waarop hij deze oude teksten achter elkaar zet en het commentaar wat hij erop levert. De gegevens zijn er al langer, toch weet Foucault met deze methode van omgaan met gegevens, de gevestigde geschiedsopvatting ter discussie te stellen.

Boeken die Foucault in deze periode geschreven heeft zijn;

- De geschiedenis van de waanzin. Oorspronkelijke Franse uitgave 1961
- De geboorte van de kliniek. Oorspronkelijke Franse uitgave 1963
- De woorden en de dingen. Oorspronkelijke Franse uitgave 1966
- De archeologie van het weten. Oorspronkelijke Franse uitgave 1969

Centraal in al deze boeken staat het probleem van de kennis en de relatie tussen kennis en macht. Foucault onderzocht het veld van voorwaarden waaronder iets wordt opgenomen in ons kennisbestand. We bevinden ons steeds in een wereld die op een bepaalde wijze is opgebouwd en georganiseerd. Deze organisatie kun je zien als het stramien (episteme) waarop steeds allerlei aspecten hun plaats krijgen. Het bepaalt de belangrijke en onbelangrijke keuzen van een samenleving en we zijn ons er grotendeels niet van bewust. Er is immers ook geen mogelijkheid om buiten het stramien van je eigen samenleving te gaan staan en als je dat al zou lukken, wie zou er dan nog luisteren naar je bevindingen? Toch is deze organisatie niet statisch, want er zijn breukvlakken aan te wijzen, waarop de ene vorm overgaat in de andere. Het is niet zo, volgens Foucault, dat de volgende organisatievorm groeit uit de vorige, of een vooruitgang is ten

opzichte van de vorige. Het is alsof de mensen ineens een andere kant opkijken en daardoor een ander beeld vormen, dat beeld is niet beter of slechter, het is alleen anders en onvergelijkbaar met het vorige. Deze veranderde episteme is van grote invloed op de wetenschap, op wat als wetenschappelijk gezien wordt en kent telkens zijn eigen manier van omgang met problemen in de samenleving; zelfs het soort problemen verandert erdoor.

Foucault beschrijft deze stramienveranderingen in de meeste boeken aan de hand van de volgende tijdsindeling;

- a) de vóór-klassieke periode vóór 1650
- b) de klassieke periode 1550 - 1800
- c) de overgangsperiode 1750 - 1825
- d) de moderne tijd de 18-de en eerste helft 19-de eeuw
- e) de toekomst

Het gaat dus niet om vaste perioden, maar om perioden die gekenmerkt worden door allerlei aspecten die niet in alle gebieden van de samenleving, en in alle landen, op hetzelfde moment waar te nemen zijn. Zulke veranderingen voltrekken zich nu eenmaal nooit synchroon. Kenmerkend voor de overgang van de ene periode naar de andere is de verandering van het stramien. Andere veranderingen of gebeurtenissen die door traditionele historici als kenmerkend worden gezien, zijn voor Foucault slechts uitdrukkingen van dat veranderde stramien.

Tussen 1970 en 1979 verandert het centrale thema van Foucault. In plaats van het bestuderen van het stramien en de gevolgen die dat heeft voor opvattingen over wetenschap en waarheid, kijkt hij nu vooral naar de politieke organisatievorm en de invloed die die heeft op mens en maatschappij, op waarheidsopvattingen enzovoorts.

Boeken uit deze periode zijn;

- Discipline Toezicht en Straf Oorspronkelijke Franse uitgave 1975
- De wil tot weten (Geschiedenis van de seksualiteit deel I)
Oorspronkelijke Franse uitgave 1976

Ook in deze boeken vinden we de bovengenoemde tijdsindeling terug. Het lijkt wellicht vreemd dat Foucault gevangenisstraf en seksualiteit koppelt aan politieke organisatievormen. Hij is er echter van overtuigd dat juist in dat soort handelingspatronen tussen mensen de werkelijke machtsverhoudingen te vinden zijn en niet in de officiële politieke organisaties. Het belangrijkste onderzoeksobject uit deze periode is macht. Foucault onderzoekt macht en de effecten daarvan op mens en maatschappij. Soms wordt er gezegd dat hij macht als een verklaring gebruikt voor allerlei gebeurtenissen, maar zelf benadrukt hij

steeds weer dat het de macht is en de grote rol die ze speelt, die verklaring behoeft. Bij het zoeken van de achtergronden en werkwijzen van macht speelt het historisch onderzoek weer een belangrijke rol.

Vanaf 1979 tot aan zijn dood houdt Foucault zich bezig met een andere historische periode dan de 17-de , 18-de en 19-de eeuw. Hij beschrijft de ontwikkelingen rond seksualiteit in de Griekse en Romeinse periode, tussen ±400 voor Chr. en ±200 na Chr. Minder dan in andere boeken legt hij een directe relatie met problemen uit onze tijd, toch is die relatie wel terug te vinden in de inleiding tot zijn boeken uit deze periode, dat zijn;

- Het gebruik van de lust Oorspronkelijke Franse uitgave 1984

- De zorg voor zichzelf Oorspronkelijke Franse uitgave 1984

Het zijn deel II en III van de geschiedenis van de seksualiteit.

Voordat we over kunnen gaan naar de inhoud van het werk van Foucault en de thema's die daarin te onderscheiden zijn, wil ik eerst nog enkele opmerkingen maken over mijn visie op de werkwijze van Foucault.

2.3 Een visie op de werkwijze van Foucault

Het grootste probleem bij het beschrijven van het gedachtengoed van Foucault, zoals dat op papier is gezet door hemzelf en anderen en zoals dat in interviews naar voren is gekomen, is dat het geen samenhangende theorie vormt. Foucault is moeilijk weer te geven en te plaatsen. Is hij nu historicus, filosoof of fictieschrijver? Is het alleen de bedoeling om gangbare opvattingen ter discussie te stellen, of zet hij er alternatieven tegenover? Moet hij gezien worden als voorvechter van minderheidsgroepen en leider van hun verzet, of verzet hij zich tegen iedere groepsvorming? Zitten er breukvlakken in zijn theoretisch werk, of hoort het allemaal bij dezelfde ontwikkeling? Allemaal vragen waarop in deze scriptie niet of nauwelijks wordt ingegaan, maar die wel wijzen op de problemen rond de interpretatie van Foucaults werk.

Juist nu, in de periode dat Foucault populair wordt, regent het publicaties rondom zijn werk en zijn leven. Ik wil in deze scriptie niet deze meningen tegenover elkaar zetten, maar wel lijkt het mij van belang om mijn interpretatie van Foucault's werk en zijn positie in het krachtenveld van theorie en praktijk weer te geven, temeer daar de inhoud van de thema's sterk met deze interpretatie samenhangt.

Foucault is zowel filosoof en historicus, als fictie-schrijver. Wanneer we proberen mee te denken in zijn gedachtengang, is daar niet zo'n groot onderscheid tussen. Volgens Foucault is er niet één waarheid, zijn er geen feiten die we kunnen verzamelen en bundelen in de geschiedsschrijving. Iedere periode heeft zijn eigen verhaal, wat op een bepaalde wijze tot uitdrukking komt in gesproken en geschreven woorden. Dit noemt Foucault 'het discours', in het Nederlands soms vertaald met 'vertoog', of ook wel met 'de praktijk van het spreken en schrijven'. Waar het om gaat, is dat het verhaal van een bepaalde periode door u en mij gelezen wordt vanuit onze tijd, ons discours geeft hun verhaal een andere inhoud. Wij maken het tot ons verhaal. In die zin lopen geschiedsschrijving, filosofie en fictie door elkaar. Terwijl hij zich afzet tegen allerlei opvattingen over de geschiedenis, tegen allerlei filosofische ideeën en tegen iedere aanspraak op de betere theorie of de betere weergave van de feiten, bevindt hij zich in de positie dat hij zich verzet tegen iets waar hij zelf deel van uitmaakt. Immers hij werkt aan de universiteit, hij schrijft zijn verhaal over hoe de geschiedenis en de filosofie niet benaderd moeten worden. Toch probeert hij steeds opnieuw om zichzelf niet klem te zetten in theorieën en modellen.

Deze poging om niet zelf gevangen te worden in het web van waarheidsspreken en macht, maakt dat Foucault soms gezien wordt als iemand die zich alleen maar afzet tegen allerlei heersende meningen en opvattingen. Zijn benaderingswijze start ook vanuit die inzet. Je kunt Foucault zien als een filosoof met een dunschiller, minitieuw schilt hij laag voor laag af van de terminologieën, de connotaties die wij allen rondom begrippen als waarheid, wetenschap, subject en macht hebben opgebouwd. Hij laat steeds zien wat niet de kern is, dit wil echter niet zeggen dat hij stelt dat er geen kern is. Hij heeft echter zijn handen vol aan deze ontmaskering. Iedere poging om voortijdig een nieuwe kern of emotie aan te wijzen, zou leiden tot een nieuwe maskering van dat begrip. Toch proberen mensen uit het werk van Foucault opvattingen en definities te halen, maar daarmee gaan ze tegen de kern van zijn werk in. Het gaat Foucault om het beschrijven van de dynamiek, de veranderingen en daardoor is het naar mijn mening moeilijk, zo niet onmogelijk, om een feit of theorie uit het werk van Foucault te halen die niet door hemzelf alweer in twijfel getrokken is.

Het is niet zo dat Foucault geen theorieën opstelt, bijvoorbeeld over de rol van de gevangenis, de rol van de grote aandacht voor seksualiteit, maar dan gaat het

er alleen om, dat er een andere mening tegenover de alledaagse opvatting gezet wordt. In die zin schrijft Foucault fictie: het is zijn verhaal over de wereld om hem heen, over de geschiedenis en waarom zou zijn verhaal meer of minder zijn dan de visie die een fictie-schrijver heeft. Toch ligt hier voor mij ook een van de grootste problemen rond het werk van Foucault. Hij beweegt zich op een tak die hij zelf afzaagt. Als er geen wetenschap is die zich onderscheidt van fictie, als er geen kennis of wetenschap mogelijk is behalve in de tijdelijkheid van ons stramien, als de geschiedenis niet meer kan zijn dan een discours en de toekomst niet meer dan een ander discours, wat rest ons dan nog? Wat is dan de zin van de ontmaskeringen die Foucault nastreeft, van verzet, van alle strevingen? Om te voorkomen dat inleiding en commentaar door elkaar gaan lopen, wil ik nader op deze aspecten ingaan in een latere paragraaf.

Nog een laatste, veel besproken kant van Foucaults werk wil ik hier kort noemen en dat is zijn opvatting over verzet. Hij verzet zich tegen alles wat vastgeroest en ingekapseld is en daarmee ook tegen de inkapseling van verzet door heersende (machts)-structuren. Foucault pleit voor een vorm van verzet waarbij individuen zich aaneensluiten tegen iets of iemand en vervolgens weer uiteengaan. Bij een volgende actie wordt er weer op basis van individuele keuzes en belangen een groep geformeerd. Een actiegroep die blijvende bijeen wil zijn moet regels opstellen, structuren hanteren, compromissen sluiten en vervolgens neemt ze de gedaante aan waartegen ze zich verzet. Er ontstaat een vorm van waarheidsspreken, van machtsverdeling en ieder die zich anders gedraagt wordt een dissident binnen het verzet, terwijl het verzet steeds minder dissident binnen de maatschappij wordt.

Foucault verandert, net als ten aanzien van andere opvattingen, in zijn ideeën over macht. Maar een steeds terugkerende gedachtengang is dat macht een verklaring behoeft. Foucault plaatst macht juist daar waar we haar niet verwachten, niet in politieke organisatievormen maar in krachten die in de menselijke relaties een rol spelen, door te bepalen welke zaken wel en welke geen aandacht krijgen en wat wel en niet serieus genomen moet worden. Het is een verborgen macht die inperkt en uitsluit en een verborgen kracht die vorm geeft. Foucault wordt vaak door actiegroepen gebruikt als legitimatie en theoretische basis, hij is echter niet de verdediger van het georganiseerde verzet. Hij is de pleitbezorger voor ieder individu die, naar mate deze meer tegen de marge van de samenleving aanzit, kans ziet om verzet te plegen. Aspecten uit bovengenoemde interpretatie zullen uitvoeriger aan de orde komen

bij de thema's die ik onderscheid in § 2.5.

Tot slot van deze paragraaf wil ik nog enkele algemene opmerkingen maken over de werkwijze van Foucault. Zijn werk is zeker de laatste jaren onderwerp van veel analyses en discussie en uit de verschillen in interpretatie blijkt dat het moeilijk is om een eenduidige beschrijving van zijn werk te geven. Dat is het gevolg van zijn eigen uitgangspunten.

Ten eerste wil Foucault kritiek leveren, heersende opinies op z'n kop zetten en de mogelijkheid tot theorievorming in het algemeen relativiseren. Als gevolg hiervan komt hij zelf ook niet tot een uitgewerkte theorie. Alles wat hij opschrijft wordt tevens onderwerp van zijn eigen kritiek. Of zoals M. Karskens het beschrijft;

"Foucaults 'ongrijpbaarheid' heeft te maken met zijn filosofische uitgangspunten (geen wezensdenken, geen 'eenheidsgeschiedenis', geen handelende subjecten als laatste eenheden), maar evenzeer met zijn poging om een 'open' geschiedschrijving te beoefenen, die weliswaar elke periode en in principe elk historisch feit in hun waarde probeert te laten en dus een definitieve interpretatie achterwege moet laten en de zaken (teksten) voor zichzelf moet laten spreken, maar dit alleen maar kan doen wanneer zij als eigen elementen van een op zich staand historisch patroon worden geïnterpreteerd". (M. Karskens 1986 p.21.)

Hieruit wordt ook een tweede probleem duidelijk; Foucault wil elementen uit de geschiedenis naar voren laten komen, maar daarmee isoleert hij ze, geeft ze plaats en betekenis in zijn verhaal. Dit werkt wel wanneer hij andere interpretaties wil kritiseren, maar lijkt vaak in tegenspraak met zijn eigen uitgangspunten.

Het derde punt wat Foucault moeilijk eenduidig te lezen maakt, is zijn ontwikkeling. Steeds opnieuw put hij uit het ene onderzoek elementen, die hij in een volgend onderzoek gebruikt, analyseert, kritiseert of zelfs verwerpt. Begrippen veranderen bij Foucault ook sterk van inhoud en onderzoeksvragen veranderen. Het positieve hiervan is dat hij er blijk van geeft zichzelf steeds aan kritiek bloot te stellen en niet bang te zijn voor veranderingen. Waar hij in 'De archeologie van het weten' de archeologische onderzoeksmethode als dé methode bij uitstek gebruikt, komt deze in 'De orde van het spreken' (Foucault 1988) helemaal niet meer terug. Het probleem is echter dat hij zelf deze

veranderingen zelden duidelijk aangeeft, zodat de interpretatoren niet weten of een woord als macht nu in de ene of de andere betekenis gelezen moet worden, of dat beide betekenissen naast elkaar bestaan.

In deze scriptie is het niet mijn bedoeling om op deze problemen in te gaan. In het kader van de onderzoeksvraag, zoals ik die gesteld heb is het voldoende om een algemene indruk te schetsen van werkwijze en inhoud van Foucaults geschriften. Een inhoudelijke discussie over begripsveranderingen, filosofische plaatsbepaling en innerlijke consistentie bij Foucault is hier niet op 'n plaats en in het bestek van deze scriptie dus ook onmogelijk. Wat wel van belang is, is de grote lijn van Foucaults onderzoek. Zijn onderzoeks-object en zijn methode in het algemeen. Daar wil ik kort op ingaan, voor de thema's uitgewerkt kunnen worden.

2.4 De methode van Foucault

De boeken van Foucault zijn meestal gewijd aan één onderzoeksgebied, waarover hij een historisch verhaal schrijft. Dat historisch onderzoek probeert een algemeen heersende opvatting te doen wankelen. Foucault bewerkstelligt dat door enerzijds documentatie uit de historie van dat terrein voor zichzelf te laten spreken en door de wijze waarop hij deze documentatie invlecht in zijn betoog, dit tot andere dan de meest voorkomende interpretaties te laten leiden. Anderzijds probeert hij een terrein te beschrijven door de huidige contouren of grenzen daarvan te beschrijven en te laten zien dat de tegenstellingen tussen binnen en buiten die grenzen, de inhoud van dat terrein vormt. Iets waar Foucault zich met nadruk tegen afzet is het idee dat we in staat zouden zijn om een objectieve waarheid te vinden, of tenminste steeds dichterbij te naderen. Onze wil tot waarheid heeft een enorme druk gelegd op alle vormen van kennis, schrijven en spreken. Het is een keurslijf waar we niet uit konden komen. Foucault wil daaruit ontsnappen en dit verwoordt hij aldus; "(...) we moeten de wil tot waarheid in twijfel trekken, het discours zijn karakter van toevallige gebeurtenis teruggeven en de almacht van de betekenaar beëindigen" (De orde van het spreken, Foucault p.47).

In dit spreken moeten we weer de toevalligheid onderscheiden, om te kunnen zien dat er een andere dan de vanzelfsprekende weg mogelijk is. Hij noemt hiervoor een aantal methodische eisen die op deze, of andere wijze geformuleerd, steeds terugkeren in zijn werk;

1. omkering		- kritische methode	☐	beide methoden
2. discontinuïteit	☐		☐	zijn uitwer-
3. eigenheid	☐	geneologische	☐	kingen van de
4. uitwendigheid	☐	methode	☐	vroegere archeo-
			☐	logische methode

ad 1 omkering is het inzicht geven in het probleem dat daar waar het discours gevormd wordt en dus zijn mogelijkheden krijgt -door regels, instituties en gegroeide afspraken over hoe we met teksten omgaan- datzelfde discours daar ook door beperkt wordt. Foucault noemt dat uitdunning van het spreken.

Het idee dat er op een bepaalde manier ingegaan kan worden op een tekst die ter discussie staat en dat andere manieren gediskwalificeerd worden scheidt de mogelijkheid tot discussie maar beperkt die mogelijkheid ook. Iemand die in een rechtszaal vanaf de publieke tribune iets roept wordt niet beoordeeld op de inhoud van wat hij zegt, maar op het feit dat hij de regels waaraan het discours daar is gebonden overtreedt.

ad 2 discontinuïteit wil zeggen dat er steeds wisselende praktijken van het spreken zijn, die elkaar opvolgen, kruisen of negeren. Het is niet zo dat er achter allerlei vormen van uitgedund spreken het echte spreken schuilgaat. Er is niet een ononderbroken ontwikkeling en het ene spreken is geen vervolg op het voorgaande. Alles is mogelijk volgens Foucault; spreken wat toevalligerwijs aansluit op het vorige maar ook bestaande praktijken die geen verbinding met elkaar hebben. Als we in oude geschriften lezen "de mens" wordt daar niet altijd hetzelfde mee bedoeld. Het kan gaan over mannen en vrouwen, over alleen mannen of over mannen en vrouwen voorzover zij geen slaaf zijn. We kunnen dus woorden uit het verleden niet direct interpreteren alsof er toen hetzelfde mee bedoeld is dan wij er nu mee bedoelen.

ad 3 eigenheid wil zeggen dat we niet kunnen streven naar het aflezen van de wereld. Er is geen onderliggende waarheid die zich aan ons kenbaar kan maken, geen hogere instantie die ons de wereld kan laten begrijpen. "Wij moeten het spreken zien als een geweld dat wij de dingen aandoen, of in elk geval als een praktijk waaraan wij het onderwerpen" (Foucault 1988 p.63).

Als wij bepaalde categorieën aanleggen, dan zien wij de dingen vervolgens als wel of niet behorende tot die categorie(ën). Onze blik op de wereld wordt dan gestuurd door ons spreken; wij doen de dingen geweld aan. Tegelijkertijd is het volgens Foucault onmogelijk om op een andere wijze kennis te nemen van de wereld.

ad 4 de uitwendigheid duidt erop dat we volgens Foucault nu eens op moeten houden met het zoeken naar verborgen betekenissen in uitspraken. Juist door te kijken naar de configuratie waarin dit spreken vorm kan krijgen, dus de buitengrens en de omliggende dingen, zien we wat de betekenis is.

Bijv.: Als ik spreek over misdadigers kan dat alleen binnen de connotaties die onze samenleving daaromtrent heeft óf door me daaraan te conformeren, óf door me ertegen af te zetten. In beide gevallen moet ik iets doen met de reeks gebeurtenissen en de zin van uitgesproken en geschreven teksten die om mijn uitspraak heen bestaan.

De kritische methode zoekt dus naar de historische achtergrond van praktijken en hoe ze datgene bewerkstelligd hebben wat ze niet zeiden te willen. Welke dwang is er opgelegd aan de dingen en de mensen en welke ontduiking is er mogelijk geweest. De genealogie onderzoekt de voorwaarden waaronder praktijk is ontstaan, wat er op haar inwerkt, welke vorm ze heeft gehad. Foucault zelf zegt hierover: "De kritiek analyseert de processen waarmee het spreken uitgedund maar geheergroepeerd of op één noemer gebracht wordt; de genealogie bestudeert zijn formatie, die zowel verstrooid als discontinu en regelmatig is. Eigenlijk zijn deze taken nooit helemaal te scheiden (Foucault 1988 p.71). In zekere zin zijn de hier genoemde kritische en genealogische methode op te vatten als uitwerkingen van de archeologische methode die Foucault in de beginperiode zo sterk benadrukt heeft.

Met deze methoden zocht Foucault naar het wordende van onze huidige wereld. Hij onderzoekt met name het talig gebied. Hoe worden in spreken en schrijven de dingen weergegeven in hun vorm en tevens vormgegeven door hun weergave. Hoe ontstaat er uit die discontinue brei van spreken over bijvoorbeeld erfelijkheid. uiteindelijk een wetenschappelijk discipline. Terwijl iedereen, de klanten van de bakker, de geneesheer en de rechters het erover hebben, is door de vorming van de discipline een beperking opgelegd aan wat serieus genomen dient te worden en is het nu een gebied waar specialisten het discours bepalen.

Dit soort reeksen van gebeurtenissen onderzoekt Foucault en daarbij richt hij zich op geneeskunde, psychiatrie, rechtspraak, sociale wetenschappen en seksualiteit.

2.5 Thema's

Om inzicht te krijgen in het complexe werk van Foucault, zeker binnen de reikwijdte van deze scriptie, is het nodig om enige thema's te onderscheiden en van daaruit enkele hoofdpunten van zijn gedachtengoed te beschrijven. Nu zijn er diverse mogelijkheden om zo'n doorsnijding te maken. We kunnen kijken naar de periodes die M. Karskens onderscheidt en de daarin aanwezige aandachtsgebieden; In de eerste periode is dat de episteme, in de tweede periode de politieke structuur en in de derde periode ligt de nadruk vooral op het subject.

Daarnaast is er de indeling naar onderzoeksterreinen. Foucault richt zich op de gevangenis, de seksualiteit, de waanzin en de geneeskunde. We kunnen ook nog indelen naar de historische periode waarover hij schrijft, maar al deze indelingen leveren niet de informatie die nodig is voor het beantwoorden van de door mij gestelde onderzoeksvraag. Waar het mij om gaat zijn de werkwijze van Foucault, de manier waarop hij binnen de terreinen, periodes en aandachtsgebieden die hij onderzoekt, nieuwe elementen onderscheidt en andere elementen op een nieuwe wijze benadert. "In 'de orde van het spreken' (Foucault 1988) geeft Foucault zelf een overzicht van elementen die hij onderscheidt rond het terrein van het spreken". Ik wil deze indeling hier weergeven om te laten zien welke thematisering ik wil ontdekken ten aanzien van zijn gehele oeuvre. Ik maak bij de thema's geen onderscheid naar periode van onderzoek of periode waarin bepaalde werken geschreven werden, zoiets is relevant bij nader onderzoek naar Foucault, maar niet in het kader van deze scriptie.

2.5.1 Thema's uit "De orde van het spreken"

In de wijze waarop Foucault het terrein van het spreken bewerkt, herkennen we de voor hem specifieke werkwijze van het insluiten door laag voor laag af te schillen wat het object niet is. In plaats van de beschrijving van wat spreken is, geeft hij aan waardoor het spreken uitgedund, gevormd, beperkt en onwaar

gemaakt wordt.

De inperking van het spreken vindt plaats door:

- a. Uitsluiting
- b. Beperkende voorwaarden
- c. Weglaten van de werkelijkheid

ad A uitsluiting;

De uitsluiting vindt enerzijds plaats door externe procedures en anderzijds door procedures vanuit het spreken zelf. Beperkingen van buitenaf zijn; I het verboden woord

II verstoting van de waanzin

III de wil tot waarheid

ad I Met het verboden woord bedoelt Foucault dat het spreken onderworpen is aan een raster van verboden. Je moet op de juiste wijze, onder de goede omstandigheden, over het toegestane onderwerp spreken. Dit is op sommige plaatsen in onze maatschappij duidelijk aan de oppervlakte te herkennen; bijvoorbeeld in een rechtszaal.

ad II Met de verstoting van de waanzin, wijst Foucault op de scheiding die in de loop van de geschiedenis is ontstaan tussen rede en waanzin. Terwijl vóór de middeleeuwen óf niet gehoord werd wat de gek zei, óf men juist in het raaskallen van de waanzinnige de diepere waarheid zocht, wordt de waanzin nu uitgestoten. Na een periode waarin de waanzinnige juist op grond van zijn spreken voor gek werd verklaard, wordt nu de taal van de gek gecensureerd. Specialisten bepalen wat wel en wat niet tot de rede behoort. Er is dus geen dialoog meer op basis van gelijkwaardigheid, maar een oordeel vanuit de ene pool; 'de rede' over de andere; 'de onrede'.

ad III De wil tot waarheid, is datgene wat een eigen leven is gaan leiden na de scheiding tussen waar en onwaar. Bij de Grieken van de zesde eeuw was het ware spreken dát spreken wat de mensen beheerste en hun dus in zijn macht had. Maar kort daarna ging het niet meer om de vorm van het spreken, maar om de inwendige betekenis. Niet de taaldaad maakte het waar of onwaar, maar de relatie tussen het object en het spreken hierover. Deze wil tot waarheid, heeft als een soort dwangmechanisme, in steeds wisselende vormen bepaald waarover ware kennis mogelijk was; de positie

van het kennende subject en de technische mogelijkheden van kennis. Deze wil tot waarheid maakt de bepaling wat ware kennis is, tot een soort institutie die wordt doorgegeven door de pedagogiek, bibliotheken, wetenschapsinstellingen enzovoorts. Iedereen zoekt die ene weg tot waarheid. Volgens Foucault zijn de macht en de wil tot macht, die eerst aan de oppervlakte lagen van het spreken, teruggeduwd, maar gaat het nog steeds, schuilend onder de wil tot waarheid, om de macht van het (ware) woord.

Over de interne procedures die het spreken inperken zegt Foucault dat het hier gaat om de beperking van de gebeurtenis en het toeval. Hij onderscheidt ook hier 3 niveau's; I commentaar

II auteur

III disciplines

ad I Het commentaar betreft de wijze waarop wij met het spreken omgaan. Wat gezegd of geschreven wordt, verdeelt zich in twee of meer niveau's. Er is de primaire tekst en er zijn commentaren op die tekst. Op deze wijze wordt een uitgesproken tekst eindeloos geïnterpreteerd en geherformuleerd. Iedere reeks van primaire en secundaire teksten krijgt een eigen geschiedenis. Een juridisch commentaar is heel anders dan een literair commentaar, ook al gaat het over éénzelfde tekst. Dit beperkt het nieuwe spreken, want je moet binnen de eigen reeks blijven van wat reeds ooit gezegd en steeds herhaald wordt.

ad II De auteur speelt een verbindende rol in zijn geschreven en gesproken teksten. Per terrein verschilt echter de rol van de auteur. Technische voorschriften en wiskundige stellingen ontleen hun waarde niet aan de auteur, maar literaire, filosofische en fictieteksten ontleen hun eenheid en samenhang wel aan de auteur. Met een laatste tekst kan de auteur nog zijn hele oeuvre van betekenis doen veranderen. De interpreters leggen de verbanden die zij zien, maar slechts rondom de op de achtergrond aanwezige auteur. De tekst, het spreken, wordt beperkt doordat het binnen de éne identiteit van die auteur wordt gelezen of gehoord.

ad III De discipline kenmerkt zich, doordat van te voren een aantal beperkingen zijn opgelegd aan het spreken. Het gaat er niet om dat alle ware uitspraken behoren tot een discipline; bijvoorbeeld de plantkunde,

het gaat om meerdere andersoortige voorwaarden.

Ten eerste moet een uitspraak over een bepaald objectgebied gaan. Het is iets heel anders of je uitspraken wilt die gaan over de mystieke betekenis van planten dan over de genetische eigenschappen. Daarnaast moeten er bepaalde instrumenten en concepten gebruikt worden. Iemand die aura's van planten fotografeert komt bijvoorbeeld niet in aanmerking voor de discipline van de plantkunde.

Als laatste moet men ook passen binnen een theoretische horizon. Binnen die horizon kan men iets waars of iets onwaars naar voren brengen, maar een hele groep uitspraken valt eenvoudigweg buiten de discipline. Foucault noemt als voorbeeld Mendel die in zijn tijd niet binnen de discipline-horizon bleef en dus niet opgenomen werd als zijnde kennis. Pas toen de horizon verschoof, werd het mogelijk om zijn theorie op te nemen in de discipline van de plantkunde.

Ad B Beperkende voorwaarden;

Naast de interne en externe uitsluitingsprocedures zoals die hierboven genoemd zijn, onderscheidt Foucault ook een aantal voorwaarden die een controle op het spreken mogelijk maken. Het gaat om de voorwaarden waaronder je mag spreken; de regels van het (taal)spel.

Ook hier onderscheidt hij een drietal vormen van voorwaarden;

I Het ritueel

II De spreekgemeenschappen

III De sociale toeëigening

ad I Het ritueel is de term die staat voor alle gedragvormen; gebaren, omstandigheden en tekens, waarmee het spreken omgeven moet worden. Er ontstaat een ritueel waarbij bepaalde mensen bepaalde woorden mogen zeggen en waarbij dit gepaard gaat met uiterlijke kenmerken die bij hun rol horen. Ook de kwalificaties waaraan iemand moet voldoen liggen vast. In religie, recht en politiek zie je dit aspect het duidelijkst naar voren komen, maar ook op andere terreinen speelt het een rol.

ad II De spreekgemeenschappen, zijn deels geformeerd op de wijze van het ritueel. Ze hebben tot taak bepaalde vormen van spreken te produceren, of in stand te houden. Deze spreekvormen worden onder strikte regels

verspreid; alleen wie lid is van de gemeenschap kan voldoen aan de regels. Aan de andere kant worden de regels zo opgesteld dat die bepaalde groep daaraan kán voldoen.

ad III De sociale toeëigening is de wijze waarop ieder lid van een maatschappij deel kan krijgen aan het spreken in al haar verschillende vormen. Dit gebeurt natuurlijk door opvoeding en onderwijs. Juist daarin verpakt zitten de hiervoor genoemde beperkingen, die door opvoeding en onderwijs herhaald en versterkt worden.

"Ieder opvoedingssysteem is een politiek middel om de toeëigening van het spreken, met de daaraan verbonden kennis en macht te handhaven of te wijzigen" (Foucault 1988 p.58).

Ad C Weglaten van de werkelijkheid

Foucault kijkt vervolgens naar de onderschrijving of versterking van de filosofie met betrekking tot deze beperkingen en begrenzingen van het spreken. Foucault verwijt de filosofie dat zij de werkelijkheid van het spreken weglaat en noemt drie vormen waarin dat gebeurt. Het betreft hier drie thema's die Foucault vaker beschrijft;

- I Het genererend subject
- II De oorspronkelijke ervaring
- III De universele bemiddeling

ad I Het genererend subject, staat voor het subject wat in de lege dingen zijn betekenis vindt. Het is doen alsof er zoiets bestaat als 'het subject', wat drager van de wereld is, boven tijd en situaties verheven. Als we daar vanuit gaan dan is het spreken niet meer een wezenlijke, noodzakelijke uiting die zelf productief is, ook zonder dat spreken is er immers dat subject wat alles voortbrengt en dus ook het spreken. Er vindt een eenrichtingsverkeer plaats; het subject wat spreekt of niet spreekt maar er is geen ruimte voor het spreken wat het subject (mede) bepaalt.

ad II De oorspronkelijke ervaring speelt eenzelfde rol als het genererend subject. De ervaring die voor de talige reflexie uitgaat, brengt het spreken voort. Er ligt als het ware een werkelijk en wezenlijk 'zijn' klaar, dat ervaren we en daarna ontstaat het spreken in een meer of minder adequate vorm. Het is een netwerk, wat over de wezenlijke wereld die we ervaren heen wordt gelegd, er vindt dus geen beïnvloeding plaats van

spreken naar ervaring, wel van ervaring naar spreken.

ad III   Het thema van de universele bemiddeling lijkt, zo zegt Foucault, ons juist de werkelijkheid van het spreken te willen laten zien. Het is echter schijn, want het gaat er vanuit dat achter alle beweging een grote bemiddelende instantie schuilgaat (bv. logos). Alle dingen ontvouwen als het ware in de loop der tijden hun ware natuur, of met andere woorden, komen tot spreken. Het spreken als extra element verdwijnt hier achter het spreken van alle dingen over alles.

Met deze aanpak hebben we een beeld van de thema's die Foucault aansnijdt. Niet alleen ten aanzien van het terrein van het spreken maar ook ten aanzien van andere terreinen heeft hij een soortgelijke werkwijze. Drie thema's die ik uitvoeriger wil belichten zijn; waarheid, macht en subject.

2.5.2 Waarheid

Voor Foucault is waarheid iets wat geproduceerd wordt. Hij laat steeds opnieuw zien hoe iets in de ene periode als de waarheid gezien wordt en in een andere periode vervangen wordt door een heel andere waarheid. Waarheid verandert naar vorm én naar inhoud.

De vorm van de waarheid is de controle die van buitenaf opgelegd wordt; het keurslijf waarin ze geperst wordt. Het zijn de kaders waarbinnen zich de waarheid dient op te houden en deze kaders veranderen dus gedurende de loop van de geschiedenis. Daarnaast, deels door de vorm bepaald, bestaat er een inhoudelijke verandering.

Ten aanzien van dit thema wil ik een viertal elementen onderscheiden;   I
waarheid als het andere

    II waarheid en de structuur van kennis

    III waarheid en (mens)wetenschappen

    IV waarheid en macht

ad I   Waarheid als het andere

        Dit is een element wat in "De geschiedenis van de waanzin" een grote rol speelt, maar ook in andere boeken aan de orde komt.

        Aan datgene wat wij doorgaans aannemen als het echte of het ware

ligt een scheiding ten grondslag. Op allerlei terreinen heeft een splitsing plaatsgevonden, bijvoorbeeld tussen waar en onwaar en tussen waanzin en rede. Naast die splitsing is er de waardering voor beide onderscheiden gebieden; het ene gebied wordt door ons als het "positieve" gezien, het andere als datgene wat buitengesloten moet worden.

Foucault laat zien dat er een scheiding is ontstaan tussen waanzin en rede, waarbij de waanzin gezien werd als datgene wat uitgestoten en buiten de rede gehouden moest worden.

Terwijl in de 16-de eeuw de waanzinnige gezien werd als iemand die het verborgene naar buitenbracht in een vorm die ontraadseld werd, is daarna de dialoog tussen waanzin en rede verbroken.

Pas in de moderne tijd wordt deze scheiding ontmaskerd en zien we weer dat de waanzin onderdeel is van de rede. Het is nu echter de rede die de waanzin beheerst en beoordeeld en daarmee wordt er evengoed een splitsing aangebracht, maar nu binnen het gebied van de rede.

Doordat Foucault steeds benadrukt dat de splitsing fout is en het onware en het waanzinnige geen recht doet, kun je zeggen dat hij wel een authentieke waarheid erkent. Deze is echter slechts als achtergrond aanwezig, want waarheid krijgt zeker in Foucaults latere werken de status van een product, iets wat voortgebracht wordt door het waarheidsspreken. De opvatting dat waarheid geproduceerd wordt lijkt moeilijk te rijmen met de gedachte dat er achter al deze geproduceerde waarheid nog een "echte waarheid" schuilgaat. Volgens Foucault is het niet mogelijk om op wetenschappelijke wijze kennis te nemen van deze waarheid achter alle waarheden, het schijnt echter door in situaties waarin de mens als geheel aanwezig is. Hij noemt gebieden als de waanzin en de kunst.

Ad II Waarheid en de structuur van kennis

In "De woorden en de dingen" beschrijft Foucault de veranderingen in de structuur van kennis die er vanaf de 16-de eeuw hebben plaatsgevonden. Hij laat zien dat niet alleen de inhoud van onze kennis is veranderd, maar dat de manier waarop we iets beoordelen

als waar of onwaar steunt op een stramien wat bepaalde vormen van waarheid kent. Als dat stramien verandert worden heel andere dingen als waar gezien.

In de periode vóór 1650 (Vóór-klassieke periode), zag men de wereld als een aaneenschakeling van elementen die allemaal hun betekenis hadden. Alles had een betekenis en moest als een teken gelezen worden, een teken van de waarheid. In die periode konden mystiek en empirie dus beide waar zijn, beide interpreteerden ze de tekenen. In de tijd daarna ontstaat de relatie tussen voorstelling en het object dat voorgesteld wordt. Die scheiding zet zich door en zo ontstaat in de moderne tijd de scheiding tussen de woorden en de dingen, waarbij die woorden verwijzen en tussen subject (kenner) en de objecten (het gekende) in staan. Foucault laat zien dat met die scheiding de problemen rond waarheid steeds groter worden, want hoe fundeer je nu nog wat waar is.

Waar het echter vooral om gaat, is dat Foucault met deze historische analyse duidelijk maakt dat de vorm waarin we over waarheid denken en spreken aan enorme veranderingen onderhevig is. Dat de inhoud van wat we voor waar houden in de loop der tijden verandert weten we allemaal. Maar dat ook wat we waarheid noemen een wisselend gebied is brengt de wetenschap in verlegenheid. En dat is ook precies wat Foucault wil, de zekerheden die we denken te hebben aan het wankelen brengen.

ad III   Waarheid en (mens)wetenschappen

Uit voorgaande is al duidelijk geworden dat waarheid bij Foucault een nadrukkelijke plaats krijgt in zijn historische analyses. In "De woorden en de dingen" beschrijft Foucault ook de gevolgen van zijn analyse voor de wetenschap en dan met name de menswetenschappen. In de menswetenschappen is het grote probleem, dat de mens tegelijkertijd onderwerp van onderzoek is én de waarheid en de inhoud van het onderzoek moet bepalen. Wat Foucault laat zien is dat dit leidt tot het centraal stellen van het onbewuste als object van het weten. Het is natuurlijk een vreemde zaak wanneer de mens, zichzelf bestuderend, van alle elementen nu net zijn onbewuste als het object van studie kiest. Foucault geeft aan dat dit mede het

gevolg is van andere disciplines die allerlei menselijke gedragingen al in zich opgenomen hadden, terwijl 'de mens' niet hun object was. Maar volgens Foucault kan juist daardoor de rol van de menswetenschappen een kritische zijn. Hij noemt dan de psychoanalyse waar achter alle kennis de waarheid van begeerte en dood doorbreekt, of de etnologie, die moet zoeken welke onbewuste processen de basis vormen van een cultuur. Het gaat hier dus nog steeds in zekere zin om de waarheid als het andere, maar nu als iets wat toch onlosmakelijk hoort bij datgene waarvan we het wilden losmaken. Juist in de waanzin klinkt de waarheid door en dus kunnen we het niet vinden in de gewone wetenschappelijke waarheden of feiten, maar dáár waar er spanningen zijn tussen de feiten en waar er onverklaarbare elementen zijn in de geschiedenis van mensen of volken.

Foucault zocht in "De woorden en de dingen" de oplossing ook nog in het vinden (terugvinden) van een taal, waar de rol van de mens uit is weggenomen. Volgens Foucault is de mens steeds meer het fundament geworden voor wat wij voor waar aannemen, naar zijn mening ten onrechte. Als we het waarheidsprobleem weer in de taal kunnen zoeken, zegt Foucault hier, dan heffen we "de mens" op en dat veegt een heleboel (kentheoretische) problemen; zoals hoe kan de mens kennen en hoe weten we of wat we ervaren echt is, van tafel. In latere boeken wordt de relatie tussen taal en macht gelegd en ligt daar het aangrijpingspunt van zijn analyses, het idee van een "mensloze" taal laat hij dan los. Wat dat betekent voor de wetenschappen wordt duidelijk uit "de orde van het spreken", met name uit het stukje over de disciplines. Hier geeft Foucault de menswetenschappen een aparte positie omdat ze enerzijds niet systematisch en objectief zijn, maar anderzijds ook niet puur kritisch omdat ze een omlijdend object (de mens) hebben en zich naar het wetenschapsideaal voegen.

Foucault geeft aan te verwachten dat deze tussenpositie uiteindelijk aan zal tonen dat "de mens" niet bestaat en mede daardoor zal het fundament van de wetenschappen wegvallen. De mens als kenner, interpretator en verbindende factor tussen allerlei verschijnselen op de wereld, kan niet wegvallen zonder allerlei dingen in haar val

mee te slepen. Wat overblijft is het waarheidsprobleem op het niveau van de taaluiting. Dat zal volgens Foucault dan de taak van de nieuwe wetenschap van de toekomst worden.

ad IV Waarheid en macht

Door taaldaden, dus door het spreken en schrijven over dingen uit de wereld, wordt er een kracht uitgeoefend. Met de taaldaad spreek je iets uit wat het object op een bepaalde manier weergeeft en daarmee druk je een waarheid uit over het object, maar dat vormt tegelijkertijd dit object. In de latere boeken gaat Foucault benadrukken hoe er gebruik gemaakt wordt in de maatschappij van deze "macht van het woord". Dit komt in "De orde van het spreken" ook naar voren. Dit waarheidsspreken brengt een scheiding aan tussen het ware en het valse waarmee we dus weer terug zijn bij I, de uitsluiting van het andere, maar nu anders benadert. Centraal staat onze wil tot waarheid, deze wil maakt dat we steeds het gebied van het ware willen begrenzen. Foucault stelt dat datgene wat uitgesloten wordt van het ware, juist de onderdrukte waarheid is.

Foucault analyseert op diverse plaatsen hoe een bepaalde mening zich als de waarheid presenteert en waardoor alle andere ideeën worden buitengesloten, omdat ze niet op de juiste wijze passen in de heersende machtsstructuur.

Wát er gezegd mag worden in welke omstandigheden, bepaalt al de groep mensen, het soort mensen wat zich met de waarheid mag bezighouden. Het systeem houdt zichzelf in stand, want als je je ertegen verzet en je wilt serieus genomen worden moet ook je protest op de wijze van de macht geformuleerd zijn. Een bezwaarschrift of ingezonden brief is al gevormd door het waarheidsspreken, wat de ene soort van spreken toelaat en de andere vormen buitensluit.

2.5.3 Macht

Het thema macht gaat bij Foucault een centrale rol spelen vanaf "Discipline, Toezicht en Straf", wat hij schreef rond 1975. Het thema hangt sterk samen met het begrip waarheidsspreken. Foucault onderzoekt in deze periode hoe bepaalde

opvattingen en zienswijzen konden blijven bestaan of konden ontstaan, terwijl er toch ook duidelijke tegenstanders waren. Terwijl de strafrechthervormers al bij de ingebruikneming van de eerste gevangenissen zeiden dat de gevangenis niet tot minder criminaliteit zou leiden en ook door de feiten in het gelijk zijn gesteld, is gevangenisstraf meer en meer hét middel om te straffen en wordt de poging om gedetineerden ook te 'verbeteren' met steeds verfijndere middelen volgehouden. Macht heeft een verklaring nodig zegt Foucault en daarom wil hij de macht gaan onderzoeken.

Ten aanzien van dit thema wil ik de volgende elementen onderscheiden; I

Macht en disciplineren

II Macht en weten

III Positieve en negatieve macht

IV Macht en individu

ad I Macht en disciplineren

Disciplineren speelt een belangrijke rol in Foucaults onderzoek naar de geschiedenis van de gevangenisstraf in "Discipline, Toezicht en Straf". Terwijl in de boeken die hij daarvoor schreef macht alleen of voornamelijk aan de orde kwam als onderdrukkend en negatief, komt de macht hier ook aan de orde als iets wat produceert. De macht zorgt ervoor dat dat er een situatie ontstaat die ordelijk is, een stabiliteit die gewenst wordt. Hierbij wordt gebruik gemaakt van kennis en waarheidsspreken.

In de gevangenis werkt disciplineren als volgt; De disciplineren werkt in op het lichaam van de mens die gedisciplineerd moet worden. Daartoe worden strenge regels opgelegd, oefeningen gedaan en zijn er straffen verbonden aan het onttrekken aan die disciplineren. Binnen de straf die de gevangenis zelf al is, kan iemand dus nogmaals worden gestraft als men de daar opgelegde discipline niet wilt accepteren. Er ontstaat een uitgebreide kennis omtrent het lichaam, er wordt geobserveerd en met die observatie wordt enerzijds de kennis uitgebreid, maar anderzijds hoort het bij de disciplineren. Immers als iemand steeds bekeken wordt of kan worden maar niet weet of hij wel of niet geobserveerd wordt, dan moet hij steeds gedisciplineerd handelen.

Het proces is op z'n meest positieve wijze voltooid wanneer de discipline van buitenaf, overgenomen wordt door interne discipline. Tot dusverre lijkt het alsof de disciplinerings werkt als onderdeel van de juridische macht en een macht is die bedoeld is zichzelf overbodig te maken. De geschiedenis laat echter zien dat de disciplinerings nog een tweede machtsaspect in zich bergt; ze bedient zich van het uitsluitingsmechanisme.

De macht van de disciplinerings maakt dat de wetsovertreder die men uit handen van justitie in de gevangenis binnenbrengen, wordt gemaakt tot de delinquent. Een delinquent is niet een gewoon mens die een misdaad heeft begaan, maar is een afwijkende persoonlijkheid waarover kennis wordt vergaard en waarop technieken worden losgelaten, maar die zelden of nooit geneest. Eens een delinquent altijd een delinquent, hoe men ook zegt z'n best te doen om tot herintreden in de samenleving te komen.

Foucault zegt dat de gevangenis vanaf het begin mislukte als combinatie van straf en heropvoeding en dat er daarom wel een ander positief doel gediend moet worden door deze instelling die al zolang meegaat. Foucault stelt dat de disciplinerings tot doel heeft een bepaalde groep tot delinquenten te maken om het oog af te wenden van andere ook min of meer misdadige gedragingen.

Disciplinerings heeft dus enerzijds de macht over individuen, namelijk om hen aan te passen aan een bestaande norm, anderzijds heeft ze de macht om een scheiding aan te brengen in de maatschappij die gunstig is voor wie politieke macht heeft. Macht heeft in de disciplinerings een sociale functie.

ad II Macht en weten

In veel boeken van Foucault speelt waarheidsspreken een rol en gedurende zijn ontwikkeling verschuift de aandacht van het spreken als centraal thema, met daaraan gekoppeld een machtsanalyse, naar een machtsanalyse die het waarheidsspreken vorm geeft en hanteert. Het gebruiken van het woord 'hanteert' geeft aan dat het gaat om bewust gebruik maken van, maar dat kunnen we niet zomaar invoeren in Foucaults opvatting over macht. In eerste instantie ziet hij macht als iets wat autonoom is, evenals het spreken, pas later zal hij erkennen dat er wel degelijk mensen zijn die macht uitoefenen over andere mensen en daarbij gebruik maken van weten en waarheidsspreken.

Ten aanzien van het spreken is te zien welke machtsmechanismen er werkzaam zijn en hoe deze het gebied waarover gesproken mag worden, degenen die mogen spreken en dergelijke criteria vastleggen. Toch blijft er iets overeen van het idee van macht als autonoom proces, immers degenen die het spreken op deze wijze begrenzen, doen dit ook ten aanzien van hun eigen spreken. Waarheid en weten dienen ertoe om de werkelijkheid te splitsen in waar - onwaar, toegestaan - niet toegestaan en om op deze wijze de wereld beheersbaar te maken. Macht drukt zich uit en versterkt zichzelf in geschriften, opvoeding, wetten, onderwijs en wetenschap. De macht maakt uit wat er uit het geheel van activiteit en spreken gehaald moet worden en wat uitgesloten moet worden van het ware. Macht beperkt het weten op allerlei manieren en maakt tevens gebruik van het weten om zichzelf te versterken.

In de combinatie van disciplineren en weten ligt de mogelijkheid om kennis omtrent individuen te vergroten om daarmee de disciplineren te versterken. Het beste werkt deze combinatie echter wanneer het individu zelf gaat geloven in de waarheid van het weten en zichzelf ziet als iemand die inderdaad disciplineren nodig heeft. Het individu dat in een penitentiële inrichting over zichzelf zegt dat hij te gevaarlijk is om in de maatschappij vrij rond te lopen, is dé weergave van het succes van weten en discipline.

ad III   Positieve en negatieve macht

Foucault onderscheidt positieve macht, namelijk de macht die iets voortbrengt, ordent en produceert, van de negatieve macht die onderdrukkend werkt en slechts afremt, uitsluit enzovoorts. Macht moet gezien worden als, en dus geanalyseerd worden op, het niveau van; producerend mechanisme.

Macht, in de positieve zin moet geanalyseerd worden als een proces, niet als iets wat deze of gene groep bezit, als een sociaal functionerend iets en niet als onderdrukkend. Macht is ook geen afgeleide van andere instanties. In "Discipline, Toezicht en Straf" laat Foucault zien hoe de negatieve macht van de machthebber met geweld werd gehandhaafd, maar hij toont aan dat er een verandering heeft plaatsgevonden, waarbij macht niet meer te plaatsen is bij een persoon of instantie en ook niet meer voornamelijk door geweld wordt gehandhaafd.

Als we nu nog zouden kijken naar die (verouderde) vorm van macht, werkt dat versluisend ten aanzien van de werkelijke macht van dit moment, daarom verzet Foucault zich hevig tegen dat soort analyses. Het gevolg is wel dat onderdrukking, geweld en dergelijke pas veel later weer een plaats krijgen in zijn werk.

Macht moet in eerste instantie beschreven worden als een complex netwerk wat overall van onderaf werkzaam is op steeds wisselende manieren. Dit netwerk verdicht zich soms ten aanzien van een bepaald doel, maar het doel van de macht is steeds stabilisering van de situatie door degenen die baat hebben bij die stabiliteit.

In "De wil tot weten" is macht niet meer dat technologische disciplineringsmodel wat in "Discipline, Toezicht en Straf" centraal stond, maar een strijd tussen diverse krachten. Macht is dan enerzijds het verdedigen van een belang, maar anderzijds ook de beheersing van de situatie, wanneer de tegenstanders van dat belang de strijd verloren hebben. Iedere overwinning levert een situatie op waartegen andere groepen zich kunnen verzetten en dus ontbrandt steeds opnieuw de strijd. Tegelijkertijd werkt macht productief; er ontstaat bepaalde kennis, bepaalde vormen van weten. Op sommige

terreinen is de macht zo goed gemaskeerd dat ze niet als zodanig herkend wordt, op andere terreinen wordt ze wel als macht herkend en bestreden met macht. Dat laatste lijkt paradoxaal, maar alleen macht kan tegen macht optreden. Macht is op zichzelf een neutraal producerend begrip, alleen in de maatschappelijk-politieke context wordt het macht van de één over de ander. De enige manier om iets tegen de overheersing te doen, is met gebruikmaking van macht. Macht is doel en middel van verzet.

Ad IV Macht en individu

In "Discipline, Toezicht en Straf" wordt de macht uitgeoefend op het lichaam, of het geweten, of de ziel van de gevangene. De macht wordt wel uitgeoefend op individuen, maar niet gelocaliseerd als een relatie tussen individuen. Ten eerste is macht volgens Foucault een autonoom werkend proces en ten tweede zijn de werkers in de gevangenis zelf ook onderworpen aan macht. Men controleert en disciplineert elkaar.

In later werk gaat Foucault macht toch meer beschrijven als een proces wat tot uitdrukking komt in de relatie tussen mensen en gedragen wordt door mensen. Pas wanneer dat element aan zijn beschrijving van macht is toegevoegd, wordt ook de notie "verzet" belangrijk. Waar het eerst ging over een strijd tussen "krachten" gaat het u over concreet handelende personen. Er is sprake van vrije personen die hun eigen handelen kunnen stellen, tegenover het door anderen van hen gewenste handelen. Er is steeds sprake van min of meer tegengestelde belangen en strijd. Ook in de momenten van overheersing blijft er de mogelijkheid dat degene die overheerst wordt, anders handelt dan de overheerser wil.

In macht zit noodzakelijkerwijs het element van vrijheid, als veld van mogelijke handelingen en als haard van verzet. Macht zit altijd in alle sociale relaties, dit is niet negatief, omdat macht een dynamisch begrip is, waarvan verschillende mensen op allerlei wegen zich meester maken, maar nooit voor altijd. Centraal komt nu te staan hoe de individuele mens zich losmaakt van de overheersing en

eigenmachtig wordt. Macht als politiek-strategisch handelen kan alleen bestaan in de ruimte die individuen openlaten. Macht is in die zin ontnomen eigenmacht.

2.5.4 Subject

Dit laatste thema speelt een vreemde rol in het werk van Foucault. In zijn begin-periode sluit hij zich nog aan bij een meer existentieel-fenomenologische stroming, maar daarna zet hij zich af tegen theorieën die zich met het subject bezighouden. Dit vindt zijn hoogtepunt in "De woorden en de dingen" waarin hij juist probeert te laten zien dat de mens als subject uit de geschiedenis en de wetenschap gehaald zou moeten worden.

"thans bewijst het feit dat de filosofie wellicht (...), zowel in de literatuur als in de formele reflexie, de kwestie omtrent de taal wordt gesteld, ongetwijfeld dat de mens bezig is te verdwijnen" (Foucault 1966-2 p.418). Hij sluit het boek af met de verklaring dat de mens verdwijnt als een gelaat van zand bij de grens der zee (p.419).

In de daarop volgende periode beschrijft hij het subject als geproduceerd door de disciplinerende maar gaandeweg krijgt het subject toch meer een eigen, zelfbevestigend, karakter.

Ik wil de volgende elementen nader omschrijven;

- I Het geproduceerde subject
- II Subject en zelfactiviteit
- III Het wijkend subject

ad I Het geproduceerde subject

In "de woorden en de dingen" laat Foucault zien hoe het subject ontstaat wanneer de scheiding tussen de representatie van dingen zelf wordt voltrokken in het denken. Als het niet meer vanzelfsprekend is dat we als mensen en dingen deel uitmaken van een geheel en dus de relatie een gebroken verhouding wordt, dan ontstaat er een scheiding tussen subject en object. De mens als kenner van objecten die tegelijkertijd de bepaling moet geven of datgene wat

hij meent te kennen waar is. Met het subject ontstaat het probleem hoe de mens kan kennen en wat die kennis fundeert. Het subject komt ook aan de orde in "De orde van het spreken" als een weghouden van de werkelijkheid van het spreken. Volgens Foucault wordt er ten onrechte gedaan alsof de mens het fundament van de waarheid kan zijn. De mens is eindig en dus geen altijd aanwezig fundament van kennis. Het subject wat geproduceerd is in de loop van de geschiedenis verdwijnen om een heldere analyse op het niveau van taalpraktijken mogelijk te maken.

Foucault onderzoekt de wijze waarop het subject is geproduceerd, want ook al is het een historisch geproduceerd begrip, op het moment kunnen we er niet zonder. We beschouwen onszelf en de andere mensen als subjecten en kennen het subject een belangrijke plaats toe.

In "Discipline, Toezicht en Straf" beschrijft Foucault hoe het subject geproduceerd wordt onder invloed van de disciplinerings. Waar eerst straf gekoppeld was aan een begane (mis)daad wordt er gaandeweg een crimineel subject gevormd. Een mens die eigenlijk altijd al misdadig was, die heropgevoed dient te worden en die eigenlijk nooit meer loskomt van de toegekende identiteit. Dit levert een vorm van waarheidsspreken op, waar het subject zich zelf niet aan kan onttrekken. Vaak gaat iemand zichzelf ook in deze termen zien en beschrijven. De identiteit die van buitenaf is toegekend, wordt opgenomen als een eigen identiteit.

Door de uitsluitingsmechanismen kan iemand zichzelf alleen nog stellen tegenover datgene wat als het ware en het redelijke geldt in een samenleving. Het ware stelt zijn identiteit vast door andere gebieden buiten te sluiten, deze gebieden worden alleen negatief gekenschetst; denk maar aan on-waar, niet-blank en a-sociaal. Degenen die door de samenleving in zo'n positie worden gebracht kunnen zich a) proberen binnen te werken in het 'ware' gebied óf b) zich verzetten tegen de verdeling, óf c) zichzelf als het ware gaan stellen, om een eigen waarheid te creëren; denk aan "de gekkenbeweging" of "black-power".

Maar welke keuze men ook doet "het subject zijn" is een product, ook

wanneer men er op positieve wijze mee om probeert te gaan. Het 'ware' subject kan zich alleen identiteit toekennen door een ander subject als "onwaar" aan te wijzen dus zitten beide groepen gevangen in ditzelfde mechanisme.

Het subject wordt gevormd door de identiteit die het krijgt toegemeten door waarheidsspreken en machtsmechanismen. Het idee van een authentiek subject, wat daarmee onrecht aangedaan wordt, lijkt soms aanwezig, maar doordat Foucault zich tot de zeventiger jaren steeds voornamelijk afzet tegen subject-theorieën, wordt deze kant van het subject begrip niet aan de orde gesteld.

ad II Subject en zelfactiviteit

Pas in "De geschiedenis van de seksualiteit" deel II en III krijgt dit subject-idee de ruimte. Foucault gaat hier veel meer in op het subject wat zijn eigen vrijheid moet actualiseren. Dit lijkt in tegenspraak met Foucaults vroegere bewering dat het subject geproduceerd is. Maar, ten eerste is het Foucault zelf die altijd de noodzaak van het anders-denken benadrukt en dus ook tegen eigen vroegere ideeën indinkt, ten tweede blijft hij binnen zijn eigen idee over de samenhang tussen waarheidsspreken, macht en subject.

Bij Foucault wordt het subject nooit een (probleemloos) fundament van kennis en macht.

Het subject is en blijft geproduceerd, maar nu analyseert Foucault hoe de mens ook zichzelf als subject produceert. Je maakt de informatie van zelfreflexie met de informatie die anderen je geven over jezelf tot een "totaalbeeld"; je moet jezelf als een eenheid kunnen denken.

In dit idee van de mens als zelfbepalend, vrij en reflexief subject, moet geanalyseerd worden wat de rol is van waarheidsspreken en van macht. Macht en waarheidsspreken zijn nu activiteiten van de ene mens over de ander. Het is een spel van strijd en overheersing waar allen aan deelnemen.

ad III   Het wijkend subject

Waar Foucault zich in zijn eerste boeken vooral heftig afzet tegen het idee van een subject, onderzoekt hij in de latere boeken hoe het is gekomen dat het subject zo'n belangrijk begrip is geworden. Foucault verzet zich niet zozeer tegen een subject wat werkelijk is, hij probeert het subject alleen te ontdoen van alle schillen die om dit begrip heenliggen. Hij doet hier hetzelfde als ten aanzien van het begrip "waarheid". Datgene wat ervoor doorgaat in onze alledaagse opvattingen is het juist niet.

Het gaat er dus niet om dat 'het subject' positief gedefinieerd moet worden, maar het gaat Foucault erom te beschrijven welke onware definieringen we kennen. Daartoe beweegt hij als het ware om de kern heen en schilt af wat het subject niet is. Alledaagse opvattingen ten aanzien van dit begrip worden als verhulling ontmaskerd, zoals dat ook gebeurt ten aanzien van macht en waarheid en ten aanzien van concrete onderwerpen als psychiatrie, geneeskunde en gevangenisstraf.

Foucault laat zien waardoor het subject geproduceerd wordt; waarheidsspreken, uitsluiting en macht. Daarachter moet hij echter toch een subject erkennen, in de zin van een vrij zichzelf vormgevend subject, immers als hij dat niet erkent kan het verzet tegen die producenten van het 'onware' subject niet verklaard worden. Als het subjectbegrip niet meer is dan een onwaar begrip wat ontmaskerd moet worden, is verzet onmogelijk. Het subject is echter een wijkend begrip, in die zin dat alles wat erover gezegd kan worden niet de kern is. De achter de schijn schuilgaande kern gedraagt zich als een horizon die wijkt met iedere laag die van de maskering wordt afgepeld.

2.6 Opmerkingen

Aan de hand van thema's heb ik geprobeerd om de theorie en werkwijze van Foucault te verduidelijken. Foucault geeft zelden of nooit een positieve beschrijving van welk gebied van onderzoek dan ook, in plaats daarvan beschrijft

hij wat de maskers en de geproduceerde opvattingen zijn die er bestaan rond dat gebied. Hij doet dit ten aanzien van concrete gebieden zoals waanzin en psychiatrie, geneeskunde en gevangenisstraf, verder doet hij ditzelfde ten aanzien van algemene abstracte begrippen zoals spreken, waarheid, subject en macht.

Als laatste wil ik hier de mogelijkheden en problemen van het gedachtengoed van Foucault kort schetsen.

2.6.1 Positieve betekenis

Door zijn werkwijze ontmaskert Foucault alledaagse waarheden en objectieve begrippen. Hij laat zien dat waarheid niet alleen naar inhoud, maar ook naar vorm een historisch-dynamisch product is. Het opent de mogelijkheid en geeft bijna de opdracht tot een kritische houding.

Terwijl hij laat zien dat macht, subject en waarheid historische begrippen zijn, geeft hij ook aan dat daaronder een niet positief te formuleren kern zit, die maakt dat de begrippen blijvend zijn. De vorm verandert, de inhoud verandert en ze zijn op een moment in de geschiedenis ontstaan, maar zodra ze er zijn moeten we ermee omgaan op een zo goed mogelijke wijze. Voor Foucault betekent dat bewustwording van hun aard en (historisch) karakter en ons er steeds opnieuw kritisch tegenover verhouden.

De plaats die Foucault geeft aan het waarheidsspreken en de relatie tussen kennis en macht, maakt duidelijk dat het er niet om gaat dat iets naar zijn inhoud waar of onwaar bevonden wordt. Het waarheidsspreken vormt een object en de insluitende en uitsluitende mechanismen zorgen ervoor dat alleen door bepaalde personen op een bepaalde wijze gesproken mag en kan worden over bepaalde kennisobjecten. De grote rol die dit speelt in onze alledaagse opvattingen omtrent de wereld en onszelf, de wetenschap die deze opvattingen versterkt en de pedagogiek, literatuur en dergelijke die dit reproduceren is wordt door Foucault duidelijk onder de aandacht gebracht.

De verplaatsing van macht als iets wat aan bepaalde (groepen) mensen toebehoort, naar macht als steeds aanwezig in alle menselijke relaties, kan verheldering van de menselijke betrekkingen betekenen.

Door zijn andere werkwijze geeft Foucault steeds aan wat iets niet is, daarmee geeft hij zichzelf de mogelijkheid om strikt kritisch bezig te zijn, zonder te moeten overgaan tot positieve beschrijvingen van zijn terreinen van onderzoek. Had hij dit wel gedaan dan was hij één van de vele waarheidssprekers geworden, nu heeft hij zich daarvan ten dele los gemaakt.

De werkwijze van Foucault en zijn gedachtengoed zijn ook van toepassing op zijn eigen werk. Steeds opnieuw durft hij het aan om te veranderen, van invalshoek en opvatting. Hij geeft het kritisch denken, het verzet of het anders-denken niet alleen als opdracht aan anderen, maar probeert het ook zelf ten uitvoer te brengen. Dit maakt zijn theorie wisselvallig en slecht te plaatsen maar ook geloofwaardiger en dynamischer.

2.6.2 Kritische kanttekeningen

Foucault geeft geen positieve, inhoudelijke beschrijving van begrippen en dit maakt dat het onduidelijk wordt wat zijn theorie inhoudt. Hij noemt wel steeds "de waarheid aller waarheden", maar wat bedoelt hij daarmee?

Hij laat zich niet in met historische connotaties en filosofische achtergronden van begrippen die hij gebruikt. Omdat het steeds gaat om het afzetten tégen, krijgt de andere kant, namelijk die waarbij hij zich wel degelijk aansluit bij filosofische tradities te weinig ruimte.

De weergave van historische 'feiten', de indeling in perioden en de wijze waarop Foucault deze perioden beschrijft, zijn demagogisch van aard. Zijn schrijfstijl is op sommige momenten erg versluisend. Al deze dingen bij elkaar maken een discussie over zijn theorie erg moeilijk. Zijn schrijfstijl is soms erg boeiend en helder, maar daar waar het dat niet is, leidt het tot te veel interpretatiemogelijkheden en onduidelijkheid.

Foucault beschrijft steeds de problemen van waarheidsspreken en de relatie tussen waarheid en macht, toch komt hij zelf natuurlijk niet los van het spreken wat door die relatie gevormd is. Hij neemt een bepaalde maatschappelijke positie in, gebruikt bepaalde woorden en rituelen waardoor hij tot het veld van het toegestane spreken gaat behoren. Hij heeft kritiek en hanteert afwijkende methoden, maar blijkbaar niet in zo'n mate dat hij buiten het veld van het

toegestane spreken valt, want dan zou hij zichzelf diskwalificeren. Zijn woorden worden onderdeel van macht, subjectvorming en waarheidsspreken, ze zijn hem ontnomen en gaan hun eigen leven leiden; ondanks alle anders-spreken dat Foucault beoogt, worden ze opgenomen in het binnengesloten gebied van het toegestane en het ware.

Dit geeft ook de moeilijkheid van het begrip verzet bij Foucault. Steeds weer zullen er pogingen gedaan worden om het verzet in te kapselen. Het enige wat het verzet kan redden, is een voortdurend veranderende poging tot anders-spreken.

Een ander probleem ten aanzien van het begrip verzet is; wat en wie vormen het verzet? Omdat Foucault het steeds heeft over het geproduceerde subject, de macht en het waarheidsspreken, lijkt het alsof alles geproduceerd wordt in een ontstuitbaar proces. Moet er niet een mogelijkheid zijn om uit dat veld te stappen voor je van verzet kunt spreken? Verzet speelt zich volgens Foucault af in de marges van de samenleving, niet door organisaties met een eigen hiërarchie, maar door een wisselende configuratie van mensen, die gericht zijn op een bepaald doel. Als organisatie wordt het verzet zelf een systeem met insluitende en uitsluitende mechanismen, er komen dan dissidenten binnen de dissidentenbeweging, verzet tegen de verzetsorganisatie. Als steeds de keuze ten aanzien van een belang of doelstelling centraal staat, kan het verzet zich daarop baseren en bij een volgend doel vormt zich een andere groep. Dat dit problemen geeft ten aanzien van de mogelijkheden van verzet tegenover de macht van de toegestane organisaties zal duidelijk zijn.

Als laatste wil ik noemen dat Foucault door de nadruk te leggen op discontinuïteit, op het feit dat er volgens hem geen vooruitgang is in de geschiedenis en op de geproduceerdheid van begripsinhouden, weinig ruimte overlaat om te geloven in de zin van het door hem bepleitte verzet. Wat immers is de zin van verzet, van anders-denken als er geen vooruitgang is? Als we straks weer een episteme-verandering krijgen die alleen maar verandering en geen verbetering brengt, lijkt het nauwelijks te begrijpen dat Foucault zelf zoveel energie heeft gestoken in het schrijven van boeken over de bewustwording van maskers die de waarheid draagt. Het is naar mijn mening mogelijk om in het werk van Foucault te lezen dat er onder al die wisselende maskers wel een waarheid of een subjectbegrip schuil gaat, wat onrecht aangedaan wordt. Voor mij is dit ook de enige wijze om Foucaults pleidooi voor verzet en ontmaskering te begrijpen. Het is echter ook mogelijk om Foucault te lezen als een pleidooi voor gebruik-

making van de kennis over macht en waarheidsspreken om je eigen belangen te verdedigen. Deze meer op hedonisme gerichte interpretatie berust dan in de feiten en die feiten zijn dat verzet zich op den duur altijd en bij succes zeker, compromiteert.

Omdat Foucault zich enerzijds bedient van wetenschappelijke methodes, rituelen en dergelijke die hij anderzijds ontmaskert, brengt hij de kritiek in een moeilijk parket. De wetenschappelijke wereld wil ingaan op de teksten van Foucault, maar moet daarbij toelaten dat hij hun methoden van onderzoek en de manier waarop ze kritiek leveren al heeft ontkracht. Dit probleem wordt soms omzeild door te doen alsof Foucault niet meer is dan iemand die ons een wakker schudt en rebelse teksten schrijft, maar die verder niet serieus genomen dient te worden. Men kiest dan uit zijn werk die elementen die ook empirisch toetsbaar zijn en laat de rest liggen als provocatie. Daarmee ontkent men echter de fundamentele twijfel die Foucault oproept ten aanzien van onze wetenschappelijke methoden en ons weten. Het is echter Foucaults eigen veranderlijkheid en de dubbelzinnigheid van binnen én buiten het spreken willen staan, wat deze interpretaties mogelijk maakt.

Er is een tegenstelling tussen het discontinuïteitsdenken dat de volstrekte onmogelijkheid tot vooruitgang impliceert - immers als je niet kunt leren van het verleden, als je dat verleden niet eens kunt begrijpen, wordt vooruitgang een onbestaanbaarheid - en de optimistische kijk die Foucault hierover in zijn latere interviews heeft. Deze tegenstelling moet hij zelf ook geconstateerd hebben, maar hij heeft zich hierover nooit uitgelaten. Het is daardoor onduidelijk of zijn latere optimisme zijn theorie relativeert of slechts in tegenspraak daarmee gelezen moet worden. Juist omdat dit een antwoord gegeven zou hebben op een groot aantal vragen rond het werk van Foucault, is het een gemis dat hij hier niet op ingegaan is.

HOOFDSTUK 3 IS EEN VERGELIJKING MOGELIJK?

INLEIDING

Na de beschrijving van de theorie en het model van Redmeijer en het gedachtengoed van Foucault, kom ik terug op de onderzoeksvraag die ik aan het begin van deze scriptie gesteld heb. In dit hoofdstuk wil ik met name ingaan op het eerste gedeelte van die vraag, namelijk; is het mogelijk om een vergelijking te maken tussen twee wetenschappers die op zulke verschillende terreinen, met zo'n verschillende werkwijze en ieder vanuit hun eigen invalshoek bezig zijn? Is het mogelijk om Foucaults werkwijze, die zich richt op theoretische analyses ten aanzien van het terrein van de geschiedenis en de filosofie, op een zinvolle wijze te betrekken bij een aanzet tot een algemeen orthopedagogisch kader zoals dat door Redmeijer wordt uitgewerkt in zijn model? Ik zal laten zien dat een dergelijke vergelijking mijns inziens mogelijk is en hoe een dergelijk verband gelegd kan worden. Daarbij zal ik ook ingaan op de problemen die zich daarbij voordoen.

3.1 Tussen theorie en praktijk

Terwijl Redmeijers werk de neerslag vormt van een jarenlange praktijkervaring, benadert Foucault die praktijk vanuit een meer theoretische en onderzoeksgerichte hoek. Toch is het opvallend dat bij beiden "de praktijk recht doen" en "de praktijk voor zich laten spreken" centraal staat. Het gaat er niet om dat er een theoretische mal over de praktijk heengedrukt moet worden en beiden willen ook voorkomen dat de praktijk gereduceerd wordt tot één model of schema.

Zowel Redmeijer als Foucault willen een model, of werkwijze construeren die "zo leeg mogelijk is". Daarmee bedoel ik dat ze ernaar streven om in de relativiteit die ze aanwijzen, de tijdelijkheid van theorieën en feiten die ze steeds opnieuw benadrukken, niet weer een theorie willen toevoegen. Ze willen een kader geven waarin die tijdelijke feiten en theorieën een plaats kunnen krijgen. Redmeijer construeert daartoe een model wat enerzijds de praktijk recht doet, maar tevens zoveel mogelijk ruimte biedt aan visies, theorieën en methodologische gegevens op orthopedagogisch gebied. Foucault werkt aan de hand van praktijksituaties aan

een analysemethode, waarmee allerlei schijngestalten van waarheid, kennis en wetenschap ontmaskerd kunnen worden. Een "zo leeg mogelijk model" lijkt een vreemd streven voor een wetenschapper en het is ook onmogelijk om een model, werkwijze, of analysemethode te maken die niet theoriegeladen is. Het is echter wel mogelijk - en dat is dan ook de weg die Foucault en Redmeijer bewandelen - om te streven naar zo min mogelijk tijd- en situatie gebonden elementen in een theorie of model. In de wetenschap is momenteel vooral een tendens de andere kant op te zien; veel informatie over een klein, specialistisch gebied, wat moeilijk te generaliseren valt. In de orthopedagogiek wordt ook veel van dergelijk onderzoek gedaan. Al die informatie betreffende deelgebieden, moet echter wel weer geïntegreerd worden om een goede orthopedagogische benadering te vinden. Een opvoeder is als totale mens betrokken bij de totale mens die opgevoed, behandeld en begeleid moet worden. Dat vraagt om een kader, een kader waarin alle gegevens die er over opvoedingsdoel en middelen, over medische psychologische en maatschappelijke achtergronden van het kind, geplaatst kunnen worden. Zo'n kader kan niet door iedere opvoeder voor zich gevormd worden, want een kind wordt met diverse opvoeders geconfronteerd. Het is zo dat iedere opvoeder zijn eigen persoonlijkheid mag inbrengen in de opvoedingssituatie, maar er moet een gemeenschappelijk kader zijn, waarover gesproken kan worden, wat onderwerp is van discussie en tot (zelf)kritiek aanzet.

Een dergelijk model wil het model Redmeijer zijn, maar daartoe dienen de begrippen die erin gebruikt worden verder te worden geanalyseerd, ze staan nog te dicht bij de praktijk waaruit ze voortkomen en hebben sterk persoonlijke inkleuringen die zullen verdwijnen of veranderen als het model door anderen gehanteerd wordt, omdat ze multi-interpretabel zijn.

Foucault is op een breder terrein, op een abstractere wijze bezig met de analyse van woorden en begrippen, die zo alledaags en alom gebruikt zijn, dat niet meer gezien wordt hoe hun inhoud tot stand gekomen en aan verandering onderhevig is. Foucault geeft een methode waarmee afgepeld kan worden wat niet "het ware", "het echte" of "de kern" is. Wat het daaronder schuilgaande dan is, geeft hij niet aan en de vraag blijft dan ook of dat te bereiken is. Een dergelijke analyse zou ook gebruikt kunnen worden om de begrippen uit het model Redmeijer af te schillen en te onthullen wat hun maskers zijn. Naar mijn mening sluit deze methode goed aan bij de kritische houding ten aanzien van theorieën die door Redmeijer zelf nadrukkelijk bepleit wordt.

Zowel Redmeijer als Foucault stellen de wetenschap, haar methoden en haar rol in

de samenleving ter discussie. Daarmee komen ze echter beiden voor een groot probleem te staan, namelijk de status van hun eigen werk. Het is onmogelijk om buiten de huidige wetenschap om een werk te schrijven, waar diezelfde wetenschap zich iets aan gelegen zal laten liggen. Immers als iets geen wetenschappelijk werk is, hoeft de wetenschap zich er niet mee bezig te houden en iets is pas een wetenschappelijk werk als het aan de eisen die daaraan gesteld worden voldoet. De bedoeling van Redmeijer en Foucault is, om de huidige wetenschap te veranderen, of tenminste een aanzet daartoe te geven. Dat betekent dat ze zich (gedeeltelijk) moet aanpassen aan juist die methoden waarop ze zoveel kritiek hebben.

Redmeijer benadrukt enerzijds de volstrekte autonomie van ieder mens en kritiseert in die zin alle theorieën die gedrag aan anderen willen voorschrijven of claimen een betere aanspraak op die werkelijkheid te hebben. Uiteindelijk kiest hij er wel voor om zelf richtlijnen te geven voor gedrag. Zijn bedoeling is en blijft, dat iedereen zijn eigen keuzen moet maken, maar hij geeft aanwijzingen in welke richting men dat moet doen. De criteria die hij geeft voor een goede opvoeder, een Z.M.O.K.-leerkracht, of counselor, zijn getekend door zijn persoonlijke visie. Het axioma van gelijkwaardigheid is ook een persoonlijke keuze, maar naar mijn mening beter onderbouwd als grondstelling van het hele model. Het is een grens waar Redmeijer niet overheen kan en wil gaan; een verdere relativering is onmogelijk.

Foucault die zich voor min of meer hetzelfde probleem gesteld ziet, lost het anders op. Hij kiest ervoor om niet of nauwelijks te beschrijven hoe de werkelijkheid in elkaar zit. Zijn methode bestaat eruit dat hij de geschiedenis voor zichzelf wil laten spreken en daartoe gebruikt hij zijn analysemodel om van ieder feit de schijngestalte af te pellen. Foucault kan niet beschrijven wat er onder die schijngestalten verborgen ligt, want daarmee zou hij weer een, aan zijn eigen kritiek blootstaande theorie, hebben gevormd.

Het is daarom dat ik denk dat Foucault iets toe kan voegen aan het model en de theorie van Redmeijer. Foucaults methode is toepasbaar op de orthopedagogische praktijk, zoals het dat ook is op de praktijk van de psychiatrie of de gevangenis. Daarmee voldoet hij aan een behoefte, want zoals Redmeijer ook stelt, is het kind niet gebaat bij alleen theorie. Aan de andere kant neemt Foucault een grote afstand van die praktijk en een dergelijke afstand is noodzakelijk om te komen tot een algemeen orthopedagogisch kader. Die afstand

kan bewerkstelligen dat de persoonlijke inkleuringen en daarmee de mogelijkheid tot meerdere interpretaties, uit het model Redmeijer worden gehaald. Waar Redmeijer over het axioma gelijkwaardigheid zegt, dat het boven willekeur, keuze en relativiteit verheven is, kent Foucault ook een dergelijk moment, namelijk verzet. Het lijkt een onverklaarbare tegenspraak met zijn theorie dat Foucault de mogelijkheid tot en de noodzaak van verzet zó benadrukt. Toch ligt juist daarin voor mij een reden om te veronderstellen dat Foucaults gedachtengoed iets kan bijdragen aan het model Redmeijer. Als Foucault niet meer zou doen, dan het ontmaskeren van alle opinies, ideeën, waarden en normen, zou er vanuit zijn denkwijze geen orthopedagogiek meer mogelijk zijn. Doordat Foucault evenals Redmeijer ervoor lijkt te huiveren om met alle relativiteit té veel weg te gooien, om daarmee de weg vrij te maken voor volstrekt eigenbelang, fatalisme of andere -door hem blijkbaar ongewenste effecten- is zijn analysemethode wel bruikbaar voor de orthopedagogiek. Dergelijke keuzen; voor verzet en gelijkwaardigheid brengen wellicht een verminderde consistentie van hun theorieën met zich mee, aan de andere kant is het in mijn ogen de enige manier om menswetenschappen te bedrijven. Alles wat niet gekend, begrepen, of overzien kan worden mag niet worden weggeworpen als onwaar of onzinnig. Er kan met relativiseren en afpellen doorgegaan worden tot er niets meer over is, maar als dat gedaan wordt geeft men ook iedere zin van het leven op. Dat kan ieder voor zich doen, maar iemand die nog iets wil schrijven, die blijkbaar het belang ziet van het overdragen van ideeën, die zich wil bemoeien met de opvoeding van anderen, kan dat niet omdat hij daarmee zijn potentie tot handelen opgeeft. Zowel Redmeijer als Foucault houden een moment vast wat boven de volstreekte relativiteit uit stijgt. Een orthopedagogiek zonder zo'n moment is niet mogelijk.

Het terrein waarop Foucault en Redmeijer zich richten is heel verschillend, maar voor beiden geldt dat ze kritiek leveren op een discipline waar ze zelf deel van uitmaken. Dat maakt dat ze vanuit die discipline soms gemaakt worden tot het onware, on-redelijke of on-wetenschappelijke. Aan de andere kant worden ze soms kritiekloos nagevolgd. In hun geval lijkt het tweede me kwalijker dan het eerste. Het doel van zowel Redmeijer, als Foucault, is een aanzet geven tot kritiek en de noodzaak van een kritisch bewustzijn benadrukken. Juist ten aanzien van hun werk moet de lezer dan even kritisch staan, als zij tegenover andere theorieën staan. Geen enkele theorie of methode is de waarheid, er is steeds nieuwe kritiek nodig om te streven naar de kern die niet in woorden te vangen is, maar oplicht onder de maskers. Iemand formuleerde het onlangs zo; "De

waarheid is niet van gisteren, zij is een toekomstig begrip". Ook de theorie van Redmeijer en het gedachtegoed van Foucault moeten worden opgepakt en gekritiseerd en zo verder worden ontwikkeld, anders verstart het en verliest het de waarde en de waarheid die er wellicht inzit.

3.2 Thema's van Redmeijer en Foucault

De thema's van Redmeijer; structuur, wetenschap en persoon en moraal lijken op het eerste gezicht weinig te maken te hebben met de thema's van Foucault; waarheid, macht en subject. Dat geldt echter alleen wanneer we proberen om de thema's van beiden naast elkaar te stellen en te zoeken naar overeenkomsten. Als we daarentegen de thema's van Foucault gaan bekijken als een diepere dimensie van de thema's van Redmeijer, kunnen er wel relaties gelegd worden. De thema's structuur, wetenschap en persoon en moraal, zijn alledrie gebieden die gevormd, begrensd en veranderd worden onder invloed van wat Foucault beschrijft onder waarheid, macht en subject.

Zoals Foucault zelf heeft laten zien hoe het terrein van het spreken door deze krachten beïnvloed wordt en dit dan verder uitwerkt door die krachten te gaan analyseren, zo kunnen ook structuur, wetenschap en persoon en moraal als terreinen opgevat worden waarop deze krachten werkzaam zijn.

Juist omdat Redmeijer wil laten zien dat iedere structuur een subjectieve interpretatie is, een bouwwerk van ervaringen met en in de (sociale)omgeving, kan de analyse van wat er op zo'n structuur inwerkt belangrijke informatie toevoegen.

Ten aanzien van wetenschap legt Redmeijer de nadruk op de relativiteit van iedere theorie, en wijst hij erop dat veel van deze theorieën vervolgens een eigen leven gaan leiden alsof ze onbetwifelbaar zijn. De vraag blijft hoe dat mogelijk is, waarom de ene theorie wel en de andere niet zo'n grote invloed heeft.

Het is alsof Redmeijer bepaalde verschijnselen ziet en onder de aandacht brengt in zijn model, maar er is meer onderzoek nodig naar de wijze waarop ze functioneren. Pas dan is het mogelijk om opvoeders ermee te leren omgaan. Redmeijer laat teveel ruimte voor persoonlijke interpretaties. Daardoor kan de ene opvoeder alleen dat in het model lezen wat hij zelf ook meent te (moeten) doen in de omgang met pupillen en ouders, terwijl degene die verder nadenkt geen concrete aanwijzing krijgt over hoe structuren tot stand komen en waar de grens ligt tussen "ieder heeft recht op zijn structuur" en "de noodzaak tot ingrijpen". Foucaults werk is te abstract om op deze concrete handelingsvragen een antwoord te kunnen geven. Het is echter wel mogelijk om met zijn analysemethode het model Redmeijer te verhelderen. Die verheldering kan leiden tot het ontwikkelen van gedragsrichtlijnen. Het kan nooit de bedoeling zijn, dat er gedragslijnen vastgelegd worden, het is echter wel mogelijk om vanuit een

analyse van het begrip structuur en de vormende krachten die daarin werkzaam zijn - waarheid, macht en subject - een nieuwe invalshoek te vinden voor de beschrijving van de orthopedagogische situatie en de rol van de opvoeder daarin. In het model Redmeijer wordt met te grote vanzelfsprekendheid aangenomen dat iemand met een goed beroepsreferentiekader, de keuzes die zich voordoen in een opvoedingssituatie wel kan maken. Dit vergt echter een jarenlange ervaring en dat hebben de meeste opvoeders niet. Redmeijer zelf put wel uit die ervaring, maar het overdragen van zijn opvattingen kan alléén als de situatie zo beschreven wordt dat ieder zelf zijn keuzes kan maken. Als er alleen richtlijnen gegeven worden, is een opvoeder niet vrij en autonoom. Dat is hij wellicht nooit volledig, maar het streven naar een zo groot mogelijke zelfstandigheid kan ondersteunt worden door inzicht te geven in de constituerende momenten van de opvoedingssituatie.

Redmeijer en Foucault zijn beiden op zoek naar een methode die de huidige opvattingen over feiten, waarden en normen ontkracht. Het gaat hen om een relativisering van bestaande vanzelfsprekendheden en een onderzoek naar de bouwstenen en de beschermingsmiddelen die die vanzelfsprekendheden in stand houden. Waarom dat als inzet? In mijn opinie zoeken beiden naar een oorzaak voor de belemmeringen en beperkingen die mensen door die vanzelfsprekendheden ondervinden. We spreken over "een heersende mening" en in wezen is dat een dubbele betekenis. De algemeen geldende mening is tevens de mening die een andere verdrukt en daarmee de ruimte tot anders denken wegneemt. Foucault en Redmeijer willen laten zien dat meningen niet zomaar ontstaan, dat de feiten waarop ze zich baseren gemaakt zijn. Terwijl Redmeijer dit noemt in zijn begrippen structuur, P.S., S.A.S. en L.S.A.S., geeft Foucault aan welke mechanismen achter deze begrippen schuilgaan en op welke wijze zij de praktijk vormen. Het is daarom dat de begrippen uit het model Redmeijer verder geanalyseerd kunnen worden, door gebruik te maken van de werkwijze van Foucault.

Zoals gezegd stopt de analyse, de voortdurende kritiek en relativisering bij beiden op een bepaald moment. Ook nadat de analysemethode van Foucault de begrippen uit de theorie en het model Remeijer verder heeft afgepeld, blijft er een uitgangspunt overeind. Het axioma "gelijkwaardigheid" moet gezien worden als een uiterste grens.

We leven op dit moment, met de beperkingen die we hebben. Onze kennis is gekleurd, maar ookal zien we in dat alles een kwestie is van (inter)-subjectiviteit, episteme of interpretatie, dan nog, willen we overleven, moeten

we daartoe een aantal keuzes doen. Er moet een uitgangspunt gekozen worden om te kunnen denken, te kunnen handelen. Zowel Redmeijer als Foucault kiezen zo'n uitgangspunt. Ookal lijkt het strijdig met hun eigen theorie of methode, het is een noodzakelijkheid om de theorie of methode niet strijdig te laten zijn met de mogelijkheid van een menswaardig bestaan.

Zeker in de (ortho)pedagogiek is een intentieverklaring, waarin is opgenomen de zin of noodzaak tot streven, handelen en het maken van keuzes, nodig, omdat je anders jezelf opheft en de (ortho)pedagogiek als zodanig tot iets onzinnigs en onmogelijks verklaart. Immers als alles relatief is, als we niets kunnen zeggen over wat we van mensen mogen verwachten, over hoe we ons bestaan als menswaardig kunnen zien, dan kunnen we niet opvoeden, omdat we niets over te dragen hebben. Zelfs het kind zien als iemand die aan z'n lot moet worden overgelaten, is in laatste instantie een handeling en een keuze. We kunnen niet niet handelen en het is onmogelijk om geen keuzes te maken, want ook iets nalaten is zowel een handeling als een keuze.

Zowel Redmeijer als Foucault laten dus in laatste instantie een keuzemoment overeind, als een vaststaand feit. Zoals gezegd ligt dat punt bij Redmeijer op een veel vroeger moment dan bij Foucault. Terwijl bij Foucault alleen nog het vermoeden van een autonome kern in de mens - die weliswaar niet beschreven kan worden maar wel aangrijpingspunt is voor het begrip verzet - overblijft, neemt Redmeijer een duidelijk omschreven positie in. Redmeijer poneert het axioma gelijkwaardigheid. Afgezien echter van dit verschil in uitgangspunt of axioma geldt voor alle begrippen die Foucault gebruikt dat hij ze verder heeft afgepeld en ontmaskerd, of in ieder geval heeft geproblematiseerd. Redmeijer daarentegen gebruikt woorden die (nog) geladen zijn met allerlei tijdelijke connotaties, met sociaal maatschappelijke invullingen en die problematiseert hij niet of nauwelijks.

De bedoeling van een bewerking van de theorie en het model Redmeijer zou dus (kunnen) zijn; het verder afpellen van de termen die Redmeijer gebruikt, of in ieder geval het problematiseren van begrippen die als te vanzelfsprekend worden gehanteerd. Daarmee verliezen de theorie en het model iets van hun eenvoud en overzichtelijkheid, maar ze winnen aan tijdloze bruikbaarheid en daarbij komt de doelstelling van Redmeijer; een min of meer algemeen kader voor de orthopedagogiek te realiseren, dichterbij. Wanneer lagen en maskers van termen uit het model worden afgepeld, geeft de opzet meer ruimte voor kritisch denken in de orthopedagogiek.

HOOFDSTUK 4 THEORIE EN MODEL VAN REDMEIJER,
HERZIEN IN HET LICHT VAN FOUCAULT

INLEIDING

Na de conclusie in hoofdstuk 3, dat Foucault en Redmeijer zodanige raakvlakken hebben dat het model Redmeijer wel degelijk aangevuld zou kunnen worden met elementen van het gedachtengoed van Foucault, komt in dit hoofdstuk aan de orde wat die aanvullingen kunnen zijn.

Ik wil me beperken tot het aangeven van de momenten in de thema's van Redmeijer en die elementen van het model waarbij de werkwijze en het gedachtengoed van Foucault zinvolle aanvullingen kunnen zijn. Daarnaast zal ik de gevolgen van zo'n aanvulling kort schetsen.

4.1 Aanvullingen op de thema's van Redmeijer

De thema's die ik bij Redmeijer's theorie heb onderscheiden hangen sterk samen met het model waar het in deze scriptie om gaat. Juist omdat het zijn bedoeling is om voor de orthopedagogiek een algemeen kader te geven waarbinnen alle nieuwe gegevens, onderzoeksmethoden en tests een plaats zouden kunnen krijgen, is het van belang dat de theorie achter dit model zo helder mogelijk wordt. Er is geen model mogelijk zonder theoretische lading, zonder gemaakte keuzes, maar als deze theorieën en keuzemomenten helder en open ter discussie gesteld kunnen worden komt dat de doelstelling van dit model ten goede.

4.1.1 Structuur

Redmeijer legt sterk de nadruk op het begrip structuur. Behoefte aan structuur is bij ieder mens constateerbaar. De structuur maakt dat we als mens kunnen overleven, mits die structuur die we over de wereld leggen een adequate is. Een baby krijgt die structuur van buitenaf aangedragen en als deze adequaat is, gaat het kind, naar mate het zich ontwikkelt, steeds meer zijn eigen structuur vormgeven.

Redmeijer zegt structuur is: "het onderscheid tussen relevante en irrelevante factoren en eliminatie van de irrelevante" (Redmeijer 1985-2 p.15), ik heb

daaraan in hoofdstuk 1 toegevoegd; "dat uit de relevante factoren een min of meer samenhangend beeld wordt gevormd, waarbij aan iedere factor een bepaalde betekenis wordt toegekend." Redmeijer laat steeds de wisselwerking zien tussen; de wereld, de sociale omgeving en het individu. Wat echter bij hem nauwelijks aan de orde komt zijn de invloeden die bepalen wat er overgenomen wordt, waarom iets relevant is of irrelevant.

Als we Foucaults theorie hierbij betrekken wordt duidelijk dat de samenleving zichzelf vormt door splitsingen. De splitsing waar - onwaar is daarvan één van de belangrijkste, maar de splitsing relevant - irrelevant is evenzeer een splitsing zoals Foucault die bedoelt.

Een mens legt dus een structuur aan op basis van een splitsing die grotendeels buiten hemzelf om ontstaan is en die bij voorbaat al vorm en inhoud van zijn structuur in grote mate bepaalt.

Een mens die opgevoed is in een bepaalde structuur definieert zichzelf en zijn omgeving in, als het ware, "geleende termen". Pas wanneer iemand zich bewust wordt van de oordelen die hij heeft overgenomen, de splitsingen die in de wereld zijn aangebracht, dan kan hij een eigen structuur aanbrengen.

Deze eigen structuur is echter nog steeds ingebed in een samenleving die bepaalde dingen wel en andere niet accepteert als ter discussie staand. Niet eens uit onwelwillendheid, maar vooral uit onvermogen bestaat er een structuur van waarheidspreken en uitsluitings- mechanismen waar niemand buiten kan gaan staan.

Foucault laat zien, dat de wil tot waarheid allerlei beperkingen heeft aangebracht in wat wel en niet als kennis wordt gezien en dat dit een stramien vormt wat wordt doorgegeven van generatie op generatie, door opvoeding, bibliotheken en wetenschappelijke werken. We kunnen ons de impact van zo'n stramien nauwelijks voorstellen, omdat we er zelf middenin zitten. Het bepaalt waarover we kunnen spreken en op welke wijze, welke boeken er te lezen zijn, wat er in de kranten staat en wat er in onderwijsinstellingen aan volgende generaties wordt doorgegeven. Het is zoiets als de lucht die we inademen, we kunnen niet zonder en we merken het niet of nauwelijks bewust op. Pas als het afwezig zou zijn, als we niet meer zouden kunnen kiezen tussen relevant en irrelevant, waar en onwaar, rede en onrede, als we geen enkele aanwijzing zouden hebben over hoe het in elkaar zit, dan zouden we merken hoeveel invloed het stramien van splitsing en uitsluiting steeds heeft gehad. En eigenlijk zelfs dat niet want denken zonder dat stramien zou een totaal ander denken worden, waarvan we ons vanuit onze huidige situatie geen voorstelling kunnen maken.

Het begrip structuur is voor Redmeijer een basisbegrip; dat wil zeggen een zo min mogelijk theoretisch geladen en beladen begrip. Dit blijkt echter; - wanneer we met de blik van Foucault ernaar kijken, - toch nog verder te analyseren. Dit wil niet zeggen dat het begrip structuur niet meer bruikbaar is in het model, het wil alleen zeggen dat we daarmee nog niet bij de kern zijn aangeland. Het afpellen wat Foucault doet, is zoiets als ontbinden in factoren en bij structuur zijn we nog niet tot de kleinste eenheid gekomen. Binnen het begrip structuur zijn nog mechanismen aan te wijzen die structuur - de wijze waarop structuur wordt ervaren, doorgegeven en overgenomen - in grote mate bepalen.

Allereerst zijn dat, zoals hiervoor reeds werd genoemd; de wil tot waarheid en de daaruit voortkomende splitsingen, die bepalen wat er wel en niet in een structuur opgenomen kan worden. Dit maakt al dat hele terreinen van mogelijkheden afvallen. Wat die mogelijkheden zouden kunnen zijn weten we niet, want ze vallen buiten onze structuur. Ze zijn niet onderhevig aan onze opinie, ze worden volledig genegeerd, zo goed en volledig genegeerd, dat we niet (meer) weten dát we iets negeren.

Diezelfde wil tot waarheid en de neiging die we hebben om het spreken onder controle te houden, maakt dat wat er gezegd kan worden en door wie, waarover gesproken kan worden en op welke wijze, ook bepaald wordt. Dat dit in grote mate onze structuur bepaalt zal direct duidelijk zijn. We komen immers aan onze structuur door ervaring en die ervaring is gekleurd door het spreken, datzelfde spreken wat aan zoveel controle onderhevig is. De controlerende systemen reproduceren zichzelf, doordat we ze met onze ervaring meekrijgen, als onlosmakelijk deel van de inhoud van het spreken.

Een tweede belangrijke invloed gaat uit van macht, macht zowel als belemmerende factor als producerende factor. Zeker dáár waar Foucault praat over macht als een (belangen)strijd, heeft macht ook effecten op structuur. Ten eerste wordt de structuur gevormd door diegene die de belangenstrijd op dát moment gewonnen heeft en ten tweede worden allerlei regels opgelegd aan de structuur om de situatie te stabiliseren en te beheersen. Macht beïnvloedt niet alleen de structuur die er bestaat ten aanzien van de sociaal-maatschappelijke en natuurlijke omgeving, maar ook de structuur die bestaat ten aanzien van de eigen identiteit.

Macht en de wil tot waarheid, de splitsingen en het waarheidsspreken die daarmee samenhangen, bepalen niet alleen dat er handelingen tegen betaling verricht worden, dat dat werk heet en dat aan werk bepaalde waarde gehecht wordt, diezelfde principes zorgen ook dat er een beeld ontstaat waarin bepaalde

jongeren kansarm worden genoemd én niet in de laatste plaats dat die jongeren zichzelf ook als zodanig gaan ervaren. Het gaat er niet om deze structuur aan te vechten, maar om te laten zien dat het een gevolg is van in de samenleving werkzame mechanismen, waarvan we ons tenminste ten dele bewust kunnen worden. Dat maakt ook dat we gaan zien dat andere structuren andere elementen uit de samenleving naar voren zouden kunnen halen en een heel andere identiteit aan eenzelfde jongere kunnen verlenen.

Als we bijvoorbeeld zouden kijken naar de belasting die iemand vormt voor het milieu zou dezelfde jongere die geen eigen bedrijf of kapitaal, geen auto en weinig geld voor méér dan eerste levensbehoeften heeft, een heel andere status krijgen en een heel ander zelfbeeld. Onze structuur bepaalt echter dat dit geen zienswijze is die wij hanteren om de maatschappij in te delen.

Het feit dat we nu spreken over milieu is zelf voorbeeld van een veranderende structuur; Was er eerst alleen natuur en cultuur waarbij natuur stond voor negatief, onontgonnen en waarbij cultuur de positieve tegenhanger daarvan was, is er nu milieu als het alter-ego van natuur. We moeten nog steeds cultuur boven natuur stellen om ons vooruitgangsideaal vorm te kunnen geven, maar het milieu heeft daarbij een functie, die het ons mogelijk moet maken om deze dubbelzinnigheid voort te zetten.

4.1.2 Wetenschap

Voor Redmeijer is wetenschap een specifieke vorm van het meer algemene principe van structuur, een structuur die aangebracht wordt in de maatschappij in onze omgeving en onszelf. Wat ik in het vorige hoofdstuk al beschreven heb is de grote overeenkomst in ideeën tussen Redmeijer en Foucault betreffende de relatieve status van wetenschappelijke gegevens, theorieën en modellen. Beiden zien geen vooruitgang in kennis, maar een verandering van perspectief.

Redmeijers idee over die relativiteit heeft als consequentie dat iedereen een eigen structuur aanbrengt in de werkelijkheid en dat de wetenschap alleen tot een verbreding van je eigen blikveld kan leiden. Doel van wetenschappelijk onderzoek moet zijn; iets of iemand in zijn "zo zijn" benaderen, een activiteit die nooit helemaal slaagt, omdat we in laatste instantie de werkelijkheid buiten onze subjectiviteit niet kunnen kennen.

Dit brengt de wetenschap terug tot een mening, een structuur tussen anderen. Dat is op zich wellicht verdedigbaar, maar wordt bij Redmeijer niet verder uitgewerkt of toegelicht. Dat is begrijpelijk, omdat het hem gaat om de meta-

praktijk. Als we echter het model Redmeijer bruikbaar willen laten zijn als algemeen orthopedagogisch kader zal de positie van wetenschap verder uitgewerkt moeten worden.

Ten eerste omdat meta-praktijk alleen onvoldoende perspectief biedt. Deze hier-en-nu situatie moet in een breder kader geplaatst kunnen worden, om een consequente opvoeding mogelijk te maken. Ten tweede wordt de meta-praktijk gevormd door ervaringen en meningen van praktijkmensen, die ook sterk beïnvloed zijn door wetenschappelijke theorieën. Ten derde is het geen reële weergave van de praktijk, om te stellen dat wetenschappelijke theorieën dezelfde status hebben als andere structuren. Het verschil in status, de oorzaken en de gevolgen daarvan, moeten duidelijk aan de orde gesteld worden om echt tot relativering te kunnen komen.

Foucault benadrukt steeds opnieuw dat wetenschap alleen kan bestaan binnen een bepaald stramien (episteme) en later voegt hij daaraan toe; binnen een bepaalde machtsstructuur of politieke organisatievorm. Dit stramien geeft de grondslag voor alle vormen van onderzoek, de manier waarop wetenschappelijke gegevens gevonden en beschreven moeten worden en het object waar de wetenschap zich op kan en mag richten. Op dit stramien wordt dan een wetenschap opgebouwd die zich vormt, verdeelt in disciplines en zichzelf bevestigt en reproduceert. Binnen Redmeijers theorie is wel aandacht voor het eigen leven wat theorieën en terminologieën gaan leiden, voor de betrekkelijkheid van kennis en weten, maar uiteindelijk legt hij de verantwoordelijkheid om daarmee om te gaan bij de individuele opvoeder. Daarmee kan echter de verantwoordelijkheid die de wetenschapper heeft niet worden verkleind. Een wetenschapper, een discipline, zo laat Foucault zien, maakt feiten. Wat over die feiten gezegd wordt krijgt een andere betekenis als het op een bepaalde wijze, door een bepaald persoon gezegd wordt. Het is niet voor niets dat een arts geen medicijnen mag aanprijzen in een reclame. Blijkbaar heeft zijn mening meer waarde, dan die van een willekeurig persoon.

Het episteme bepaalt wat er wel en niet gezien, onderzocht of gehoord kan worden. De inperking van het spreken bepaalt wie er mag spreken en waarover en op welke wijze dit gebeuren zal. Rituelen rond het omgaan met teksten, de manier waarop er commentaar gegeven kan worden en de wijze waarop een auteur de basis vormt van de interpretatie van zijn werk; dit alles maakt dat niet alles gezegd kan worden en dat het ene gebied wel tot ons weten kan behoren en het andere niet. Het bepaalt ook de invloed die een uitspraak heeft. Een man op de straat

telt minder mee, dan een hoogleraar die over zijn vakgebied iets zegt. Het onderwerp moet toegestaan zijn, want wanneer diezelfde hoogleraar iets zegt over buitenaardse wezens maakt hij zichzelf tot on-waar en men plaatst zijn uitspraak buiten de wetenschap. Er worden ook bepaalde non-verbale rituelen verwacht; een giechelende rechter past niet binnen ons verwachtingspatroon.

Het is een complex samenspel van allerlei factoren wat veroorzaakt of iets wel of niet tot de wetenschap wordt gerekend. Er is een totaliteit waarin we leven en daaruit worden bepaalde elementen gelicht en er worden "feiten" over uitgesproken. Die feiten veranderen onze omgang met de dingen, maar veranderen soms ook de dingen zelf. Zeker in het geval van menswetenschappen is duidelijk te constateren dat datgene wat wetenschappers over de mens beweren, invloed heeft op hun gedrag, hun denken, kortom op hun P.S. omtrent henzelf en hun omgeving. Iedere hulpverlener in de orthopedagogische sfeer gebruikt een taal die doordrenkt is met wetenschappelijke kennis. De woorden die gebruikt worden bestaan bij gratie van de wetenschap. Je kunt je tegen een naam, een visie enzovoorts verzetten, maar je hele kijk is verweven met dat weten, die kennis waarin je bent opgeleid. Alleen al het begrip orthopedagogiek geeft aan dat er eerst de pedagogiek was, dat er daarna kinderen waren wiens problematiek buiten het terrein van de gewone pedagogiek werd geplaatst. Ook hier werkt de uitsluiting en de splitsing, wat onze blik op het kind, de opvoedingssituatie en de opvoeders bepaald.

Door observatie krijgen we kennis omtrent de problematiek van een kind. Dat weten wordt echter gevormd door relaties die de wetenschap heeft gelegd, tussen gedrag en persoonlijkheid, oorzaak en gevolg, ziektebeeld en behandeling. Het weten rond een kind in een orthopedagogische situatie is ook sterk verbonden met het "weten" over een "normaal" kind. Het normale kind wordt echter zelden gedefinieerd. Het is wel de norm, de norm aan de hand waarvan andere kinderen als afwijkend (van die norm) worden gezien, maar wat die norm inhoudt zit verstopt in allerlei schijn gestalten; de vragen van een intelligentietest, de verwachtingspatronen van opvoeders, de eisen van de scholen en dergelijke. Of een kind zich kan handhaven, perspectief heeft, gezond is, is geen objectief gegeven. Het heeft niet alleen te maken met de structurering die dat ene kind heeft gevormd. Een mens leeft nu eenmaal niet als solitair en moet raakvlakken hebben met zijn sociale omgeving. Redmeijer zegt, dat we het kind objectief moeten benaderen, moeten benaderen in zijn "zo zijn", omdat ieder kind recht heeft op zijn eigen structuur. Onze visie op de structuur van het kind is echter ook altijd gekleurd door onze eigen P.S. en de S.A.S. waarin we leven. Aan de

ene kant moeten we ons daarvan bewust worden en steeds proberen te begrijpen hoe het kind zijn eigen structuur ervaart. Aan de andere kant helpt een beroepsreferentiekader of een menswetenschap die alleen daarop gericht is, het kind niet verder. Waar het in de orthopedagogiek om gaat, is dat het kind weer perspectief ervaart. Daarbij hoort ook dat het kind zelf keuzen kan gaan maken ten aanzien van de structuur waarin hij zijn de wereld en zijn leven vorm wil geven. Daarvoor is het noodzakelijk dat het kind kennis maakt met andere structuren dan de zijne en met de S.A.S waarin hij leeft. Niet om het kind aan te passen, niet om hem zoveel mogelijk op anderen te laten lijken, maar om het een toenemende keuzevrijheid te geven.

Als een kind door geestelijke of lichamelijke problemen niet in staat is om een grotere mate van overeenstemming met de S.A.S te bereiken, zal het met die gegevenheid moeten leren leven. Dat geldt wellicht nog in sterkere mate voor de ouders of opvoeders, dan voor het kind zelf. De P.S van de opvoeder moet zich aanpassen bij de (on)mogelijkheden van het kind. Als de orthopedagogiek meer oog zou krijgen voor het eigene van ieder kind kan het dat ook beter overdragen aan ouders en opvoeders. Het probleem is veelal dat heersende ideeën over hoe een kind zou moeten functioneren en over het doel van de opvoeding, ook op deze kinderen worden toegepast. De hele wetenschappelijke kijk op kinderen is gebaseerd op de mate waarin de kinderen afwijken van de norm. De termen waarmee kinderen aangeduid worden betreffen de medische-, of psychologische-, of orthopedagogische blik, maar we moeten ons er wel van bewust zijn dat die termen het gevolg zijn van een specifieke doorsnijding van de samenleving. We kunnen constateren dat het aantal probleemkinderen sterk is toegenomen na de invoering van de leerplicht en dat het aantal zieken stijgt met de toename van het aantal artsen. De manier waarop we tegen de wereld aankijken produceert iets en is niet slechts een neutrale constatering. De counselor moet de opvoeder bewust maken van de structuur die de opvoeder heeft en de blik die dat oplevert ten aanzien van de structuur van het kind. De counselor moet echter ook aandacht besteden aan de structuur die wetenschap genoemd wordt en de opvoeder moet zich bewust worden van de invloed daarvan op zijn eigen P.S. en zijn beroepsreferentiekader.

Redmeijer waarschuwt dat diegenen die bezig zijn met het tegenover elkaar stellen van theoretische opvattingen, niet bezig zijn met het object van de theorie, maar met de theorie als object. Dit moet vermeden worden, omdat steeds het kind als object centraal gesteld moet worden. Wetenschappers en opvoeders moeten zich openstellen voor andere ideeën en men moet samen zoeken naar de

beste manier waarop men het kind kan benaderen, om het perspectief te bieden. "Concurrentie van wetenschappers maakt dat men vasthoudt aan ideeën en tegen in plaats van met elkaar strijdt" zegt Foucault. Concurrentie versterkt de mechanismen van waarheidsspreken en inperking van het spreken die hij beschrijft. Foucault noemt dat het oorlogsmodel en zegt dat de strijd opblazen niet de manier is. Men moet ondanks de verschillen in visie samenwerken ten aanzien van een bepaald object van onderzoek, om zo actuele problemen op te kunnen lossen. Hier zien we hoe Foucault, vanuit een heel andere invalshoek, de visie van Redmeijer op de wetenschap onderbouwt.

4.1.3 Persoon en moraal

Het axioma van Redmeijer geeft de basis voor de ideeën die hij ontwikkelt omtrent de eigen verantwoordelijkheid van ieder mens. Het probleem hierbij is dat er eerst gesteld wordt dat de mens zich ontwikkelt met zijn, door ervaring verrijkte, oerreflex. Het hangt dus sterk af van de aangeboden structuur wat iemands mogelijkheden worden. Daarnaast spelen de genoemde factoren een belangrijke rol; lichamelijke, constitusionele, cognitieve en psycho-sociale of emotioneel-sociale factoren. Hierdoor lijkt het alsof de mens gevormd wordt door de hem omringende krachten en de aangeboren (on)mogelijkheden. Terwijl de mens deze niet kan bepalen, wijst Redmeijer toch steeds opnieuw naar de persoonlijke verantwoordelijkheid. De mens zoekt wel steeds naar autoriteit buiten zichzelf, maar dit wijst Redmeijer af. Geen enkele ideologie, religie of wetenschappelijke theorie kan die eigen verantwoordelijkheid overnemen. Foucault zegt, dat de mens middenin het geweld van alle krachten die op hem inwerken, moet proberen zo onafhankelijk mogelijk te zijn.

Natuurlijk is de mens nooit onafhankelijk, want het stramien van de (denk)wereld waarin hij geboren wordt, allerlei krachten die vormend op de mens inwerken, geven de grenzen aan van de mogelijkheden. Waar het bij zowel Redmeijer als Foucault om gaat, is dat als men alle schijn gestalten, alle gevormde krachten weghalen, er een kern overblijft. Geen kern die we kunnen beschrijven, geen diepste wezen wat we kunnen kennen, maar een moment van eigenheid, wat maakt dat de mens meer is dan de optelsom van de inwerkende en vormende krachten en de hem geboden structuur. Alleen de erkenning van een dergelijk moment geeft de ruimte voor het begrip eigen verantwoordelijkheid bij Redmeijer en verzet bij Foucault.

Terwijl Redmeijer een pleidooi houdt voor een axioma wat, zoals hij zelf zegt,

rationeel is en meer dan een willekeurig uitgangspunt, geeft Foucault geen gedragsregels of uitgangspunten aan. Hij beschrijft alleen welke krachten er werkzaam zijn en stelt dat men zich daartegen kan verzetten. Dat laatste komt meer aan de orde in de interviews dan in de boeken. Als wetenschapper is Foucault vooral bezig met de ontsluiting, de analyse van schijnwaarheden en schijnwerkelijkheden. Alleen uit de keuze van zijn onderwerpen, de nadruk die hij legt op bewustwording en uit zijn latere politieke betrokkenheid, kunnen we aflezen, dat er naast die analyse, die negatief van karakter is, ook een positieve invulling van het bestaan mogelijk blijft. Foucault zegt daarover; "Als ik nooit zeg wat te doen, is dat niet omdat ik meen dat er niets te doen is; integendeel, ik denk dat er wel duizend dingen moeten worden gedaan, bedacht en beraamd door hen die de machtsrelaties waarin ze zijn verwickeld hebben onderkend en vastbesloten zijn er aan te ontsnappen" (Groene Amsterdammer 1988).

In het werk van Foucault blijft steeds de herhaling van een patroon overeind. Men kan zich verzetten, maar al komt een onderdrukte waarheid daardoor boven, dan zal er altijd een nieuwe onderdrukte groep ontstaan. Deze groep moet door macht beheerst worden, tot de kansen keren en de strijd weer een nieuwe groep en hun waarheid aan de macht brengt. Foucault is enerzijds een pessimist; er is geen vooruitgang, macht en strijd spelen hun autonome rol en allerlei krachten werken mee aan de beheersing van de status quo. Steeds opnieuw veranderen de machtsconstellaties, maar de patronen zelf veranderen niet. Anderzijds is hij een optimist; wanneer mensen zich bewust worden van de machtsmechanismen kunnen ze zich verzetten, de maatschappij is in zeker zin maakbaar. Kennis speelt hier een bevrijdende, in plaats van een onderdrukkende rol. Bij zowel Redmeijer als Foucault blijft de persoonlijke verantwoordelijkheid van ieder mens onaangetast. Die verantwoordelijkheid heeft te maken met de mate waarin de mens zich bewust wordt van zijn situatie, de verantwoordelijkheid die gekoppeld is aan de macht die iemand heeft en de ruimte die er is om keuzes te maken. Binnen de marges die geboden worden heeft ieder mens de vrijheid om te kiezen en daarmee de plicht om een keuze te maken die hij kan en wil verantwoorden. Een gevolg van de gemaakte keuzes is niet te overzien, maar de nadruk ligt ook niet zozeer op de gevolgen die er ontstaan, maar op de intentie die iemand met zijn keuze heeft. Bij de noodzaak tot het maken van keuzes hoort het recht om fouten te maken en daarvan te leren. In de orthopedagogische situatie kan een counselor een opvoeder daarbij begeleiden.

Ten aanzien van het kind kunnen we stellen dat, hem het recht geven op een eigen structuur, geen of weinig inhoud heeft, als er niet tevens duidelijk gemaakt

wordt dat die vrijheid alleen kan bestaan binnen bepaalde marges. Een kind kan de consequenties van de door hem gekozen structuur niet overzien. Het grootste probleem voor een opvoeder is om steeds opnieuw af te wegen wat een kind zelf kan bepalen en wat niet. De opvoeder moet het kind de keuze bieden uit diverse handelingsalternatieven en het ruimte bieden om te experimenteren met het eigen gedrag. Tegelijkertijd moet het kind ook leren omgaan met grenzen van anderen, van de samenleving waar het in opgroeit. Dat vraagt van de opvoeder niet dat hij zijn eigen grenzen, zijn eigen structuur aan de kant schuift, want dan leert een kind niet omgaan met grenzen. Aan de andere kant moet een opvoeder een kind meer ruimte geven dan hij zichzelf toestaat. Hij moet accepteren dat het kind bezig is zijn eigen structuren te ontdekken en die een plaats te geven in de omgeving waarin het leeft, de opvoeder moet het kind daarin steunen en begeleiden.

4.2 Het model Redmeijer in het licht van Foucault

Na de thema's van Redmeijer, wil ik nu het model opnieuw aan de orde stellen, met daarbij de toevoeging vanuit het gedachtengoed van Foucault. Het betreft hier geen uitputtende analyse, maar een schets van wat er gewonnen kan worden met de werkwijze van Foucault. Hij analyseert de begrippen uit het model en dit geeft enerzijds een verheldering van het model en anderzijds een fundering van de door Redmeijer bepleite kritische en relativiserende houding.

4.2.1 Persoonlijke Structuur

De P.S., dat wil zeggen het individu met zijn verleden, zijn opvattingen en zijn sociale identiteit bestaat uit drie elementen, die elkaar beïnvloeden. Dit zijn; het gestructureerde deel, het te structureren deel en het (nog) niet gestructureerde deel. Met de toevoegingen vanuit het gedachtengoed van Foucault is hierover nu meer te zeggen, dan in § 1.2 het geval was.

Redmeijer geeft aan dat de P.S. een opgebouwde structuur is, die ontstaat doordat de menselijke oerreflex verrijkt wordt met opgedane ervaringen. Het hele leven dóór structureert en herstructureert de mens zijn kennis, ervaringen en emoties. Wat door Redmeijer daarbij nauwelijks aan de orde gesteld wordt, is dat een kind geboren wordt in een omgeving die een bepaalde manier van "spreken" gevormd heeft. Datzelfde "spreken" bepaalt wat een mens benoemen en dus kennen

kan. Wat (nog) niet gestructureerd is, is dus geen strikt persoonlijke keuze, maar is sterk verbonden met de ge- en verboden rond het "spreken". Het bepaalt echter wel mede hoe een P.S. zich ontwikkelt. Wat Foucault beschrijft aan interne en externe procedures en beperkende voorwaarden rond "het spreken" geldt zeker ook ten aanzien van het spreken van ieder individu. Dit heeft een grote invloed op de ideeën en gedachten die iemand heeft over zichzelf en zijn omgeving.

Een P.S. bestaat uit een persoonlijke en of sociale identiteit. Foucault laat zien dat macht een belangrijke rol speelt bij de opbouw van de identiteit. Macht belemmert, zoals ook de inperking van het spreken ten dele een functie van macht is, maar macht produceert ook. Disciplineren en observatie zijn twee elementen die we daarin kunnen herkennen. Wat Foucault beschrijft over de gevangenis geldt ook voor opvoeding en onderwijs; Ieder mens in onze maatschappij moet naar school, wordt daar onderworpen aan bestaande regels en de bedoeling is dat je jezelf zo snel mogelijk en zo volledig mogelijk aanpast aan de bestaande orde. Er wordt zelfs in de meest kind-gecentreerde scholen gedisciplineerd. Op ontrekking aan die disciplineren staan sancties. En evenals in de gevangenis, wordt er nu niet meer op het lichaam gestraft, maar op de ziel. In de opvatting van Foucault is de ziel speciaal vanwege de disciplineren geproduceerd; Er wordt ingespeeld op het geweten van de gevangene, om de discipline over te laten nemen door de eigen behoefte om een goed mens of tenminste een goede gevangene te zijn. Op scholen wordt ook geprobeerd om het kind in te laten zien dat het voor zijn eigen bestwil aan de heersende orde mee moet doen. Idealiter neemt het kind zelf de daarvoor extern gegeven disciplineren over en zo kan het in het vervolgonderwijs de grotere vrijheid aan, omdat het zichzelf kan reguleren. Ook in opvoeding en onderwijs speelt observatie en de daaruit voortvloeiende kennis een grote rol. De observatie en de kennis maken, dat we beslissen of een kind schoolrijp is, kan overgaan, of in een bijzondere onderwijsvorm terecht moet komen. Ook binnen de orthopedagogische setting, wordt weer door disciplineren, observatie en kennis geplaatst, behandeld en eventueel tot ontslag overgegaan.

Ook in de orthopedagogiek kennen we het equivalent van de gevangene die zichzelf te gevaarlijk vindt om los te lopen; sommige kinderen kunnen uitstekend verwoorden waarom ze in een inrichting, op een Z.M.O.K.-school of in een internaat zitten en definiëren zichzelf als probleemgeval.

In de P.S. zit ook het subject begrip vervat. Iemand geeft zichzelf een

identiteit in woorden die in de maatschappij, in zijn omgeving of in zijn subcultuur mogelijk zijn. Foucault maakt duidelijk dat het subject begrip geproduceerd wordt door mechanismen die te maken hebben met macht en waarheidsspreken. Een ander aspect wat door Foucault belicht wordt, is dat iedereen zichzelf als een eenheid moet denken om te kunnen bestaan. Als iemand zijn gedrag en gedachten ziet als van elkaar losstaande gebeurtenissen kan hij zichzelf niet handhaven. De omgeving spreekt iemand aan op vorige gedragingen, het gedrag van nu ontleent zijn betekenis aan iemands persoonlijke geschiedenis. We denken onszelf en onze medemensen dus als een eenheid, een eenheid die weliswaar dynamisch is en in ontwikkeling, maar we zoeken toch vooral naar een herkenbare lijn daarin. Die lijn zien is jezelf of de ander een structuur toekennen of opleggen.

In de orthopedagogiek wordt gedrag van een kind begrijpelijker wanneer we daarvoor in zijn verleden redenen kunnen aanwijzen. Deze kennis van het verleden betekent echter ook dat al het nieuwe gedrag geplaatst wordt in het licht van eerdere observaties en kennis en dus wordt de blik op het kind gericht door zijn verleden en niet door wie het nú is.

Wat geldt voor het kind, geldt natuurlijk ook voor opvoeders, ouders en orthopedagoog en het is van belang om te kijken welke mechanismen een subject vormen, vooral omdat Redmeijer de nadruk legt op het element "vrijheid van keuze" en "eigen verantwoordelijkheid". Wil een opvoeder zich vrij kunnen maken van, of zoveel mogelijk vrijmaken van allerlei bepalende mechanismen, dan zal hij zich eerst bewust moeten zijn welke mechanismen er op welke wijze werkzaam zijn.

Juist omdat het model een min of meer tijdloos kader wil vormen, waarbinnen nieuwe theorieën en kennis een plaats krijgen in een totaalbenadering van de orthopedagogiek, is het van belang dat ook de ontmaskeringsmomenten die Foucault eraan kan toevoegen tijdloos zijn. Het gaat Foucault niet om deze of gene maatschappelijke structuur of politieke beweging, maar om algemene inperkende en producerende mechanismen, die op de een of andere manier steeds een schijnbare kern aanwijzen, die de basis lijkt te zijn voor theorieën, waarheid of voor het beeld van een subject, maar die dat niet is. Bij nadere analyse lijkt het slechts bedoeld te zijn om de aandacht af te leiden, óf van de echte kern óf van de bewustwording dat er geen kern is.

4.2.2 De Sociaal aanvaarde structuur

De S.A.S. is de sociaal aanvaarde structuur, de algemeen aanvaarde omgang met elkaar en de wereld.

Redmeijer geeft ten aanzien van deze S.A.S. aan, dat het soms zo alledaags (geworden) is dat we ons er niet meer van bewust zijn dat het gaat om keuzes die we maken, om dingen die we zús doen of waar we zó over denken, maar die ook op een andere wijze bekeken hadden kunnen worden.

Met Foucaults theorieën kunnen we beschrijven welke mechanismen bewerkstelligen dat iets zo gewoon wordt, dat we denken dat het niet anders had kunnen zijn en wat de gevolgen daarvan zijn. We kunnen ook een voorzichtige aanzet geven tot een andere manier van denken.

Wat Redmeijer S.A.S. noemt valt eigenlijk uiteen in diverse sub-structuren. In iedere sub-structuur zijn andere omgangspatronen alledaags en evident. Al deze sub-structuren passen echter min of meer in een groter geheel, te weten; de samenleving waarin ze voorkomen. Het is niet zo dat de sub-structuren tezamen de overkoepelende structuur vormen, maar ook niet omgekeerd. Ze bepalen elkaar echter in sterke mate.

Als in een samenleving als geheel iets niet aan de orde gesteld wordt, kan het ook niet of nauwelijks in sub-structuren aan de orde gesteld worden. Als dat wel gebeurt wordt de sub-structuur dissident en valt dus in de uitgesloten categorie van het on-ware en on-redelijke. Daar staat tegenover dat de substructuren de samenleving kunnen veranderen; dingen die eerst niet aan de orde waren worden onderdeel van de S.A.S. van een samenleving, denk bijvoorbeeld aan stemrecht voor de vrouw; Was eerst de sub-structuur die vóór vrouwenstemrecht was in Nederland dissident, on-redelijk en on-waar, nu wordt de sub-structuur die ertegen is in die hoek geplaatst.

Foucault onderscheidt, evenals Redmeijer, diverse substructuren, de toevoeging is dat Foucault aangeeft wat de invloed is die een bepaalde sub-structuur in een samenleving kan hebben en daarnaast beschrijft hij hoe zo'n sub-structuur zichzelf vormt en in stand houdt. Het beste komt dit tot uitdrukking in zijn analyses van het spreken. Wat hij ten aanzien daarvan beschrijft slaat echter ook op de S.A.S. Dat wat sociaal aanvaard is in een bepaalde (sub)-structuur, is grotendeels afhankelijk van datgene wat besproken kan worden en de wijze waarop dat gebeuren kan. We kunnen stellen dat datgene wat Redmeijer S.A.S. noemt, gebouwd is op wat Foucault episteme noemt. De concrete inhoud van de S.A.S vormt een patroon wat als het ware geweven wordt op dat onderliggende stramien. Hoe dat patroon eruit gaat zien wordt bepaald door die krachten en mechanismen die

Foucault onderscheidt in waarheidsspreken, macht en subjectvorming. Van dit patroon is een deel niet herkenbaar als zijnde het gevolg van keuzemomenten. Een ander deel is wel (h)erkend als keuze en wordt dientengevolge ook met redenen omkleed. Het is opvallend dat datgene wat het minst vanzelfsprekend is, met de meeste redenen omkleed wordt, maar tevens het eerst aan de orde komt om eventueel vervangen te worden door een andere keuze. Op dat moment dat "gevaar voor de volksgezondheid" een item wordt in de discussie over het milieu, wordt dat als het ware uit het geheel gelicht. Er wordt weliswaar gezegd er is géén gevaar voor de volksgezondheid en dit wordt met getallen en kennis omkleed, maar juist dat het nodig is om het te beredeneren, haalt de vanzelfsprekendheid eraf. Juist dát maakt dat we ons ervan bewust worden dat het ook anders zou kunnen zijn en dus starten mensen nadere onderzoeken naar "het gevaar voor de volksgezondheid" en straks kan de opinie omslaan naar er is wél gevaar voor de volksgezondheid.

Foucault geeft aan, dat de S.A.S. niet zomaar ontstaat en blijft bestaan, maar dat er mechanismen en krachten aan het werk zijn, die dit beïnvloeden. Onze wil tot waarheid en het waarheidsspreken máken bepaalde feiten door ze aan de orde te stellen, te onderzoeken en er kennis over te vergaren. Disciplines, spreekgemeenschappen, rituelen en sociale toeëigening, maken dat bepaalde zaken op bepaalde wijze aan de orde gesteld worden. Slechts diegenen die door opleiding en status zijn gekwalificeerd op een bepaald (vak)gebied, hebben een sociaal aanvaard recht op een uitspraak over dat gebied te doen. Dat moet dan ook op een bepaalde wijze en binnen de grenzen van het heersende stramien gebeuren. Uitspraken die niet aan bovengenoemde voorwaarden voldoen worden uitgesloten.

Machtsstrategieën en disciplineren, maken dat mensen zichzelf en anderen gaan beschrijven in termen die bepaald zijn door de heersende structuur; een structuur die zichzelf eerst tot "waar" en "redelijk" heeft verklaard en daarmee alle anderen tot "onredelijk" en "onwaar". De mensen die zich aan de "on-kant" van die scheidslijn bevinden kunnen zichzelf verzetten tegen die indeling of over die scheidslijn heen proberen te komen. In beide gevallen worden ze alleen gehoord als ze de "ware" en "redelijke" taal gebruiken en daar zit dus altijd een element van aanpassing aan de heersende structuur in. Machts- strategieën werken ook zó dat datgene wat sociaal aanvaard is, niet in logisch verband gebracht kan worden met andere zaken die, in dezelfde (sub)structuur, onaanvaardbaar zijn. Om een voorbeeld te noemen; Roken wordt in Nederland langzamerhand gezien als een a-sociale bezigheid, iets waarmee je jezelf en

anderen schade toebrengt. Er gaan al stemmen op die zeggen dat het ontstaan van longkanker bij iemand die rookt diens eigen schuld is en dat de behandelingskosten niet door de gemeenschap betaald zouden moeten worden. Als deze redenering doorgetrokken zou worden naar de situatie van automobilisten in Nederland wordt dit gekwalificeerd als onzin. Toch geldt ook daar dat er schade aan jezelf en anderen wordt toegebracht en is er een directe relatie tussen autogebruik en het aantal verkeersslachtoffers. In het huidige denken kan deze relatie, binnen het redelijke, echter niet gelegd worden.

4.2.3 Logisch sociaal aanvaardbare structuur

De L.S.A.S. is dat deel in het model waar discussie en toetsing van P.S. en S.A.S. plaatsvinden. Redmeijer zou graag zien dat de L.S.A.S. naar vorm wel afgestemd zou worden op de deelnemers -een discussie tussen een dove en een horende verloopt anders dan die tussen twee horenden- maar dat de inhoud daar niet door beïnvloed zou worden. Nog afgezien van de vraag of dit mogelijk is, is de vraag hoe de inhoud van zo'n L.S.A.S.-discussie tot stand komt. In de discussie over aanvaardbaarheid komen persoonlijke structuren en sociaal aanvaarde structuren tegenover elkaar te staan. Dat zowel de P.S. als de S.A.S. onderhevig zijn aan krachten die door Foucault zijn geanalyseerd zoals; waarheidsspreken, macht en dergelijke is al aan de orde geweest. Daarnaast komt juist in de L.S.A.S. naar voren, dat de discussie, de manier waarop gesproken mag worden, door wie en waarover, niet vrij is, maar beperkt en begrensd wordt door rituelen, spreekgemeenschappen, de scheiding rede - onrede en machtsproductie. In de theorie van Redmeijer, wordt een grote claim gelegd op ieders persoonlijke integriteit, maar zelfs onze eigen opvatting over integriteit wordt door dergelijke krachten beïnvloed. Pas wanneer we dat erkennen, kunnen we zelf bezig gaan met het afschillen - op de wijze van Foucault - van alles wat niet van onszelf is. Het is niet zo dat we terecht kunnen komen op een kern in onszelf wat ons "ware zelf" of iets dergelijks is, maar het is wel mogelijk om steeds meer lagen af te leggen, lagen die het gevolg zijn van waarheidsspreken, producerende macht en disciplinerende. Het probleem blijft, dat ook met de aanvulling die Foucault oplevert, we geen alternatief voor handen hebben. We zitten allemaal in het stramien, we zijn allemaal beïnvloed door die krachten en we kunnen daar niet buiten gaan staan. Het is bij gratie van die krachten dat we wetenschap beoefenen, dat we denken in termen van waar en onwaar, dat we onderscheid maken tussen redelijk en on-redelijk.

Een L.S.A.S. bestaat alleen als we aannemen dat er logische redeneringen bestaan, en dus ook on-logische, dat er rationele argumenten zijn en dus ook niet-rationele. Zonder deze splitsingen kunnen we niet, ze maken deel uit van een structuur waar we (nog) niet zonder kunnen.

Wat door ons algemeen aanvaard is, wordt niet ter discussie gesteld. Wat voor ons algemeen onaanvaardbaar is ook niet (bijvoorbeeld kannibalisme). Waar het om draait, is het gebied daartussen. Het gebied waar we ons bewust zijn dat we keuze maken of gemaakt hebben, waar de meningen over mogen en kunnen verschillen, alhoewel binnen bepaalde grenzen; dáár vindt de discussie en de toetsing plaats.

We moeten alleen niet uit het oog verliezen, dat ook die toetsing weer gekleurd wordt door diezelfde, door Foucault genoemde, krachten. We kunnen allemaal zien dat verbale vaardigheid, de status en opleiding van degene die iets zegt en al dat soort gegevens, die op zich niets toevoegen (of afdoen aan) de inhoud van het gezegde, vaak wel doorslaggevend zijn als het er om gaat of iets gehoord en serieus genomen wordt.

Het verzet wat bij Foucault, met name in de jaren zeventig, een belangrijke plaats inneemt kan natuurlijk ook in die L.S.A.S. nieuwe zaken aan de orde stellen. We kunnen daar allemaal wel voorbeelden van bedenken; de opkomst van de vrouwenbeweging, de vredesbeweging of milieubeweging. Toch moeten ook deze groepen zich aanpassen aan de manier van spreken, aan de wetenschappelijke gegevens en de bestaande maatschappelijke orde. Zo kunnen we protestmanifestaties zien onder politiebegeleiding, of een bezettingsactie met toestemming van de machtsdragers. Het gaat me hier niet om goed of afkeuring, maar om er op te wijzen dat iedere actiegroep een zodanige werkwijze en ideologie moet hebben dat het aansluit bij het algemeen stramien of daar tenminste nog enige aansluiting bij vindt. Gebeurt dat niet, dan spreken we niet meer van een actiegroep, maar van misdadig of pathologisch gedrag.

Daarnaast zijn ook de mensen die deel uitmaken van een organisatie die verzet pleegt, onderdeel van een maatschappij die op een bepaald stramien gebouwd is. Ook voor hen geldt, dat ze slechts kunnen zien wat er binnen dat stramien gezien kan worden en dat bepaalt dus ook waar zij hun verzet op richten.

4.2.4 De factoren

De factoren, die de concrete invulling vormen van de abstracte mens uit het

model Redmeijer, worden als factor aangewezen, omdat ze gezien, opgemerkt en erkend kunnen worden, als zijnde van invloed op het gedrag, de structurering of het "zo zijn" van de concrete persoon. Factoren ontstaan vaak door observaties van problemen in de samenleving. Er is weinig aandacht voor de gezonde, gelukkige en tevreden mens. Het lijkt alsof de inhoud van deze begrippen zich alleen laat beschrijven, als de afwezigheid van problemen die wel inhoudelijk beschreven kunnen worden.

De blik van de hulpverlening wordt vaak pas op een kind gericht als er problemen zijn ontstaan in de opvoedingssituatie. Die blik wordt dan al gericht door het probleem. In zekere zin gebeurt hier iets wat vergelijkbaar is met wat Foucault beschrijft over de gevangene. De gevangene wordt door observatie en de toename van kennis, tot delinquent; minder schuldig, maar daardoor nog minder te "genezen". Op dezelfde wijze wordt het kind een persoonlijkheid toegeschreven wat altijd al problematisch was, maar nu pas actueel geworden is. Het kind is moeilijk opvoedbaar, autistiform of M.B.D. en was dat dus eigenlijk altijd al. De meeste labels die zo'n kind krijgen kan beschrijven persoonlijkheidskenmerken en het enige wat er daarna nog kan gebeuren is dat kind en ouders of opvoeders ermee leren omgaan; het is niet iets waar het kind ooit van "afkomt". Het is onmogelijk om kennis over kind en opvoedingssituatie niet te bundelen en onder één noemer te brengen. Opvoeders en andere betrokkenen moeten samenwerken, rapporteren, kortom kunnen communiceren over het kind en zijn problemen. Het hanteren van labels en terminologieën wordt daardoor onontkoombaar. Het is echter wel belangrijk dat we ons steeds weer realiseren dat onze blik gericht wordt door die termen. Redmeijer wijst erop dat er mét iedere belangrijke orthopedagoog andere termen, maar daardoor ook andere categorieën, zijn ontstaan. De doorsnijding van het terrein van de orthopedagogiek verandert met iedere nieuwe theorie. Opvallend daarbij is dat er steeds meer categorieën bijkomen en er zelden een categorie verdwijnt. Het is een bekend gegeven dat wanneer er steeds een "meest problematische groep" uit een samenleving wordt gehaald, er zich steeds een nieuwe "meest problematische groep" aandient. Op die manier worden factoren die vroeger geen problemen veroorzaakten nu wel als problematisch ervaren. Het is niet zo dat we daarmee kunnen zeggen dat dit schijnproblemen zijn; iets wordt werkelijk als probleem ervaren en daarmee wordt het tot iets waar een oplossing voor gezocht moet worden.

Redmeijer stelt, dat iedereen recht heeft op zijn P.S. Dat betekent dat hulpverleners pas mogen ingrijpen als iemand zelf aangeeft dat hij vastloopt of

vastgelopen is. Als we dit toepassen op de orthopedagogiek ontstaat er een probleem; de perspectieven van een kind worden in grote mate bepaald door de opvoedingssituatie. Een kind kan niet uit de hem aangeboden structuur stappen op te bekijken of deze structuur hem belemmert of niet; Het kind is wat het is. Een hulpverlener grijpt dan in op het moment dat anderen (arts, school) vinden dat het kind belemmerd wordt in zijn ontwikkeling. We moeten ons wel realiseren dat het een P.S. van iemand is wat bepaalt wat er volgens hem belemmerende factoren zijn en dat dit sterk samenhangt met de S.A.S. van de substructuur van waaruit gekeken wordt. In een samenleving als de Nederlandse, belemmer je een kind met een normaal IQ wanneer je het analfabeet laat zijn, maar er zijn samenlevingen waarin analfabetisme geen grote rol speelt. Het is een keuze vanuit onze tijdelijke S.A.S., dat we incest, mishandeling of het aanzetten tot criminaliteit aanwijzen als redenen om tot uithuisplaatsing over te gaan. We kunnen niet uit ons stramien en onze S.A.S. treden en we moeten, zeker in het geval van orthopedagogische hulpverlening, deze keuzes maken, omdat afwachten tot een kind zelf om hulp vraagt betekent dat er al onherstelbare schade aan het kind kan zijn toegebracht.

4.2.5 Het axioma

Het axioma is het enige moment in het model dat Redmeijer zichzelf en zijn ideeën niet relativeert. Voor hem is duidelijk dat het axioma een eerste en een laatste punt in zijn theorie en model vormt; een uitgangspunt waarover voor hem geen discussie mogelijk is. Als er op Foucaultiaanse wijze gekeken wordt naar de nog jonge historie van de (ortho)pedagogiek, moeten we echter constateren, dat er in het verleden andere uitgangspunten gekozen zijn en dat er door andere orthopedagogen nog steeds andere uitgangspunten gekozen worden. Daarnaast is het ook zo, dat degenen die wel, evenals Redmeijer, gelijkwaardigheid als uitgangspunt hanteren, daar allemaal op hun eigen wijze invulling aan geven en naar handelen. Welke inhoud er gegeven wordt aan het begrip gelijkwaardigheid hangt af van de P.S., de S.A.S. en de L.S.A.S. en we hebben al gezien dat deze blootstaan aan diverse vormende krachten, zoals door Foucault beschreven.

De gelijkwaardigheid wordt op een meer verborgen wijze ook beperkt, door de manier waarop er invulling aan gegeven wordt in de samenleving. Iemand kan onder curatele gesteld worden of op een andere wijze onmondig worden verklaard, hetzij letterlijk hetzij figuurlijk. Zo'n uitspraak wordt altijd door de ene mens over

de andere uitgesproken en daarin spelen macht en ongelijkwaardigheid een rol. Iedereen is gelijkwaardig ten opzichte van elkaar, tot het moment dat iemand niet meer aansluit bij het stramien of de S.A.S. Als de incongruentie met dat stramien, of die S.A.S., té groot wordt, wordt iemand ongelijkwaardig in de ogen van de samenleving die wel binnen dat stramien of de S.A.S. leeft. Deze ongelijkwaardigheid, die zich uit in het recht van anderen om de ideeën van deze persoon te be- en veroordelen, wordt verbloemd door de nadruk te leggen op het tijdelijk karakter van de onder toezichtstelling of de ontoerekeningsvatbaarheidsverklaring. Uit de verhalen over de gevangenis en de psychiatrie kunnen we echter aflezen dat een dergelijke "ongelijkwaardigheidsverklaring" vaak levenslange consequenties heeft.

Redmeijer stelt dat er alleen hulp geboden mag en kan worden als iemand daar om vraagt. De enige uitzondering die hij noemt is wanneer er sprake is van een belemmering van derden. Alleen op deze wijze is hulpverlening op basis van gelijkwaardigheid mogelijk. Naast gelijkwaardigheid speelt het begrip autonomie een belangrijke rol bij Redmeijer. Ieder mens is vanaf zijn geboorte autonoom, zelfs al is hij afhankelijk van de hem omringende structuur, zegt Redmeijer. Daar ligt echter een probleem; als iemand evengoed autonoom is, ookal is hij afhankelijk, geeft dat niet een legitimatie aan een ongelijkwaardige behandeling? Een kind wat afhankelijk is van zijn opvoeders, is dat wel zo autonoom? Het gevaar is dat door een dergelijke benadering van de relatie autonomie-gelijkwaardigheid, de machtsrelaties in de opvoedingssituatie niet aan de orde gesteld worden als een bron van ongelijkwaardigheid. Wat Redmeijer hier, mijns inziens, wil benadrukken, is dat ieder mens uiteindelijk tegen alles en iedereen in, autonoom kan handelen. Naar mijn mening is het belangrijk om, juist in de orthopedagogiek de gelijkwaardigheid en autonomie als uitgangspunten te kiezen, maar daarbij moeten we ons ervan bewust zijn dat de mens een sociaal wezen is. Een kind kan niet opgroeien zonder anderen, kan geen andere vrijheid gestalte geven dan vrijheid in relatie met de vrijheid van anderen. Wat Redmeijer laat zien in zijn model en wat uitgewerkt wordt in de thema's van Foucault, is dat de mens in zijn ontwikkeling gevormd en belemmerd wordt door de krachten die in zijn tijd, in zijn (sub)structuur, werkzaam zijn. Ook de aandacht die er op dit moment gegeven wordt aan begrippen als autonomie en gelijkwaardigheid, is een gevolg van het stramien en de S.A.S. en L.S.A.S. waarin dit gebeurt.

Wat Redmeijer aangeeft is dat hij, op dit moment, in deze structuur, niet anders

kan dan uitkomen bij de principiële gelijkwaardigheid van ieder mens. Hiervan uitgaande moet er een orthopedagogisch kader opgebouwd worden. Daarbij is het van belang, dat steeds opnieuw de aandacht gericht wordt op de beperkende en producerende krachten die er werkzaam zijn en dat deze worden afgepeld. De constatering dat iemand zijn gelijkwaardigheid verliest als hij niet overeenstemt met het stramien of de S.A.S. is slechts een aanzet tot bewustwording. Er is (nog) geen alternatief voor handen, maar het wegnemen van de vanzelfsprekendheid waarmee het stramien en de S.A.S. zich dat recht toeëigent, kan de ruimte bieden voor het ontwikkelen van alternatieven.

Door de hulpverlening wordt vaak gestreefd naar het aanpassen van de hulpvrager aan het heersende stramien of de heersende S.A.S. Dit gaat niet uit van de gelijkwaardigheid van de hulpvrager; zijn vrijheid wordt belemmerd. Aan de andere kant kunnen we constateren dat er pas sprake is van keuzevrijheid als er alternatieven zijn. Een kind moet diverse gedragsalternatieven hebben, wil er sprake zijn van een gekozen handeling of structuur. Om de gelijkwaardigheid en autonomie, waar Redmeijer over spreekt, te kunnen realiseren moet een kind een adequate structuur aangeboden krijgen waarin enerzijds de heersende S.A.S. wordt aangeboden en anderzijds andere patronen ernaast worden gesteld. Dat keuzes gebonden zijn aan het voorhanden zijn van alternatieven, tast de autonomie van de mens niet aan. In wezen blijft de mens vrij, maar autoriteit, macht en disciplineren beperken de uitingvormen van die autonomie. Bij een grote mate van belemmerende factoren komt de autonomie daardoor wel in gevaar.

4.3 Persoonlijk- en beroepsreferentiekader

Redmeijer stelt hoge eisen aan al het personeel wat met kinderen in een orthopedagogische setting werkt. Hij vraagt van hen, dat zij hun persoonlijke structuur ter zijde schuiven, om zo objectief mogelijk het kind in zijn "zo zijn" te kunnen benaderen. Dit betekent, mijns inziens, dat er een onmogelijke eis aan de opvoeders wordt gesteld. Iemand kan zijn wereld alleen ordenen als hij er structuur in aanbrengt en dat is altijd de eigen structuur, de eigen P.S. Ook de waarneming over het kind kan alleen vanuit die eigen structuur. De opvoeder moet het gedrag van het kind interpreteren en daartoe heeft hij alleen zijn eigen structuur ter beschikking. Er kan dus niet gevraagd worden dat een opvoeder zijn eigen structuur ter zijde schuift. Wat echter wel gevraagd kan worden, is dat een opvoeder zijn structuur zo open mogelijk houdt en zich zoveel

mogelijk bewust is van de aannames die in zijn structuur aanwezig zijn. Het stramien zelf is niet bewust te maken, omdat alles en iedereen daar nu eenmaal deel van uitmaakt. Maar de patronen die daarin geweven zijn, zeker voor zover het de persoonlijke inkleuring betreft, zijn wel bewust te maken. Pas wanneer iemand kan erkennen dat een totaal andere P.S. even zinvol en adequaat is als de eigen P.S. is er sprake van een houding die uitgaat van de gelijkwaardigheid van die ander. Pas dan kan de ander in zijn "zo zijn" benaderd worden, maar ook dan wordt de blik op dat "zo zijn" gekleurd door de eigen structuur van de waarnemer.

De voorwaarde dat een hulpverlener of opvoeder een zo open mogelijke structuur moet hebben levert echter ook problemen op. Daarbij komen de consequenties van de uitgangspunten zoals Redmeijer die stelt duidelijk naar voren. Als iedereen recht heeft op een eigen structuur, als iedereen gelijkwaardig is, wie kan er dan kritiek leveren op de hulpverleners? Geeft niet het kritiek kunnen leveren op de aanpak van een hulpverlener aan, dat degene die die kritiek levert ook de mogelijkheden moet hebben om zich te beroepen op een beter weten en de macht moet hebben om die kritiek gevolgen te laten hebben?

Stel dat de hulpverlener zelf niet inziet dat zijn behandeling de pupil belemmert, welke mogelijkheden zijn er dan om in te grijpen, als alle hulpverleners gelijkwaardig zijn? De ene hulpverlener kan zeggen dat een andere hulpverlener door zijn houding de cliënt geen recht doet en hem belemmert, maar wat als de cliënt dat niet zo ervaart? Redmeijer geeft zelf aan dat alle mensen zoeken naar een autoriteit om zich van hun eigen verantwoordelijkheid te ontlasten. Foucault laat zien dat de hulpverlening die hij onderzoekt veelal overgaat tot uitsluiting of aanpassing. Is dan de hulpverlener die stelt "kom bij mij en ik zeg je wat je moet doen", niet oprechter dan degene die onder het mom van gelijkwaardigheid iemand disciplineert en aanpast, tot hij zichzelf definieert als een gestoorde persoonlijkheid?

Redmeijer bepleit een beroepsreferentiekader waarvan bovengenoemde openheid deel van uitmaakt. Ookal kan iemand zijn beroepshouding op een open en door kennis en ervaring gedragen wijze ontwikkelen, dan nog is die beroepshouding de resultante van; waarheidsspreken, macht, subjectvorming, uitsluiting en sociale toeëigening. Enerzijds bepalen dus krachten buiten iemand om wat er aan kennis en kunde in het beroepsreferentiekader wordt aangebracht. Anderzijds bepaalt uiteindelijk toch iemands P.S. wat hij van alles wat hem aangeboden wordt opneemt en welke betekenis hij eraan toekent. Hulpverlening, ook

orthopedagogische hulp, staat nooit los van een maatschappelijke context, met alle vormende krachten die Foucault beschrijft. Hulpverleners staan daar middenin en hun eigen P.S. is er mede door gevormd. Hierdoor is de mogelijkheid om de hulpverlening wezenlijk te veranderen beperkt. Aanpassing aan de heersende structuren maakt er deel van uit, omdat we beperkt zijn in het ervaren van alternatieven.

De hulpverlening moet zich kritisch verhouden tot de bestaande structuren, maar tegelijkertijd moet gezien worden dat de mens het niet overleeft zonder samen te kunnen leven met anderen. Dat betekent dat er een gezamenlijke grond moet zijn, zoals het stramien; een S.A.S., een zekere mate van intersubjectiviteit. Dan moeten mensen die deze gezamenlijke wereld niet kunnen begrijpen geholpen worden om zich te kunnen handhaven. Dat betekent enerzijds; leren omgaan met de S.A.S., de intersubjectiviteit, maar ook leren omgaan met dat deel waarin iemand niet aansluit bij die structuur die de anderen wel delen.

Iedereen zit vast in een stramien. Alle zekerheden loslaten is onmogelijk, dan rest er geen menswaardig bestaan. Zowel Foucault als Redmeijer doen een voor hen minimaal noodzakelijke keuze voor een vast punt, na alle relativerende en onzekerheid scheppende arbeid. Redmeijer zegt over gelijkwaardigheid wat Foucault over verzet zegt en het komt er op neer dat ze stellen: "dit is mijn grens, als dit niet minimaal veronderstelt mag worden, hoeft het voor mij niet meer omdat het een menswaardig bestaan onmogelijk zou maken". Ik denk dat we in de menswetenschappen en zeker in de orthopedagogiek zo'n keuze moeten maken. Een orthopedagoog of opvoeder werkt vanuit een bepaalde visie. Het gaat er niet om dat iedere hulpverlener de visie van Redmeijer over moet nemen. Waar het om gaat is dat Redmeijer en Foucault laten zien hoe een kritische houding ontwikkeld kan worden. Ieder moet voor zich die weg gaan en ontdekken waar het uitgangspunt ligt, dat hij minimaal wil handhaven.

Bij Redmeijer zien we dat vanuit deze keuze weer andere patronen worden opgebouwd, als we daarbij de analyses van Foucault gebruiken, worden ook hier weer alle lagen afgepeld die door krachten om ons heen en in ons, geproduceerd zijn en worden. Het is een voortdurende taak voor de samenleving en het individu Foucault zegt;

"(...) ik veronderstel dat in iedere maatschappij de productie van het spreken tegelijkertijd wordt gecontroleerd, geselecteerd, georganiseerd en geherdistribueerd door een aantal procedures die tot doel hebben de machten en gevaren ervan te beheersen en de drukkende, vreeswekkende materialiteit ervan te

ontwijken" (Foucault 1988 p.37).

Deze processen gaan steeds door en dus moeten ook de analyses zoals Foucault die noemt; omkering, discontinuïteit, eigenheid en uitwendigheid steeds weer worden toegepast.

In de orde van het spreken geeft Foucault aan wat de taak van de filosofie volgens hem is. Naar mijn mening geeft hij daarmee een taak aan van alle denken, omdat hij de wetenschap niet ziet als eilandjes die zichzelf los moeten houden van de filosofische basis.

"Zij (de filosofie) moest zich steeds op de achtergrond houden, breken met de verworven generalisering en opnieuw met het niet-filosofische in verbinding bieden; zij moest niet wat haar voltooit, maar wat aan haar voorafgaat, wat nog niet door haar verontrusting is gewekt zo dicht mogelijk naderen; zij moest dat eigenaardige van de geschiedenis, de plaatselijke rationaliteit van de wetenschap, de diepte van de herinnering van het bewustzijn weer als onderwerpen opnemen, niet om ze te reduceren, maar om ze te overdenken" (Foucault 1988 p.77).

Iemand kan niet ontkomen aan de krachten die op hem inwerken en die door hem werken. Iemand kan niet méér zien dan het stramien, waarin hij leeft toestaat. Dit levert echter geen uitzichtsloze positie op, maar wel de noodzaak tot een voortdurende inspanning om tussen minimale zekerheid en maximale (zelf)analyse een keuze te doen en positie te kiezen. Redmeijer geeft daarbij aan dat het niet gaat om blind idealisme, maar om keuzen binnen het haalbare. Foucault is degene die daaraan toevoegt dat datgene wat voor onmogelijk gehouden wordt, dat lang niet altijd werkelijk is. Dit betekent niet dat er steeds meer mogelijkheden zichtbaar worden naarmate kritischer gekeken wordt. Iedere nieuwe mogelijkheid die gezien wordt, draagt zijn eigen onmogelijkheden in zich. Met iedere stap die de mens doet ziet hij zowel nieuwe mogelijkheden als onmogelijkheden op zich afkomen. Dit dynamische geheel, het voortdurende veranderende en gerelativeerde beeld wat beiden schetsen, maakt dat de ideeën van zowel Redmeijer als Foucault moeilijk te verwoorden zijn. Woorden zijn gekleurd met de tijdelijke betekenis die bepaald wordt door episteme, de P.S. van de lezer en schrijver en de S.A.S. waarin het verwoord wordt. Maar onder al die vergankelijke elementen ligt een bruikbaar model, bruikbaar voor onze tijd en onze eigen situatie. Waar het om gaat is dat ik mijn interpretatie van Foucault en Redmeijer onder woorden heb gebracht en dat de lezer daarin zijn verhaal en wellicht het mijne kan lezen.

HOOFDSTUK 5   SAMENVATTING EN CONCLUSIES

5.1 Samenvatting

Het model Redmeijer geeft een aanzet tot de ontwikkeling van een algemeen orthopedagogisch denkkader. Dat hieraan behoefte is, om zowel in de theoretische als praktische orthopedagogiek een samenhang te zoeken in alle deelgebieden, visies en feiten, heb ik in de introductie al aangegeven. Omdat ik, met Redmeijer, denk dat iedereen zijn eigen ordening in de samenleving en de wereld om hem heen aanbrengt, maar tevens de invloeden onderken die Foucault aangeeft als krachten die die ordening beïnvloeden, heb ik geprobeerd om een relatie tussen deze twee gedachten te zoeken.

Ondanks de enorme verschillen die er zijn tussen Redmeijer en Foucault, zie ik toch een duidelijke overeenkomst in het doel wat ze nastreven. Beiden willen de vanzelfsprekendheden die ons omgeven, onder de aandacht brengen, om ze open te breken, ze te ontdoen van de valse schijn van "zo is het en niet anders". Beiden proberen om niet weer een visie of een theorie over een deelgebied toe te voegen, maar zoeken een bredere invalshoek waarin theorieën en analyses van anderen een plaats kunnen krijgen. Ondanks de kritische houding van Foucault en alle relativisme van Redmeijer, blijven ze overtuigd van de noodzaak tot ordening, de onontkoombaarheid van feiten, waarden en normen. Beiden geven ook aan dat we niet volledig onderworpen zijn aan die lawine van krachten die ons vormen en de structuur waarin we leven. De eigen verantwoordelijkheid, de autonomie en de mogelijkheid van verzet blijven overeind.

Orthopedagogiek betekent dat iemand als persoon, in de functie van opvoeder of orthopedagoog, betrokken is bij de totale opvoedingssituatie, begeleiding of behandeling van een andere persoon. Dit geeft enerzijds de noodzaak aan dat iemand allerlei gegevens, feiten en theorieën, tot zich neemt en overdenkt, om dit te integreren in een visie, van waaruit hij kan handelen. Een mens kan niet niet handelen. Hij moet een visie hebben, van waaruit hij kan handelen anders staat hij met lege handen. Aan de andere kant moet hij in staat zijn om die visie ter discussie te stellen, om de mechanismen te herkennen die die visie gevormd hebben en om gegevens, feiten en theorieën te ontdoen van hun vanzelfsprekendheid. Deze problematische verhouding tussen moeten handelen en die handeling ter discussie moeten stellen, tussen aanpassing en verzet, tussen

kritiek geven en uitgesloten worden, blijft ook bij Foucault en Redmeijer problematisch. Naar mijn mening geven zij echter wel een beter inzicht in deze problematiek. Simplificaties zouden leiden tot nieuwe versluieringen. Nú ligt de problematiek er open en bloot en iedereen, of hij nu praktisch of theoretisch bezig is, moet daar zelf een positie in kiezen. Zoals Redmeijer zegt: "De mens zijn enige zekerheid is dat hij het zelf moet doen en hoe meer verantwoordelijkheid hij neemt, des te meer moet hij zelf doen" (Redmeijer 1982 p.179).

Bij het schrijven van deze scriptie stuitte ik steeds weer op het probleem dat er iets duidelijk moet worden over de ideeën, de theorie van zowel Redmeijer als Foucault en dat daartoe feiten op papier dienen te worden gezet. Daarbij moet echter steeds het dynamisch karakter van beide theorieën, de relativiteit van feiten die ze ook op zichzelf van toepassing brengen, aan de orde komen. Steeds is er in deze scriptie hetzelfde probleem als in de werksituatie; enerzijds de noodzaak tot duidelijkheid, uitgangspunten, feiten en vaste structuren en anderzijds de noodzaak tot kritiek, relativiteit en verandering.

In de hoofdstukken 1 en 2 heb ik de nadruk meer gelegd op het recht doen aan de ideeën van Redmeijer en Foucault, door de dingen die zij hebben geschreven weer te geven.

In de hoofdstukken 3 en 4 kijk ik kritisch naar het model Redmeijer door gebruik te maken van de ideeën van Foucault. Daarnaast gebruik ik het model en de theorie van Redmeijer, bezien in het licht van Foucault, om kritisch te kijken naar de orthopedagogiek.

5.2 Conclusie

Ondanks de verschillen tussen beide wetenschappers heb ik voldoende overeenkomst gevonden, vooral in hun kritische doelstelling, om te gaan kijken of Foucault te gebruiken is als een aanvulling voor de theorie en het model van Redmeijer. In hoofdstuk 4 heb ik aangetoond dat een dergelijke werkwijze mogelijk is. Niet wanneer we Foucault en Redmeijer naast elkaar zetten, maar door de thema's van Foucault te zien als de vormende krachten van de begrippen die Redmeijer hanteert.

Wat het tweede deel van mijn onderzoeksvraag betreft heb ik in hoofdstuk 5 laten zien hoe de thema's van Redmeijer en de termen van zijn model eruit gaan zien als we ze bezien in het licht van Foucault. Het was onmogelijk om in het kader van deze scriptie een uitgebreide analyse te geven van alle belangrijke begrippen en thema's van Redmeijer zoals ze eruit zouden gaan zien na verweving met alle analysemethoden die Foucault toepast. Toch denk ik dat er gesteld mag worden dat een toevoeging vanuit de werkwijze en ideeën van Foucault de achtergrond van Redmeijers werk verhelderd en de doelstelling - een algemeen orthopedagogisch kader te creëren wat samenhang brengt en kritisch denken mogelijk maakt - dichterbij brengt.

In het kader van deze scriptie heb ik gekozen voor deze vorm van onderzoek naar en intergratie van het denken van Foucault en Redmeijer. Omdat dit slechts een eerste aanzet is en er andere vruchtbare richtingen overblijven, wil ik afsluiten met het noemen van deze andere wegen voor een nader onderzoek naar de relatie Foucault-Redmeijer in het kader van de orthopedagogiek.

5.3 Aanbevelingen tot verder onderzoek

Een begrip wat bij Foucault met name in de zeventiger jaren een grote rol heeft gespeeld, is het begrip verzet. In het bekijken van het model Redmeijer is dit wel even aan de orde geweest. Op diverse plaatsen in deze scriptie komt echter naar voren dat de verhouding verzet versus gevormd zijn of verantwoordelijkheid en keuze versus structuur, problematisch blijven. Immers als alles relatief is, als we niet los kunnen komen van het stramien en de daarom gebouwde patronen wat rest ons dan nog om ons mee te verzetten, om te kunnen spreken van keuze?

In deze scriptie heb ik vooral de noodzaak van bewustwording en kritisch denken willen benadrukken, maar geen concrete aanwijzingen gegeven voor het praktisch handelen in de orthopedagogische setting. Een onderzoek hiernaar zou op z'n

plaats zijn, want als opvoeder of orthopedagoog werkt iemand in een bepaalde S.A.S., voedt iemand kinderen op op een bepaalde manier, met een bepaald doel. Enerzijds moet iemand zich aanpassen, want Foucault laat zien dat als iemand eenmaal aan de kant van het on-waar en on-redelijk is terecht gekomen, hij genegeerd wordt, anderzijds wordt iedereen aangezet tot verzet en het maken van eigen keuzes.

Daarnaast is het zeker ten aanzien van wat oudere kinderen interessant om te zien in hoeverre en op welke wijze zij verzet kunnen plegen tegen hun opvoeders en hun opvoeding. De macht van het weten, disciplinering en verzet zijn termen van Foucault die goed in deze situatie toepasbaar lijken te zijn.

Een tweede vorm van onderzoek die interessante gegevens zou kunnen opleveren is een Foucaultiaanse analyse van het terrein van de (ortho)pedagogiek. Als we bekijken hoe Foucault de terreinen waarmee hij zich heeft beziggehouden steeds zeer omzichtig en indirect benadert, door gebruik te maken van historische documenten, zal het duidelijk zijn dat een dergelijk onderzoek veel tijd en aandacht vergt. Toch wil ik het belang van een dergelijk onderzoek onder de aandacht brengen.

Pedagogiek hangt altijd sterk samen met de tijd waarin ze gestalte krijgt, de heersende mening, de maatschappijvorm en de culturele ontwikkeling. Pedagogiek is een vorm waarin de maatschappij zich uitdrukt, waarin expliciet en impliciet veel normen en waarden naar voren komen. Foucault maakt duidelijk dat dit geen eenrichtingsverkeer is, de pedagogiek is niet alleen een afspiegeling van de maatschappij waarin ze gevormd wordt, ze vormt en reproduceert zelf ook deze maatschappij, het cultuurpatroon en de heersende mening. Nu is Foucault bepaald niet de eerste die deze tweezijdige verbondenheid tussen pedagogiek en maatschappij beschrijft en dit is dus ook niet het punt wat ik onder de aandacht wil brengen. Wat nieuw is aan de werkwijze van Foucault is dat hij methoden aangeeft die een nieuwe manier van kijken opleveren naar een gebied wat zo dichtbij staat dat we er bijna blind voor zijn geworden. De pedagogiek is bij uitstek zo'n gebied, want iedereen is opgevoed, iedereen erkent de noodzaak tot opvoeding, hoe verschillend de invulling daarvan verder ook kan zijn. Wat de pedagogiek als wetenschappelijke discipline daarbij voor rol speelt, hoe pedagogiek verbonden is met macht, waarheid en subject, hoe de pedagogiek zelf inperkt, vormt, verandert en consolideert is veelal aan onze blik onttrokken. Ik noem de pedagogiek en niet de orthopedagogiek, omdat een historische analyse zeker zal laten zien dat orthopedagogiek gegroeid is uit de gewone pedagogiek. Redmeijer beschrijft dat opvoedingsdoelen altijd relatief zijn en tevens dat we

niet zonder die doelstellingen kunnen. Opvoeden is altijd "opvoeden tot". De orthopedagogiek zal daarom baat hebben bij een Foucaultiaanse analyse van de geschiedenis van de pedagogiek, omdat ze zich bezighoudt met het afwijkende kind of het kind in een afwijkende (opvoedings)situatie. In de zin van Foucault is dit een splitsing zoals waar - on-waar of redelijk - on-redelijk er één is. De splitsing pedagogiek-orthopedagogiek zou op eenzelfde wijze kunnen worden onderzocht, als de andere splitsingen die Foucault heeft onderzocht. Een dergelijk onderzoek zou een hernieuwde bezinning op de rol van orthopedagogiek en pedagogiek in onze samenleving kunnen opleveren.

Zo'n onderzoek kan ook van belang zijn voor de plaats die het model Redmeijer inneemt, omdat hij zich sterk heeft bezig gehouden met de relatie pedagogiek - orthopedagogiek, vooral met het verschil in doelstellingen. Doelstellingen uit de orthopedagogiek hebben, bezien in het licht van Foucault, altijd een relatie met de pedagogiek en de samenleving waarin beide voorkomen. Welke die relatie is en hoe we hiermee om zouden kunnen gaan kan door zo'n onderzoek verhelderd worden.

LITERATUURLIJST

- Bakker I., Niezen C.   Hoe ZMOK-leerkrachten over begeleiding denken
   Sassenhein   Haren 1984
- Bos D.J.   Michel Foucault in gesprek
   Woelrat   Amsterdam 1985
- Foucault M.   De orde van het spreken
   Boom   Meppel-Amsterdam 1988
- Foucault M.   De woorden en de dingen
   Ambo   Baarn zj tweede druk
- Foucault M.   De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit I
   Sun   Nijmegen 1985 tweede druk
- Foucault M.   De zorg voor zichzelf. Geschiedenis van de seksualiteit
II
   Sun   Nijmegen 1985
- Foucault M.   Discipline toezicht en straf
   Historische uitgeverij
   Groningen 1989
- Foucault M.   Geboorte van de kliniek
   Sun   Nijmegen 1986
- Foucault M.   Geschiedenis van de waanzin
   Boom   Meppel-Amsterdam 1989 vijfde
   druk

- Foucault M.   Het gebruik van de lust. Geschiedenis van de seksualiteit III
Sun   Nijmegen 1984
- Groot A.D. de   Methodologie
Morton   's Gravenhage 1981
- Karskens M.   Foucault/Waarheid als macht I
Stichting ter elfder ure
Nijmegen 1986
- Karskens M.   Foucault/Waarheid als macht II
Stichting ter elfder ure
Nijmegen 1986
- Kunneman H.   De waarheidstrechter
Boom   Meppel-Amsterdam 1986
- Knijff H.K., Roggen T.   De relatie tussen orthopedagogische counseling en diagnostiek
Sassenhein   Haren 1988
- Kok J.W.F.   Specifiek opvoeden
Acco   Leuven-Amersfoort 1986 vierde druk
- Kruithof B., Noordman J., de Rooy P.   Geschiedenis van opvoeding en onderwijs
Sun   Nijmegen 1985 derde druk
- Merquior J.G.   De filosofie van Michel Foucault
Spectrum   Utrecht 1988
- Michielse H.C.M.   Welzijn en discipline
Boom   Meppel-Amsterdam 1989

Lisse 1986

- Roggen T., Kolk J.W.   Normen en waarden in de orthopedagogiek
van der, Iempersz P.   Sassenhein   Haren 1988
- Schreuder-Perduijn   De persoonlijkheidskenmerken van een ZMOK-J.J.S.
                                  leerkracht
  Sassenhein   Haren 1984
- Toren H. e.a.   Niet alle kinderen gaan naar de basisschool deel I
                                  Intro   Nijmegen 1988 vierde druk
- Trombadori D.   Gesprek met M. Foucault. Ervaring en Waarheid
                                  Ter elfder ure
  Nijmegen 1985
- Vries G. de   De ontwikkeling van wetenschap
                                  Wolters Noordhoff
  Groningen 1984
- Watzlawick P. e.a.   De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie
                                  Van Loghum-Slaterus
  Deventer 1983 achtste druk

Tijdschriften en artikelen:

- Krisis   nummer 27   1987   p. 16-33
Haan I. de, Hermes J.,   Foucault ter beschikking gesteld Swierstra
T. en Habermas

Recht en Kritiek	nummer 3 1981 p. 313-333
Wit J. de	Empirie en methode bij Foucault
Tijdschrift voor orthopedagogiek	nummer 11 1976 p. 423-428
Redmeijer S.J.	Het ZMOK in orthopedagogische zin
Tijdschrift voor orthopedagogiek	nummer 4 1978 p. 215-219
Redmeijer S.J.	Antwoord op een reactie van februari
	1977 "Het ZMOK in orthopedagogische zin"
Tijdschrift voor orthopedagogiek	nummer 10 1978 p. 530-536
Schee W. van der	"De eenheid van pedagogiek en
	orthopedagogiek " Een reactie op twee
	artikelen van S.J. Redmeijer van november
	1976 en april 1978
Tijdschrift voor orthopedagogiek	nummer 10 1978 p. 537-540
Redmeijer S.J.	Commentaar op "de eenheid van
	Pedagogiek en Orthopedagogiek"
Trouw	9 maart 1990
	"De gekken, de gevangenen, de
	perversen en de marginalen"
Nieuwsblad van het Noorden	25 januari 1985
	"Simon Redmeijer"
De Groene Amsterdammer	29 oktober 1988
	"Wie is Michel Foucault?"